

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies

SAYI / ISSUE 11 - HAZİRAN / JUNE 2024

e-ISSN: 2757-5616

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE

e-ISSN 2757-5616

SAYI: 11 ISSUE: 11
Haziran-2024 June-2024

YAYINCI PUBLISHER
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Social Sciences University of Ankara

DERGİ ESKİ ADI PREVIOUS TITLE
Kisbu İlahiyat Dergisi Founded in 2019 as Kisbu Theology Journal
Yayımlanan Sayılar: Year Range of Publication with Former Title:
Yıl 2019- 2020, Sayı: 1-3 2019-2020, Issue: 1 – Issue: 3
Önceki e-ISSN: 2667-4602 Former e-ISSN: 2667-4602

KAPSAM SCOPE
İslam Araştırmaları, Dinî Araştırmalar Islamic Studies, Religious Studies
ATEBE yılda iki defa yayımlanan hakemli akademik bir ATEBE is a peer-reviewed academic journal published
dergidir. twice a year.

PERİYOT PERIOD
Yılda 2 Sayı (30 Haziran & 31 Aralık) Biannually (30 June & 31 December)

YAYIN DİLİ LANGUAGE OF PUBLICATION
Türkçe & İngilizce & Arapça Turkish & English & Arabic

HAKEM KURULU REFEREE BOARD
ATEBE en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör ATEBE uses the system of double-sided blind arbitration
hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli that has the duty of at least two arbitrators. The names
tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. of the arbitrators have been hidden and not published.
Makaleler, İngilizce başlık, öz (350-400 kelime), anahtar Articles contain an English title, abstract (350-400
kelimeler (5-8 kavram) ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun words), keywords (5-8 concepts), and a bibliography
olarak hazırlanan kaynakça içerir. prepared with The ISNAD Citation Style.

Yazarlar, ATEBE'de yayınlanan çalışmalarının telif Authors publishing with ATEBE retain the copyright to
hakkına sahiptirler. Fakat yazıların hukuki sorumluluğu their work. But the legal responsibility of the articles
yazarlarına aittir. belongs to the authors.

ATEBE'nin tüm giderleri Ankara Sosyal Bilimler All expenses of ATEBE are covered by the Social Sciences
Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergimiz University of Ankara. Our journal does not charge any
yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için fee from the authors for the article evaluation and
herhangi bir ücret talep etmemektedir. Dergide makalesi publication process. No fee is paid to the authors whose
yayımlanan yazarlara herhangi bir ücret articles are published in the journal.
ödenmemektedir.

YÖNETİM YERİ VE ADRESİ EXECUTIVE OFFICE
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Social Sciences University of Ankara, Faculty of Theology,
Ankara, 06050, Türkiye. Ankara, 06050 Türkiye.
e-mail: atebe@asbu.edu.tr e-mail: atebe@asbu.edu.tr
Tel: +90 312 596 4950 Tel: +90 312 596 4950

SAHİBİ / OWNER

Prof. Dr. Ali Osman KURT aliosman.kurt@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara Faculty of Theology, Ankara/Türkiye

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / RESPONSIBLE MANAGER

Doç. Dr. Mehmet Murat KARAKAYA mehmetmurat.karakaya@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara Faculty of Theology, Ankara/Türkiye

EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Doç. Dr. Ahmet Mekin KANDEMİR ahmet.kandemir@asbu.edu.tr

Karabük University Faculty of Islamic Studies, Karabük/Türkiye

EDİTÖR YARDIMCILARI / EDITORIAL ASSISTANTS

Doç. Dr. Aykut Alper YILMAZ alper.yilmaz@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara Faculty of Theology, Ankara/ Türkiye

Dr. Volkan NURÇİN volkan.nurcin@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara Campus of Northern Cyprus, Department of Theology, Nicosia/Turkish Republic of Northern Cyprus

SEKRETERYA/SECRETARIAT

Arş. Gör. Muhammed Abdullah HAKSEVER muhammedabdullah.haksever@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara Faculty of Theology, Ankara/ Türkiye

ALAN EDİTÖRLERİ / SECTION EDITORS

Felsefe ve Din Bilimleri
Philosophy and Religious Studies

Doç. Dr. Halil Temiztürk
htemizturk@nku.edu.tr

Tekirdağ Namık Kemal University,
Faculty of Theology, Tekirdağ/Türkiye

Doç. Dr. Zeynep Kaya
zeynep.kaya@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara,
Faculty of Theology, Ankara/Türkiye

Dr. Sakin Özışık
sakin.ozisik@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara,
Faculty of Theology, Ankara/Türkiye

Dr. Yusuf Daşdemir
dasdemiry@hotmail.com

University of Jyväskylä
Jyväskylä/Finland

Temel İslam Bilimleri
Basic Islamic Sciences

Doç. Dr. Yusuf Erdem Gezin
yegezgin@kmu.edu.tr

Karamanoğlu Mehmetbey
University, Faculty of Islamic
Studies, Karaman/ Türkiye

Doç. Dr. Abdulhekim Ağırbaş
ahakimag@hotmail.com

Çankırı Karatekin University,
University, Faculty of Theology,
Çankırı/Türkiye

Dr. İsa Güceyüz
isa.guceyuz@asbu.edu.tr

Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Theology,
Ankara/Türkiye

Dr. Mesut Sandıkçı

mesut.sandikci@erdogan.edu.tr
Recep Tayyip Erdoğan University,
Faculty of Theology, Rize/Türkiye

İslam Tarihi ve Sanatları
Islamic History and Arts

Doç. Dr. Muhammet Sevinç
muhammed.sevinc@asbu.edu.tr

Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Theology,
Ankara/Türkiye

Dr. Ersin Durmuş
ersin.durmus@asbu.edu.tr

Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Theology,
Ankara/ Türkiye

Arş. Gör. Ahmet Zahid Özcan
ahmetzahid.ozcan@asbu.edu.tr

Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Theology,
Ankara/Türkiye

Arş. Gör. Recep Bayyığıt

recep.bayyigit@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara,
Faculty of Theology, Ankara/Türkiye

Etik Editörü
Ethics Editor

Dr. Mustafa Yasin Akbaş

yakbas@gmail.com

Afyon Kocatepe University Faculty of
Islamic Studies, Afyon/Türkiye

İndeks Sorumlusu
Indexing Manager

Mehmet ÖZGÜN

mehmet_1296@hotmail.com

Yazım Desteği Akademik Yayın ve
Danışmanlık

İstatistik Editörü
Statistics Editor

Dr. Ahmet Rifat Geçioğlu

ahmetrifat@hotmail.com

Çukurova University Faculty of
Theology, Adana/Türkiye

Dil Editörleri
Language Editors

Doç. Dr. Sevcan Öztürk

sevcan.ozturk@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara,
Faculty of Theology, Ankara/Türkiye

Dr. Halil Şimşek

halil.simsek@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara,
Faculty of Theology, Ankara/Türkiye

Dil Editörleri
Language Editors

Dr. Levent Yakupoğlu

luay.hatem@asbu.edu.tr

Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Theology,
Ankara/Türkiye

Dr. Muhammed Babacan

muhammed.babacan@asbu.edu.tr

Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Theology,
Ankara/Türkiye

Ön İnceleme Editörleri
Preview Editors

Arş. Gör. Rabia Gülşah Birinci

rabiagulsah.birinci@asbu.edu.tr

Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Theology,
Ankara/Türkiye

Arş. Gör. Rümeyza Ergin

rumeysa.ergin@asbu.edu.tr

Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Theology,
Ankara/Türkiye

Dr. Rümeyza Nur Doğan

rumeysanur.dogan@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara,
Faculty of Theology, Ankara/Türkiye

Dr. Asem Abdelghany

aassem_hamdi@yahoo.com

Balıkesir University Faculty of Theology
Balıkesir/Türkiye

Arş. Gör. Miray Hallak

miray.alhallaq@asbu.edu.tr

Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Theology,
Ankara/Türkiye

Arş. Gör. Sümeyye Şehide Can

sumeyye.sagir@asbu.edu.tr

Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Theology,
Ankara/Türkiye

Arş. Gör. Esra E. Şamlıoğlu

esra.erdogansamlioglu@asbu.edu.tr

Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Theology,
Ankara/Türkiye

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Asım Yapıcı

asim.yapici@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of Theology,
Ankara/Türkiye

Prof. Dr. Çağfer Karadaş

caferkaradas@hotmail.com

Bursa Uludağ University, Faculty of Theology,
Bursa/Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz Söylemez

mahfuz@istanbul.edu.tr

İstanbul University, Faculty of Theology,
İstanbul/Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Cem Şahin

mehmetcem.sahin@deu.edu.tr

Dokuz Eylül University, Faculty of Theology,
İzmir/Türkiye

Prof. Dr. Recep Alpyağıl

recepalp@istanbul.edu.tr

Istanbul University, Faculty of Theology,
Istanbul/Türkiye

Prof. Dr. Şahin Ahmetoğlu

sahin.ahmetoglu@kku.edu.tr

Kırıkkale University, Faculty of Islamic Studies,
Kırıkkale/Türkiye

Doç. Dr. Ali Çoban

acoban@erbakan.edu.tr

Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology,
Konya/Türkiye

Doç. Dr. Maher Abu Munshar

abumunshar@hotmail.com

Qatar University Humanities Department
College of Arts and Science
Doha/Qatar

Doç. Dr. Şuayip Seven

suayip.seven@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of Theology,
Ankara/Türkiye

Doç. Dr. Ahmet Mekin KANDEMİR

ahmet.kandemir@asbu.edu.tr

Karabük University Faculty of Islamic Studies,
Karabük/Türkiye

Doç. Dr. Hicret K. Toprak

hicret.toprak@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of Theology,
Ankara/Türkiye

Prof. Dr. Adem Aygün

adem.ayguen@kphvie.ac.at

University of Wien Kirchliche Pädagogische Hochschule
Wien/Austria

Prof. Dr. Abdurrahman Yazıcı

abdurrahman.yazici@gmail.com

Social Sciences University of Ankara, Faculty of
Theology, Ankara/Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Alıcı

mehmet.alici@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of
Theology, Ankara/Türkiye

Doç. Dr. Mehmet Murat Karakaya

mehmetmurat.karakaya@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of
Theology, Ankara/Türkiye

Doç. Dr. Muhammet Fatih Kılıç

fatih.kilic@asbu.edu.tr

Education Attache of the Republic of Türkiye, Frankfurt
Consulate, Frankfurt/Germany

Doç. Dr. Hadiye Ünsal

hadiye.unsal@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of
Theology, Ankara/Türkiye

Dr. Volkan Nurçin

volkan.nurcin@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Campus of
Northern Cyprus, Department of Theology,
Nicosia/TRNC

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Adnan Demircan

adnan.demircan@istanbul.edu.tr

Istanbul University, Faculty of Theology,
Istanbul/Türkiye

Prof. Dr. Cemil Hakyemez

cemilhakyemez@hitit.edu.tr

Hitit University, Faculty of Theology, Çorum/Türkiye

Prof. Dr. Ali Tan

ali.tan@medeniyet.edu.tr

Istanbul Medeniyet University, Faculty of Art, Design
and Architecture, Istanbul/Türkiye

Prof. Dr. Ejder Okumus

ejder.okumus@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of
Theology, Ankara/Türkiye

Prof. Dr. Enver Arpa

enver.arpa@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of
Theology, Ankara/Türkiye

Prof. Dr. Hayri Kaplan

hayri.kaplan@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of
Theology, Ankara/Türkiye

Prof. Dr. Latif Tokat

latif.tokat@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of
Theology, Ankara/Türkiye

Prof. Dr. Şinasi Gündüz

sgunduz@istanbul.edu.tr

Istanbul University, Faculty of Theology,
Istanbul/Türkiye

Prof. Dr. Ömer Mahir Alper

alperom@istanbul.edu.tr

Istanbul University, Faculty of Theology,
Istanbul/Türkiye

Prof. Dr. Şahban Yıldırım

sahban.yildirim@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of
Theology, Ankara/Türkiye

Prof. Dr. Hacı Mehmet Günay

hmgunay@sakarya.edu.tr

Sakarya University, Faculty of Theology,
Sakarya/Türkiye

Prof. Dr. Cristopher Gaillard Ellison

cristopher.ellison@utsa.edu

The University of Texas
San Antonio/USA

Prof. Dr. Metin Özdemir

metin.ozdemir@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of
Theology, Ankara/Türkiye

Prof. Dr. Mustafa Sarıbyık

konevi_1@hotmail.com

Gaziantep University, Faculty of Theology,
Gaziantep/Türkiye

Prof. Dr. Şamil Öçal

samil.ocal@asbu.edu.tr

Education Attache of the Republic of Türkiye, New York
Consulate, New York/U.S.A

Dergimizin Tarandığı İndeksler/Indexes

	EBSCOhost™ Database Başlangıç / Starty Date: 24/05/2022
	EBSCO Essentials Başlangıç / Starty Date: 26/09/2022
	EBSCO Central & Eastern European Academic Source (CEEAS) Başlangıç / Starty Date: 07/01/2021
	EBSCO Academic Search Premier Başlangıç / Starty Date: 12/11/2022
	EBSCO Academic Search Ultimate Başlangıç / Starty Date: 12/11/2022
	Ulrich's Periodicals Directory ProQuest Başlangıç / Starty Date: 18/04/2022
	EBSCO Religion & Philosophy Collection Başlangıç / Starty Date: 07/01/2021
	DOAJ: Directory of Open Access Journals Başlangıç / Starty Date: 17/07/2022
	Erih Plus Başlangıç / Starty Date: 23/10/2023

Dergimizin Yer Aldığı Veritabanları/Databases

	Academia Social Science Index Başlangıç / Starty Date: 30/03/2020
	İdeal Online Başlangıç / Starty Date: 29/03/2020
	RESEARCH BIB: Academic Resource Index Başlangıç / Starty Date: 05/03/2020
	EuroPub: Directory of Academic and Scientific Journals Başlangıç / Starty Date: 05/04/2020
	CiteFactor: Academic and Scientific Journals Başlangıç / Starty Date: 03/05/2021
	Zenodo Başlangıç / Starty Date: 14/02/2021
	ROOT INDEXING: Journal Abstracting and Indexing Service Başlangıç / Starty Date: Mart/March 2020
	İSAM: İlahiyat Makaleler Veritabanı / ISAM: Articles on Theology Database Başlangıç / Starty Date: 27/04/2020
	Philpapers Başlangıç / Starty Date: 17/09/2022
	J-Gate Başlangıç / Starty Date: 22/09/2022

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE
Sayı: 11 (Haziran / June 2024)

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Gazze şehitlerinin aziz hatırasına...

Dergimizin 11. Sayısı, bir önceki sayımız gibi İsrail'in Gazze'deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına, evlere, camilere ve kiliselere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, din adamları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir. İsrail'in 7 Ekim 2023 tarihinden itibaren başlattığı insanlık dışı saldırılar sonucu çoğunluğu çocuk ve kadınlardan oluşan 37 binden fazla Gazzeli vahşice katledilmiş ve iki milyondan fazla insanı evlerinden ve topraklarından ayrılmak zorunda bırakılmıştır. İsrail'in uluslararası hukuka, insan hak ve hürriyetlerine aykırılık içeren tüm işgal ve saldırıları suçtur ve bu nedenle yargılanması gerekmektedir.

Biz Atebe Dergisini yayımlayan bir grup Müslüman akademisyen olarak gözlerimizin önünde yaşanan ve tarihte eşi benzeri az görülmüş bu vahşete 'Hayır' demenin insani, entelektüel ve akademik bir sorumluluk olduğu şuuruyla tüm ulusal ve uluslararası akademik camiayı, aydınları, medyayı ve sanatçıları İsrail'e güçlü bir tepki vermeye çağırıyoruz. Tarih, şahit olduğumuz bu gözü dönmüş vahşete sessiz kalanları da kalmayanları da not etmektedir. Biz vicdan, hukuk, insanlık safında yerimizi aldığımızı deklare ediyor, bu anlayış ve şuurla dünyanın tüm üniversitelerini ve akademisyenlerini adaletin ve vicdanın sesini yükseltmeye davet ediyoruz.

Atebe Dini Araştırmalar Dergisi

Editörler Kurulu

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden / Editorial

VII

ARAşTIRMA MAKALELERİ- RESEARCH ARTICLES

- Cemil Osmanoglu**
Afra Nur Tuna
- İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Epistemolojik İnançları ve Akademik Erteleme Durumlarının İncelenmesi**
- Investigation of Theology Faculty Students' Epistemological Beliefs and Academic Procrastination*
- 1-30
- Murat Kaya**
- Bir Antisemit Propaganda Metni: Siyon Liderlerinin Protokolleri**
- An Anti-Semitic Propaganda Text: The Protocols of the Elders of Zion*
- 31-56
- Şerife Özketen Çatalkaya**
- Feminist Teolojinin Eril Tanrı Eleştirisi Bağlamında Bir Değerlendirme**
- An Evaluation of Feminist Theology in the Context of Its Criticism of Masculine God*
- 57-78

ÇEVİRİ / TRANSLATION

- Gülhan Lekesiz**
- Théodore Flournoy: İnanan Bir Bilim İnsanı**
- Théodore Flournoy: A Believing Scientist*
- 79-90

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

- İsa Güceyüz**
- Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi, yazar Taha Abdurrahman, çev. Kürşat Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2022), 72 Sayfa, ISBN: 9789753526302**
- Language Matters: A Dialogue on Language and Logic by Taha Abdurrahman, translator Kürşat Atalar (İstanbul: Pınar Publications, 2022), 72 pages, ISBN: 9789753526302*
- 91-100

Samir Abdou

**Tefsir İlminin Mahiyeti Sorunu, yazar Enes Büyük (İstanbul:
Ensar Neşriyat, 2019), 232 sayfa, ISBN: 9786057619501**

*The Problem of the Nature of the Science of Tafsir by Enes Büyük
(İstanbul: Ensar Publications, 2019), 232 pages, ISBN: 9786057619501*

101-108

YAYIN ESASLARI

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 11 (Haziran / June 2024), 1-30

İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Epistemolojik İnançları ve Akademik Erteleme Durumlarının İncelenmesi

Investigation of Theology Faculty Students' Epistemological Beliefs and Academic Procrastination

Cemil Osmanoğlu

Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi
Anabilim Dalı
Associate Professor, Erciyes University, Faculty of
Theology, Department of Philosophy and
Religious Sciences, Department of Religious
Education
Kayseri, Türkiye
osmanoglu@erciyes.edu.tr
orcid.org/0000-0003-3038-8387
<https://ror.org/047g8vk19>

Afra Nur Tuna

Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü
Master of Arts, Erciyes University, Institute of
Social Sciences
Kayseri, Türkiye
tunafranur@gmail.com
orcid.org/0009-0009-6225-3373
<https://ror.org/047g8vk19>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 11 Şubat / February 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 14 Mayıs / May 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Cite as: Osmanoğlu, Cemil – Tuna, Afra Nur. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Epistemolojik İnançları ve Akademik Erteleme Durumlarının İncelenmesi”. *ATEBE* 11 (Haziran 2024), 1-30.
<https://doi.org/10.51575/atebe.1434197>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Cemil OSMANOĞLU – Afra Nur TUNA**).

Yazar Katkıları: Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%30), Yazar-2 (%70)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Makale Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Epistemolojik İnançları ve Akademik Erteleme Durumlarının İncelenmesi

Öz

Bu araştırmanın amacı İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin epistemolojik inançları ve akademik erteleme durumlarını incelemektir. Araştırmada İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin epistemolojik inançları ve akademik erteleme durumları cinsiyet, sınıf, mezun olunan ortaöğretim kurumu ve öğretim durumu değişkenleri açısından incelenmiştir. Ayrıca katılımcıların epistemolojik inançları ile akademik erteleme durumları arasındaki ilişki de irdelenmiştir. Araştırmada ilişkisel tarama modeli benimsenmiştir. Verilerin toplanmasında Deryakulu ve Büyüköztürk tarafından Türk kültürüne uyarlanan 'Epistemolojik İnanç Ölçeği' ile Çakıcı tarafından geliştirilen 'Akademik Erteleme Ölçeği' kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini Türkiye'de farklı İlahiyat Fakültelerine devam eden öğrenciler arasından kolay erişilebilir örneklem tekniğiyle seçilen 357 öğrenci oluşturmaktadır. Verilerin analizinde SPSS 27 programı kullanılmıştır. Katılımcıların ölçeklerden aldıkları puan ortalamalarını karşılaştırmak üzere ikili gruplarda Bağımsız Örneklem t Testi, ikiden çok grupta Tek Yönlü Varyans Analizi testi kullanılmıştır. Çoklu gruplarda farklılaşmaların kaynağını tespit etmek amacıyla post hoc testlerinden LSD kullanılmıştır. Ölçek puanları arasındaki ilişkilere Pearson Korelasyon Analizi ile bakılmıştır. Tüm analizlerde .05 anlamlılık düzeyi olarak kabul edilmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların Epistemolojik İnanç Ölçeği'nde en yüksek ortalamayı "Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna İnanç" alt boyutunda, en düşük ortalamayı "Öğrenmenin Çabaya Bağlı Olduğuna İnanç" alt boyutunda elde ettikleri görülmüştür. Ölçekler ile ölçek alt boyut puanlarında cinsiyet, sınıf, mezun olunan ortaöğretim kurumu ve öğretim durumu değişkenleri açısından anlamlı bir farklılaşma gözlenmemiştir. Araştırmada, epistemolojik inanç alt boyutları ile akademik erteleme olgusu arasında negatif yönde, zayıf fakat anlamlı ilişkiler bulgulanmıştır. Bu sonuç, epistemolojik inançlarda güçlenme arttıkça akademik erteleme eğiliminin azalabildiği şeklinde yorumlanmıştır. Eğitim sürecinde, öğrencilerin öğrenmeye dönük kişisel ilgi ve çabaları geliştirilirse akademik erteleme eğilimleri azalabilir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, İlahiyat Fakültesi, Epistemolojik İnanç, Akademik Erteleme, Öğrenme.

Investigation of Theology Faculty Students' Epistemological Beliefs and Academic Procrastination

Abstract

The aim of this study is to examine the epistemological beliefs and academic procrastination of the students of the Faculty of Theology. In the study, the epistemological beliefs and academic procrastination of the students of the Faculty of Theology were examined in terms of gender, type of high school graduated from, class, and education status variables. In addition, the relationship between the participants' epistemological beliefs and academic procrastination was also examined. Relational survey model was adopted in the study. 'Epistemological Belief Scale' adapted to Turkish culture by Deryakulu and Büyüköztürk and 'Academic Procrastination Scale' developed by Çakıcı were used to collect the data. The sample of the study consisted of 357 students selected by simple random sampling technique among the students attending different Theology Faculties in Turkey. SPSS 27 program was used to analyze the data. In order to compare the mean scores of the participants from the scales, Independent Samples t Test was used in paired groups and Analysis

of Variance (ANOVA) was used in more than two groups. LSD was used to determine the source of differences in multiple groups. The relationships between the scale scores were analyzed through the Pearson Correlation Analysis. In all analyzes, 0.05 was accepted as the significance level. As a result of the study, it was seen that the participants obtained the highest mean in the sub-dimension of "Belief in the Existence of a Single Truth" and the lowest mean in the sub-dimension of "Belief that Learning Depends on Effort" in the Epistemological Belief Scale. No significant difference was observed in the scales used and the sub-dimensions of the scales in terms of gender, grade, type of high school graduated from and teaching status variables. Finally, it was found that there were negatively projected weak but significant relationships between the sub-dimensions of epistemological beliefs and academic procrastination. This result was interpreted to mean that as epistemological beliefs become more evident, the tendency of academic procrastination may decrease. In the educational process, if students' personal interest and efforts towards learning can be improved, their tendency towards academic procrastination may decrease.

Keywords: Religious Education, Faculty of Theology, Epistemological Belief, Academic Procrastination, Learning.

Giriş

Bilgi, olay ve olgulara ilişkin bir farkındalık, aşinalık veya pratik bir beceridir. Bireysel ve toplumsal hayatta, bilimsel disiplinlerin her kolunda kullanılan bir kavram olan bilgi kelimesine Güncel Türkçe Sözlük'te "öğrenme, araştırma veya gözlem yolu ile elde edilen gerçek; haber, malumat, vukuf" anlamı verilmiştir.¹ Kelimenin Grekçe karşılığı olan episteme, İlkçağ Yunan felsefesinde doğru, sistematik, bilimsel, zorunlu bilgi anlamlarında kullanılmıştır.² İslam düşünce geleneğinde genel olarak el-ilm ve el-ma'rife terimleriyle ifade edilen bilgi, genelde bilen (özne) ile bilinen (nesne) arasındaki ilişki, yahut bilme eyleminin belli bir ifade şekline bürünmüş sonucu olarak anlaşılmıştır. Aynı şekilde sonuç olarak "bilinmiş" olduğu için bilginin mâlûmat kelimesiyle de karşılandığı görülür.³ İslam düşüncesinde, ma'rifet kelimesi bilgi ve ilim kavramlarıyla iç içe kullanılmış olmakla beraber aralarında bazı farklar vardır. İlim tümel ve genel nitelikteki bilgileri, mârifet tikel, özel ve ayrıntılı bilgileri ifade eder. İlimin karşıtı cehil, mârifetin karşıtı inkârdır.⁴

İnsanların gündelik hayatlarında sıkça kullandıkları bir kavram olan bilgi, çeşitli biçimlerde elde edilebilir. Örneğin; sıcak suyun insan elini yakacağı bilgisi fizyolojisi normal gelişim seyreden herkesçe bilinmektedir. Bir başka örnek verilecek olursa, sınava hazırlanmadan giren bir öğrencinin sınavdan düşük not almasının yüksek bir ihtimal olduğu, yine deneyim ve gözlem yoluyla edinilmektedir. Bu noktada bilgi ile yaşamın çoğu anında karşı karşıya kalınmaktadır. Aynı zamanda bireyler duygu ve düşüncelerini çevreye aktarırken zaman zaman

¹ Güncel Türkçe Sözlük, "Bilgi" (Erişim 05 Aralık 2023).

² Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), "Episteme" 6/306.

³ Necip Taylan, "Bilgi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1992), 6/157.

⁴ Süleyman Uludağ, "Marifet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2003), 28/54.

bilgiye başvurmaktadır. Örneğin; hasta birine “Aynı öğünde protein içeren iki farklı hayvansal gıda yememelisin, sindirimi zorlaştırır.” önerisinde bulunan bir kişi araştırma yoluyla elde edilen bilgi sayesinde tavsiye verebilmektedir.

Bilgi felsefesi anlamına gelen epistemoloji, Grekçe *epistēmē* ve *logos* kelimelerinden meydana gelmiştir. "Episteme" "bilgi", "anlayış" veya "tanışıklık" olarak çevrilebilirken, "logos" "hesap", "argüman" veya "akıl" olarak çevrilmektedir.⁵ Cevizci'nin tanımına göre epistemoloji, “Bilgi ile ilgili problemleri araştıran, bilginin kaynağını, doğasını, doğruluğunu, değerini, sınırlarını inceleyen bir felsefe dalıdır.”⁶ Epistemoloji, ele aldığı konular, yanıtlamaya çalıştığı sorular açısından, Batı’da Antik Yunan Felsefesinin ortaya çıktığı zamanlardan itibaren önemli bir yer işgal etmiştir. İslam felsefesi ve kelamında da çok yoğun bir uğraş alanı olan epistemoloji, Aydınlanma düşüncesinin de etkisiyle 17. ve 18. yüzyıllarda, felsefenin en canlı uğraş alanlarından bir hâline gelmiştir. Günümüzde de geniş bir literatüre ve kapsam alanına sahip olan epistemoloji disiplini, 20. yüzyıl başlarından beri çarpıcı eleştiriler ve bilgi konusunda yapılan tartışmalar sayesinde önemli bir düşünsel alan haline gelmiştir.⁷

Farklı yaklaşımlar olmakla birlikte epistemolojinin konu alanına giren problemler genelde dört ana başlıkta toplanmaktadır.⁸ Bunlar bilginin imkânı, kaynağı, sınırları ve doğruluğu problemidir. Bilginin imkânı problemi felsefenin en klasik problemlerinden biridir. Bu problemin temelinde doğru bilgiye ulaşmak mümkün müdür sorusu yatmaktadır.⁹ Burada öne çıkan tartışmalar arasında doğru bilgiye ulaşmanın olanaksız olduğunu savunan şüpheçiler ile doğru bilgiye ulaşmanın mümkün olduğunu söyleyen Sokrates ve diğer filozoflar yer almaktadır.¹⁰ Bilginin doğruluğu problemini ele alan birçok görüş bulunmaktadır. Bunlar arasında; bilginin doğruluğunu önermenin gerçeklik ile örtüşmesi ile ilgili olduğunu düşünenler, bilginin doğruluğunun düşünceler arasındaki tutarlılık ile ilgili olduğunu düşünenler, bilginin doğruluğunun bilginin apaçık olması ile ilgili olduğunu düşünenler ve bilginin doğruluğunun faydalı olması, bir amaca hizmet etmesi ile ilgili olduğunu düşünenler bulunmaktadır.¹¹ Bilginin doğruluğu noktasındaki tartışmalarda düşünürler tutarlılık ölçütü, apaçıklık ölçütü, yararlılık ölçütü, uzlaşım ölçütü gibi ölçütlerden söz etmişlerdir.¹²

⁵ Steup Matthias - Ram Neta, “Epistemology”, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman (Stanford: Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2024), 1.

⁶ Cevizci, "Epistemoloji", 6/307.

⁷ Murat Baç, *Epistemoloji*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018), 3.

⁸ Cevizci, "Epistemoloji", 6/307.

⁹ Adnan Ömerustaoğlu, “Bilgi Felsefesi”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, ed. Yekta Saraç (Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları, 2022), 143.

¹⁰ Ömerustaoğlu, “Bilgi Felsefesi”, 143.

¹¹ Cevizci, "Epistemoloji", 6/307.

¹² Ömerustaoğlu, “Bilgi Felsefesi”, 143.

Bilginin kaynağını sorgulayan problemin temelinde de farklı görüşler yer almaktadır. Bunlar bilginin kaynağında yalnızca aklın bulunduğunu savunan *akılcılık*, bilginin kaynağında insanın duyu yoluyla algılanan tecrübelerinin bulunduğunu savunan *deneyimcilik*, bilginin kaynağında hem aklın hem de deneyimlerin aynı oranda bulunduğunu savunan *sentezcilik*, bilginin kaynağında sezgilerin bulunduğunu savunan *sezgicilik* ve bilginin kaynağında insanın ancak kendisinin oluşturduğu bilgileri bilebileceğini savunan *oluşturmacılık* bulunmaktadır.¹³ Bilginin sınırları probleminde ise, iki görüş ortaya çıkmıştır. İçerisinde realist filozoflarında bulunduğu bilgiye bir sınır konulamayacağını savunan filozoflar, insanın dışında bir varlık alanı bulunduğunu ve bu varlık alanındaki bilgileri insanın her şeyiyle bilebileceğini savunmuşlardır. Kant ve Berkeley gibi epistemolojik idealistler ise dış dünyadaki varlıkları dış gerçeklikleri ile değil de ancak insanın kendi zihnindeki anımsamalarıyla yani insanın kendi algılama şekline göre bilebileceğini savunarak bilgiye sınır getirmişlerdir.¹⁴ Buna göre, bilgiye sınır getirenlerin, bilginin her insan için farklı şeyleri anımsatma özelliğinden dolayı bilgiyi öznel bilgi çerçevesinde düşünmekte oldukları söylenebilir.

İnanç, geniş yelpazede aşkın olana yönelik temel bir kabulü, dar anlamıyla ise belli bir anlam dünyasına özgü sembollere yönelmeyi ifade etmektedir.¹⁵ İnanç, özü itibarıyla bireyin doğru olarak kabul ettiği bilgilere dayanır. İnançlar, kişinin tutumlarının oluşmasında önemli bir rol oynamakla birlikte davranışlarda da etkilidir. İnançlar doğrudan gözlenemez olup insanların söylediği sözler ve yaptıkları davranışlar yoluyla çıkarımsal olarak ortaya konabilir.¹⁶ Tutum, inanç ve davranış arasında bulunan ilişki sebebiyle bunlardan herhangi birinde olan bir değişimin diğerlerini de etkileyeceği belirtilmiştir.¹⁷ İnanç olgusuyla ilgili bir kavram da epistemolojik inanç kavramıdır. Epistemolojik inanç kavramı çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır. Buna göre “bireyin bilginin ne olduğu, nasıl elde edilebildiği, kesinliğinin derecesi, sınırları ve kriterleri üzerindeki görüşleri” ya da “bireyin bilginin ve bilginin türlerinden bilimsel bilginin yapısı, bilimin ve öğrenmenin doğası hakkındaki öznel inanışları” şeklindeki tanımlar örnek verilebilir.¹⁸ Deryakulu epistemolojik inanışın, bireye özgü olacağını belirterek söz konusu kavramın “bireylerin bilginin

¹³ Ömerustaoğlu, “Bilgi Felsefesi”, 143.

¹⁴ Ömerustaoğlu, “Bilgi Felsefesi”, 143.

¹⁵ Cemil Osmanoğlu, “Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç”, *Bilimname 2* (2014), 179.

¹⁶ Pajares 1992’den aktaran Fatma Hazır Bıkmaç, “Fen Öğretiminde Öz-Yeterlik İnanç Ölçeği”, *Eğitim Bilimleri ve Uygulama 1/2* (2022), 200.

¹⁷ Bıkmaç, “Fen Öğretiminde Öz-Yeterlik İnanç Ölçeği”, 200.

¹⁸ Aysun Öztuna-Kaplan, *Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnanışlarının Okul Deneyimi ve Öğretmenlik Uygulamasındaki Yansımaları: Durum Çalışması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 8.

ne olduğu, bilme ve öğrenmenin nasıl gerçekleştiği ile ilgili öznel inançları” anlamına geldiğini vurgulamıştır.¹⁹

Her bireyin kendi zihninde oluşturduğu bir dünya görüşü vardır. Bu bakış açısı onun bilgiye bakışına yansiyarak yapıp etmelerini etkilemektedir. Bireyin bilgiyi nasıl anladığı, anlamlandırıldığı ile neyi nasıl öğrendiği bir bakıma hayatına yön vermektedir, denebilir. Nitekim belli konularda nasıl tavır alınacağı ve ne tür davranışlar geliştirileceği bilginin ne olduğuna, hangi vasıtalar kullanılarak nasıl üretildiğine, öğrenilip öğretildiğine bağlı olarak anlam kazanmaktadır.²⁰ Bireyler birbirleriyle ortak çevrede paylaşımlarda bulunsalar da olay, olgu ve durumları kendi zihinsel anlamlandırmalarıyla oluştururlar. Bu anlamlandırma ve farklı yöntemler oluşturma durumu öğrenme sürecinde ve öğrenme sürecinin niteliğinde farklılıkların oluşmasına sebep olmaktadır.²¹ Zira her bir insan birbirinden farklı durum ve özelliklere sahiptir. İnsanlar yaşantıları boyunca farklı çevre, tecrübe ve yaşanmışlıklara maruz kalırlar ve bu da her bireye farklı bilgi edinim yolu ve imkânı sunar.

Bireyin epistemolojik inançlarını etkileyen birçok etmen vardır. Schommer’e göre cinsiyet, sınıf, zekâ düzeyi, mensup olduğu ailenin eğitim düzeyi, aile içindeki sorumluluk durumu, kendi düşüncelerini oluşturma ve açıklamada desteklenme durumu vb. özellikler epistemolojik inançların oluşmasında belirleyicidir.²² Yapılan bir araştırmada özellikle yaş ve eğitimin bireylerin epistemolojik inançlarını belirgin biçimde etkilediği gösterilmiştir²³ Bu etmenlerin incelenmesi günümüz eğitim anlayışında benimsenen yapılandırmacı yaklaşım çerçevesinde hem öğretim ortamlarının hem de öğretim sürecinin geliştirilmesine katkı sunabilir.²⁴

Öğretmenlerin öğrenme öğretme konusu ile ilgili inançlarının öğrenci davranışlarında belirleyici olduğu ifade edilmiştir.²⁵ Bu noktada toplum önünde yönlendirici konumdaki öğretmenlerin, özde din eğitimcilerinin bilgi anlayışlarını incelemek anlam kazanmaktadır. Nitekim literatürde, öğretmenlik ve din hizmetleri gibi alanlarda istihdam edilen yüksek din öğretimi öğrencilerinin tutarlı düşünme ve fikirlerini açıklama becerilerini yeterli ölçüde

¹⁹ Deniz Deryakulu - Şener Büyüköztürk, “Epistemolojik İnanç Ölçeği’nin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Eğitim Araştırmaları Dergisi* 8 (2002), 112-113.

²⁰ Erdoğan Tezci - Ahmet Uysal, “Eğitim Teknolojisinin Gelişimine Epistemolojik Yaklaşımların Etkisi”, *The Turkish Online Journal of Educational Technology* 3/2 (2004), 158.

²¹ Topyaka - Çelik, "Deniz Eğitimde Bireysel Farklılıklar", 318.

²² Deryakulu - Büyüköztürk, “Epistemolojik İnanç Ölçeği’nin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, 112-115.

²³ Marlene Schommer-Aikins, “The Influence of Age and Education on Epistemological Beliefs”, *British Journal of Educational Psychology* 68 (1998), 558.

²⁴ Sibel Demir - Orhan Akınoğlu, “Epistemolojik İnanışlar ve Öğretme Öğrenme Süreçleri”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 32 (2010), 76.

²⁵ Bıkmaz, “Fen Öğretiminde Öz-Yeterlik İnanıcı Ölçeği”, 200.

kazanamadan mezun oldukları yönünde eleştirel değerlendirmeler bulunmaktadır.²⁶ Bu tür değerlendirmelerin yüksek din öğretimi kurumlarında verilen eğitimin ve bu kurumlara devam eden öğrencilerin niteliğiyle yakından ilgili olduğu söylenebilir. İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada, örneğin bilgi okuryazarlığı düzeyi açısından katılımcıların geliştirilmesi gereken (orta) seviyede oldukları tespit edilmiştir.²⁷

Bu çalışmada araştırmaya konu edinen bir diğer kavram da erteleme kavramıdır. İngilizce “procrastination” kelimesi ile karşılık bulan erteleme, Türkçede ‘işleri son ana bırakma’, ‘son dakikacılık’, ‘geciktirme’ gibi sözcüklerle karşılanmaktadır.²⁸ Ertelemek kavramı başka bir zamana atmak, daha sonraya, ilerideki günlere bırakmak anlamlarına gelmektedir. Türkçe sözlüklerde “Sonraya bırakmak, tehir etmek, tecil etmek, geciktirmek” şeklinde anlamlar verilmiştir.²⁹

Her insanın hem günlük yaşantısında hem de okul veya iş yaşamında yerine getirmesi beklenen birtakım görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bireyler bu görev ve sorumlulukları zaman zaman kişisel veya çevresel sebeplerden dolayı erteleyebilmektedirler. Erteleme gündelik hayatta zorlayıcı olabilmektedir. Erteleme davranışından rahatsız olan bireyler her seferinde bir daha bunu yapmayacaklarını kendine söyleseler dahi yine kendilerini erteleme döngüsü içinde bulabilmektedirler.³⁰ Erteleme sorunu yaşayan kişilerin niyetleri ile davranışları arasında tutarsızlık olduğu söylenebilir. Bu kişiler erteledikleri işlere iyi niyet ve cesaretle başlıyor gibi görünseler de zamanında eyleme geçmeyi başaramamaktadırlar. Bu kişiler aslından amaçlarına ulaşmakta yeterli çabayı göstermekte zorlanmaktadır.³¹ Gündelik hayatı oldukça etkileyen bir durum olmasına ve uzun bir geçmişe sahip olmasına rağmen ertelemenin bilimsel çalışma konusu olarak incelenmesi 15- 20 yıl gibi kısa bir süreye uzanmaktadır.³²

Erteleme ‘kronik’ ve ‘durumsal’ olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır. Kronik erteleme, bireyin yetersizlik ve çaresizlik duyguları içerisinde olması ile ilgilidir. Durumsal erteleme ise yaşamın belli zamanlarında kendini gösteren, diğerine oranla daha az görülen ve tipik olmayan bir erteleme biçimidir. Öte yandan durumsal ertelemenin genel ve akademik olmak üzere iki

²⁶ Fatih İpek, “Niteliksel İyileştirme Süreçlerinde Yüksek Din Öğretiminde ‘Bilgi Anlayışı’ ve ‘Bilgi Akışı’ Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (2022), 45.

²⁷ Fatih İpek - Mustafa Tavukçuoğlu, “Yüksek Din Öğrenimi Gören Öğrencilerin Bilgi Okuryazarlığı ve Epistemolojik İnanç Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 292.

²⁸ Deniz Çiğdem Çakıcı, *Lise ve Üniversite Öğrencilerinde Genel Erteleme ve Akademik Erteleme Davranışının İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2003), 4.

²⁹ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Gerçek Hayat, 2020), s. 395

³⁰ Çakıcı, *Lise ve Üniversite Öğrencilerinde Genel Erteleme ve Akademik Erteleme Davranışının İncelenmesi*, 1.

³¹ Mücahit Kağan, “Üniversite Öğrencilerinde Akademik Erteleme Davranışını Açıklayan Değişkenlerin Belirlenmesi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 42/2 (2009), 116-117.

³² Çakıcı, *Lise ve Üniversite Öğrencilerinde Genel Erteleme ve Akademik Erteleme Davranışının İncelenmesi*, 1.

türünden söz edilmiştir. Genel erteleme çoğunlukla gündelik hayatta karşılaşılan, söz gelimi faturaları geciktirme, randevularına geç kalma, salı gününe yetiştirilmesi gereken bir evrakın diğer günlere bırakılması, yakınlarının doğum günlerinde hediye alma veya telefon etme gibi durumların ihmal edilmesi gibi gündelik gecikmeler ile ilgilidir. Akademik erteleme ise, çoğunlukla öğrencilerden beklenen söz gelimi sınavlara hazırlık, proje ya da ödevlerin zamanında teslimi, akademik danışmanla yapılacak görüşmeleri ihmal etme veya geciktirme gibi problemleri kapsamaktadır. Durumsal erteleme davranışı içerisinde bulunan bireyler yapmaları gereken çalışmaya hem başlamak hem de sürdürmek ve bitirmek noktasında problem yaşamaktadırlar.³³

Günümüzde bireylerin buldukları zamana ve çevreye uyum sağlayabilmeleri için bilgi toplumlarında aranan ya da istenen birtakım bilgi ve becerilere sahip olmaları belenmektedir.³⁴ Bireylerin bilgi toplumlarının dışında kalmaması için kendilerini sürekli olarak öğrenmeye yönlendirmeleri, görev ve sorumluluk bilincinde olmaları gerekmektedir. Öğrencilerin görev ve sorumlulukların bilincinde olmasının yanında, uygulama süreçlerinin de bu bilinçle tutarlı olması istenilen bir durumdur. Öğrencilerde bu tür farkındalıkların olmaması, kendilerinden beklenen sorumlulukların zamanında yerine getirilememesi, son ana bırakılması gibi problemlerin ortaya çıkışı akademik erteleme davranışı olarak kendini göstermektedir. Akademik erteleme davranışı temel eğitimde olduğu gibi üniversite düzeyinde de önemli sorunlardan biridir.³⁵ Araştırmalar, öğrencilerin bu davranışı sergilemelerinin altında güdülenme problemi, derslerin yoğunluğu, kariyer planlaması yapamama, zaman yönetiminde eksiklik, okul dışı faaliyetler, başaramama endişesi, aşırı kusursuzluk eğilimi gibi sebeplerin yattığını göstermektedir.³⁶

Konuyla ilgili alan yazındaki çalışmalara bakıldığında, konunun farklı fakülte ve meslek yüksek okulu öğrencileri örneklemi³⁷, akademik erteleme, genel erteleme, karar vermeyi

³³ Kağan, “Üniversite Öğrencilerinde Akademik Erteleme Davranışını Açıklayan Değişkenlerin Belirlenmesi”, 116-117.

³⁴ Hamza Aktaş, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Gelecek Zaman Algısı ile Akademik Erteleme Davranışı Arasındaki İlişki: Gümüşhane Üniversitesi Örneği”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2021), 280.

³⁵ Kağan, “Determining the Variables Which Explain the Behavior of Academic Procrastination in University Students”, 2009, 119.

³⁶ Aktaş, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Gelecek Zaman Algısı ile Akademik Erteleme Davranışı Arasındaki İlişki: Gümüşhane Üniversitesi Örneği”, 281-282.

³⁷ Dilek Kekeç Morkoç - Cumhuriyet Erdönmez, “Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Akademik Erteleme Algılamaları”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi* 1 (2011), 1-17.

erteleme gibi daha alt temalar³⁸, cinsiyet, akademik başarı gibi daha temel ve bilindik olgular³⁹, zaman yönetimi⁴⁰, akademik öz yeterlilik⁴¹, bağımlılık⁴², kişilik özellikleri⁴³ gibi sosyo-psikolojik temalar yanında uzaktan eğitim gibi kısmen yeni ve güncel konular⁴⁴ bağlamında ele alındığı görülmektedir. Akademik erteleme konusu yüksek din öğretimi ile ilgili olarak, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin gelecek zaman algıları ile ilişkilendirilerek incelenmiştir.⁴⁵

Yüksek din öğretimi bağlamında akademik erteleme eğiliminin arkasındaki düşüncel yapı, özellikle bilgiyle yönelik inançların daha derinlemesine incelenmesi anlamlı olabilir. Bu bakımdan akademik erteleme olgusu ile epistemolojik inançlar arasındaki ilişkinin incelenmesi çalışılmaya değer bir konu olarak görülmektedir. Öğrencilerin bilgiye verdikleri değer ve bilginin ne olduğuna dair görüşlerinin erteleme durumlarını etkileyip etkilemediği öğrencilerin akademik gelişimlerini anlamaya katkı sağlayabilir. İlahiyat Fakültelerinin toplumun dini hayatına yön veren elemanları yetiştirdiği düşünülürken bu tür temaların incelenmesinin mezun niteliğini anlama ve yönetmeye katkısı yadsınamaz. Bu çalışmada temelde şu soruya yanıt aranmıştır: İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin epistemolojik inanç düzeyleri ile akademik erteleme durumları nasıldır? Bu çerçevede söz konusu kitlenin her iki olguya ilişkin durumu cinsiyet, sınıf, mezun olunan ortaöğretim kurumu, öğretim durumu değişkenlerine göre incelenmiştir.

³⁸ Halil Ekşi - Bülent Dilmaç, "Üniversite Öğrencilerinin Genel Erteleme, Karar Vermeyi Erteleme ve Akademik Erteleme Düzeylerinin Sürekli Kaygı Açısından İncelenmesi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 23/2 (2010), 433-450.

³⁹ Emrah Akdamar - Y. Murat Kızılkaya, "Üniversite Öğrencilerinin Akademik Erteleme Eğilimleri ile Umutsuzluk Seviyeleri ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/1 (2022), 212-221; Sinem Akbay - Cem Gizir, "Cinsiyete Göre Üniversite Öğrencilerinde Akademik Erteleme Davranışı: Akademik Güdülenme, Akademik Özyeterlik ve Akademik Yükleme Stillerinin Rolü", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/1 (2011), 60-78.

⁴⁰ Kübra Sarıkaya Aydın - Seval Koçak, "Üniversite Öğrencilerinin Zaman Yönetimi Becerileri İle Akademik Erteleme Düzeylerinin İncelenmesi", *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2016), 17-38.

⁴¹ Selcen Gültekin - Gülten Türkan Gürer, "Formasyon Öğretmen Adaylarının Akademik Erteleme Davranışları ile Akademik Özyeterlik Düzeyleri İlişkisi", *International Journal of Computers in Education* 1/1 (2018), 49-64.

⁴² İsa Çiftçi, "Akıllı Telefon Bağımlılığı ve Akademik Erteleme: Spor Bilimleri Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", *Yalova Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi* 2/3 (2023), 245-257.

⁴³ Cemal Yücel - Ülkü Sevim Şen, "Güzel Sanatlar Lisesi Müzik Bölümü Öğrencilerinin Mükemmeliyetçilik ve Akademik Erteleme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/3 (2019), 1007-1032.

⁴⁴ Hasan Uçar, "Uzaktan Eğitimde Akademik Erteleme Davranışını ve Akademik Erteleyicileri Anlamak", *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi* 6/3 (2020), 40-55.

⁴⁵ Aktaş, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Gelecek Zaman Algısı ile Akademik Erteleme Davranışı Arasındaki İlişki: Gümüşhane Üniversitesi Örneği", 282.

1. Amaç ve Önem

Bu araştırmanın amacı, İlahiyat Fakültelerinde öğrenim gören ve gelecekte Diyanet İşleri Başkanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, özel kuruluşlar vb. de birçok görevde yer alacak adayların epistemolojik inanç ve akademik erteleme olguları bakımından ne durumda olduklarını ortaya koymaktır. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin epistemolojik inanç düzeyleri ile akademik erteleme eğilimlerini incelemek söz konusu kitlenin daha nitelikli biçimde yetişmesine katkı sağlayabilir. Literatürde epistemolojik inanç olgusunun sınıf öğretmenliği, fen bilgisi öğretmenliği, sosyal bilgiler öğretmenliği, matematik ve ilköğretim öğretmen adayları, hemşirelik eğitimi gibi farklı bağlamlarda incelendiği görülmektedir. Bunların bir kısmı problem çözme inançları, öz yeterlilik inancı, akademik tutukluluk gibi alt temalar ekseninde olup epistemolojik inancın akademik erteleme durumu ile ilişkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bilgi problemini ilahiyat/teoloji disiplini bağlamında irdeleyen belirgin bir literatür bulunmaktadır. Bu çalışmanın bağlamı anlamında, burada bilginin yüksek din öğretimi pratiğiyle ilişkisi üzerine odaklanmak daha anlamlıdır. Bu kapsamda İlahiyat Fakültesi müfredatında İslam düşüncesi sorunun bütünlüğü üzerinde durulduğu,⁴⁶ İlahiyat Fakültelerinin konumuyla dini bilginin niteliği arasındaki ilişkilerin sempozyum boyutunda tartışıldığı,⁴⁷ bu bağlamda örneğin ilahiyat alanında dinsel bilgi düzeyinin niteliğinin üretim, denetim, karşılaştırma ve yükseltme boyutları etrafında ele alındığı görülmektedir.⁴⁸ Yine bu çerçevede ilahiyat eğitimiyle medrese eğitimi ürettikleri dini bilgi açısından karşılaştırılmıştır.⁴⁹ Daha spesifik olarak, epistemolojik inanç olgusunu yüksek din öğretimi bağlamında inceleyen araştırmalar da yapılmıştır. Bu kapsamda yüksek din öğretimi öğrencilerinin epistemolojik inanç düzeyleri çeşitli değişkenler açısından incelenmiş,⁵⁰ ayrıca yine aynı kitle bağlamında konu, bilgi okur yazarlığı bağlamında doktora tezi düzeyinde ele alınmıştır.⁵¹

⁴⁶ Zafer Erginli, “İlahiyat Fakültesi Müfredatında İslam Düşüncesinin Bütünlüğü Sorunu”, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, ed. Ekrem Sarıkçıoğlu (Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi, 2004), 73-82.

⁴⁷ Rabiye Çetin, “Türkiye’de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/1 (2010), 445-450.

⁴⁸ Fethi Kerim Kazanç, “İlahiyat Alanında Dinsel Bilgi Düzeyinin Niteliği: Üretim, Denetleme, Karşılaştırma ve Yükseltme Çabası”, *Türkiye’de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği*, ed. M. Ay - R. Çetin (Ankara: Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 123-168.

⁴⁹ Mehmet Furkan Ören, *Türkiye’de Dini Bilginin Üretimi Medrese ve İlahiyatlar* (Dem Yayınları, 2020).

⁵⁰ Seyyid Sancak - Kevser Özevin, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Epistemolojik İnanç Düzeyi (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)”, *Turkish Studies-Comparative Religious Studies* 15/3 (2020), 425-436.

⁵¹ Fatih İpek, *Yüksek Din Öğrenimi Gören Öğrencilerin Bilgi Okuryazarlığı ve Epistemolojik İnanç Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

Akademik erteleme konusuna ilişkin literatüre bakıldığında konunun genel eğitim,⁵² karma eğitim,⁵³ uzaktan eğitim,⁵⁴ sürekli kaygı,⁵⁵ sınav kaygısı,⁵⁶ akademik mükemmeliyetçilik,⁵⁷ akademik öz yeterlilik,⁵⁸ genel erteleme,⁵⁹ akademik başarı,⁶⁰ zaman yönetimi⁶¹ gibi bağlamlarda incelendiği, fakat epistemolojik inanç temasıyla yeterince ilişkilendirilmediği söylenebilir. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin akademik erteleme durumlarını inceleyen spesifik bir çalışma olmakla beraber⁶² bu çalışmada konu epistemolojik inanç bağlamına sahip değildir. Epistemolojik inanç düzeyi ile akademik erteleme eğilimi ilişkisini yüksek din öğretimi bağlamında irdeleyen herhangi bir çalışmanın bulunmaması sebebiyle araştırmanın din eğitimi bilimine özgün bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Nicel bakış açısı ile yapılandırılan bu çalışmada ilişkisel tarama modeli benimsenmiştir. Bu model, iki veya daha fazla değişkenin birbirleri ile bağımlı incelemeye çalışan bir yaklaşıma sahiptir.⁶³ Bu çalışmada, çalışmaya konu edinen İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin epistemolojik inançları ve akademik erteleme değişkenlerinin birbirleri ile ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

-
- ⁵² Mücahit Kağan, “Determining the Variables Which Explain the Behavior of Academic Procrastination in University Students”, *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 42/2 (2009), 113-128.
- ⁵³ Fatma Bayrak, “Üniversite Öğrencilerinin Karma Öğrenme Ortamındaki Akademik Erteleme Davranışları”, *Ege Eğitim Dergisi* 19/2 (2018), 470-487.
- ⁵⁴ Uçar, “Uzaktan Eğitimde Akademik Erteleme Davranışını ve Akademik Erteleyicileri Anlamak”.
- ⁵⁵ Ekşi - Dilmaç, “Üniversite Öğrencilerinin Genel Erteleme, Karar Vermeyi Erteleme ve Akademik Erteleme Düzeylerinin Sürekli Kaygı Açısından İncelenmesi”.
- ⁵⁶ Bilge Uzun Özer - Nursel Topkaya, “Akademik Erteleme ve Sınav Kaygısı”, *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 2/2 (2011), 12-19.
- ⁵⁷ Nurbanu Sula Ataş - Hatice Kumcağız, “Ergenlerin Akademik Erteleme Davranışları, Akademik Öz Yeterlilik İnançları ve Mükemmeliyetçilik”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 35/2 (2020), 375-386.
- ⁵⁸ Akbay - Gizir, “Cinsiyete Göre Üniversite Öğrencilerinde Akademik Erteleme Davranışı: Akademik Güdülenme, Akademik Özyeterlilik ve Akademik Yükleme Stillerinin Rolü”.
- ⁵⁹ N. Ö. Başpınar, “Üniversite Öğrencilerinin Genel Erteleme Davranışları ile Akademik Erteleme Davranışları Arasındaki İlişki”, *Turkish Studies (Elektronik)* 15/2 (2020), 1197-1219.
- ⁶⁰ Akdamar - Kızılkaya, “Üniversite Öğrencilerinin Akademik Erteleme Eğilimleri ile Umutsuzluk Seviyeleri ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”.
- ⁶¹ Aydın - Koçak, “Üniversite Öğrencilerinin Zaman Yönetimi Becerileri ile Akademik Erteleme Düzeylerinin İncelenmesi”.
- ⁶² Aktaş, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Gelecek Zaman Algısı ile Akademik Erteleme Davranışı Arasındaki İlişki: Gümüşhane Üniversitesi Örneği”, 271-299.
- ⁶³ Müge Bekman, “Halkla İlişkiler Uygulamalarında Nicel Araştırma Yöntemi: İlişkisel Tarama Modeli”, *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi* 6/16 (2022), 251.

Yanı sıra söz konusu değişkenlerin cinsiyet, mezun olunan ortaöğretim kurumu, sınıf düzeyi ve öğretim türü gibi bağımsız değişkenlerle ilişkisi de ele alınmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Çalışmaya, 2024 yılında Türkiye genelinde farklı üniversitelerin İlahiyat Fakültelerine devam eden Türkiye Cumhuriyeti uyruklu öğrenciler arasından seçkisiz örneklem yoluyla seçilen 357 öğrenci katılmıştır. Katılımcıların demografik yapısı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Yapısı

Değişkenler		Sayı	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	281	78,7
	Erkek	76	21,3
Üniversite	Erciyes Üniversitesi	260	72,8
	Bozok Üniversitesi	61	17,0
	Dicle Üniversitesi	36	10,2
Sınıf	1. sınıf	66	18,5
	2. sınıf	130	36,4
	3. sınıf	65	18,2
	4. sınıf	96	26,9
Mezun olunan lise	İmam Hatip Lisesi	239	66,9
	Diğer Liseler	118	33,1
Öğretim düzeyi	1. öğretim	275	77,0
	2. öğretim	82	23,0

Tablo 1’de görüldüğü gibi katılımcıların çoğunluğu kız öğrencilerden oluşmaktadır. 2023-24 YÖK verilerine göre Türkiye’de İlahiyat Fakültelerinde öğrenim ören öğrenci sayısı 92229 olup bunların 35791’i erkek, 56738’i kız öğrencidir.⁶⁴ Katılımcıların %42,8’i Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, %17,0’i Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve geri kalan %10,2’si Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencisidir. Fakültelerin seçiminde yüksek din öğretimi kurumlarının tarihsel gelişimi ile kolay erişilebilirlik dikkate alınmıştır. Katılımcıların %66,9’u İmam Hatip, geri kalan %33,1’i ise diğer liselerden mezundur. Yine katılımcıların %18,5’i 1., 36,4’ü 2., 18,2’si 3., 26,9’u 4.sınıf öğrencisidir. Son olarak katılımcıların %77,8’i 1., %23,0’ı da ikinci öğretim öğrencisidir.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırmada kullanılan veri toplama araçları aşağıda açıklanmıştır.

2.3.1. Epistemolojik İnanç Ölçeği

⁶⁴ YÖK, “Eğitim Birimlerine Göre Öğrenci ve Öğretim Elemanları Sayıları, 2023 - 2024”, *Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi (2024)*.

Çalışmada, Schommer tarafından geliştirilen, Deryakulu ve Büyüköztürk tarafından Türk kültürüne uyarlaması yapılan *Epistemolojik İnanç Ölçeği* kullanılmıştır. Ölçek, “*Öğrenmenin Çabaya Bağlı Olduğuna İnanç*”, “*Öğrenmenin Yeteneğe Bağlı Olduğuna İnanç*”, “*Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna İnanç*” olmak üzere 3 faktörden oluşmaktadır. Ölçek, ilk faktörü 17’si olumsuz (-), 1’i olumlu (+) olmak üzere toplamda 18 madde, ikinci faktörü hepsi olumlu (+) 8 madde, üçüncü faktörü ise hepsi olumlu (+) 9 madde olmak üzere, toplamda 17’si olumsuz (-), 18’i olumlu (+) 35 maddeden oluşmaktadır.⁶⁵ Ölçeğin bu formu bilimsel yayınlarda genelde tercih edilmektedir. Ölçekte, (1) Kesinlikle Katılmıyorum ile (5) Kesinlikle Katılıyorum arasında değişen likert tipi beşli derecelendirme cetveli kullanılmıştır. Deryakulu ve Büyüköztürk tarafından yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışması sonucunda ölçeğin Cronbach’s Alpha iç tutarlılık katsayıları birinci faktör için .83, ikinci faktör için .62, üçüncü faktör için .59, ölçeğin bütünü için ise .71 olarak hesaplanmıştır.⁶⁶ Bir faktörden alınan yüksek puanlar, o faktöre ilişkin olgunlaşmamış/gelişmemiş inançların, düşük puanlar ise olgunlaşmış/gelişmiş inançların varlığını göstermektedir. Araştırmada ölçeğin 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18 maddeleri ters kodlanmıştır. Ölçek alt boyutları birbirinde bağımsız olup puanlama ve değerlendirme buna göre yapılmaktadır.

Tablo 2: Epistemolojik İnanç Ölçeği Değerlendirme Aralıkları

	Yüksek	Orta	Düşük
ÖÇBOİ	17-39.66	39.66-62.33	62.33-85
ÖYBOİ	8-18.66	18.66-29.33	29.33-40
TBDVOİ	9-21	21-33	33.00-45

(ÖÇBOİ: Öğrenmenin Çabaya Bağlı Olduğuna İnanç; ÖYBOİ: Öğrenmenin Yeteneğe Bağlı Olduğuna İnanç; TBDVOİ: Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna İnanç)

2.3.2. Akademik Erteleme Ölçeği

Çakıcı tarafından geliştirilen “*Akademik Erteleme Ölçeği*” tek boyuttan ve 12 olumsuz (-), 7 olumlu (+) olmak üzere toplam 19 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan ifadeler “Beni hiç yansıtmıyor.” (1), “Beni çok az yansıtıyor.”, “Beni biraz yansıtıyor.”, “Beni çoğunlukla yansıtıyor.”, “Beni tamamen yansıtıyor.” (5) biçiminde beşli likert tipinde derecelendirilmiştir. Akademik Erteleme Ölçeği’nin Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayısı .92 olarak bulunmuştur.⁶⁷ Akademik Erteleme Ölçeği’nde 2, 3, 5, 6, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 19 maddeler ters kodlanmıştır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 95, en düşük puan 19’dur. Ölçekten alınan yüksek skorlar yüksek akademik erteleme eğilimi anlamına gelmektedir.

⁶⁵ Geraldine Clarebout vd., “Assessing Epistemological Beliefs: Schommer’s Questionnaire Revisited”, *Educational Research and Evaluation* 7 (2001), 53-77.

⁶⁶ Deryakulu - Büyüköztürk, “Epistemolojik İnanç Ölçeği’nin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, 111-125.

⁶⁷ Çakıcı, *Lise ve Üniversite Öğrencilerinde Genel Erteleme ve Akademik Erteleme Davranışının İncelenmesi*, 77.

Tablo 3: Akademik Erteleme Ölçeği Değerlendirme Aralıkları

	Yüksek	Orta	Düşük
AEÖ	69.67-95	44.33-69.66	19-44.32

(AEÖ: Akademik Erteleme Ölçeği)

2.3.3. Kişisel Bilgi Formu

Çalışmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla kişisel bilgi formu hazırlanmıştır. Veriler çevrim içi platform olan Google Forms üzerinden 05/01/2024 ile 20/01/2024 tarihleri arasında toplanmıştır. Araştırma için Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (Tarih: 26.12.2023; Başvuru No: 549). Araştırmada kullanılan ölçeklerle ilgili olarak, yazarlardan e-mail üzerinden yazışmak suretiyle gerekli izinler alınmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Veriler SPSS 27 programı ile değerlendirilmiştir. Verilerin işlenmesinde öncelikli olarak ters kodlanan maddeler tespit edilmiş ve değerleri değiştirilmiştir. Daha sonra uç değerler olarak tespit edilen 5 form değerlendirmeden çıkarılmıştır. Yapılan normallik testi sonucunda basıklık ve çarpıklık değerlerinin kabul edilebilir aralık olan -2 ile +2 arasında olduğu görülmüştür.⁶⁸ Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkileri incelerken iki kategoriden oluşan bağımsız değişkenler için *Bağımsız Örneklemeler t Testi*, ikiden fazla kategorisi bulunan değişkenler için ise *Tek Yönlü Varyans Analizi (one way ANOVA)* testi yapılmıştır. Grupların varyanslarının homojen dağılıp dağılmadığını belirlemek amacıyla *Levene* testi yapılmış, grupların varyanslarının homojen dağılması sebebiyle ise *LSD* testi kullanılmıştır. Bu test, varyans eşitliği sağlandığında tercih edilen testlerden biridir.⁶⁹ Öğrencilerin epistemolojik inançları ile akademik erteleme durumları arasındaki ilişkileri saptamada *Pearson Korelasyon Analizi* kullanılmıştır. Araştırmadaki verilerin istatistiksel analizinde .05 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır.

3. Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçekler yoluyla elde edilen verilerin analizi aşağıda verilmiştir.

3.1. Betimsel İstatistik Bulguları

Bu kısımda, araştırmada kullanılan ölçeklerle ilgili katılımcı sayıları, minimum ve maksimum değerler, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri, basıklık ve çarpıklık ile Cronbach's Alpha değerlerine yer verilmiştir.

⁶⁸ Barbara G. Tabachnick - Linda S. Fidell, *Using Multivariate Statistics* (Boston: Pearson, 2019), 14/67-73.

⁶⁹ Murat Kayri, "Araştırmalarda Gruplar Arası Farkın Belirlenmesine Yönelik Çoklu Karşılaştırma (post-Hoc) Teknikleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/1 (2009), 53.

Tablo 4: Ölçeklerin Yapısına İlişkin Betimsel İstatistik Bulguları

	N	Min.	Max.	$\bar{X}$	S	Çarpıklık	Basıklık	Cronbach's Alpha
Ort. _{ÖÇBOİ}	357	1.06	3.06	1.99	.324	-.081	.184	.672
Ort. _{ÖYBOİ}	357	1.00	4.13	2.36	.586	.624	.328	.703
Ort. _{TBDVOİ}	357	1.33	4.67	3.02	.523	-.075	.195	.607
Ort. _{AEÖ}	357	1.79	4.53	3.22	.541	-.138	-.311	.811

Tablo 1’de görüldüğü gibi Epistemolojik İnanç Ölçeği’nin alt boyut ortalamalarının basıklık çarpıklık ve Cronbach’s Alpha değeri beklenen ölçüler arasında yer almaktadır. Benzer bir durum Akademik Erteleme Ölçeği puanları için de geçerlidir. Bu durum araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlik ve güvenilirliğini göstermektedir. Yine aynı tabloda görüldüğü üzere söz konusu ölçekte en yüksek ortalama “Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna İnanç” alt boyutunda ortaya çıkmıştır (Max. 4,67; $\bar{X}$ = 3,02; s=,523). Buna karşın katılımcılar en düşük ortalama “Öğrenmenin Çabaya Bağlı Olduğuna İnanç” boyutunda elde etmişlerdir (Max. 3,06; $\bar{X}$ = 1,99; s=,3244). Epistemolojik İnanç Ölçeği’nin “Öğrenmenin Çabaya Bağlı Olduğuna İnanç” alt boyutunun aritmetik ortalaması 1.99’dur. Bu sayı madde sayısı (19 madde) çarpıldığında örneklemin öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna yönelik toplam puanının 35.82 olduğu anlaşılır. Buna göre örneklemin öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna yönelik inançları yüksek düzeydedir. “Öğrenmenin Yeteneğe Bağlı Olduğuna İnanç” alt boyutunun aritmetik ortalamasının 2.36’dır. Bu sayı madde sayısı (8 madde) çarpıldığında örneklemin öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğuna yönelik toplam puanının 18.88 olduğu anlaşılır. Buna göre örneklemin öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğuna yönelik inanç düzeyleri orta seviyededir. “Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna İnanç” alt boyutunun aritmetik ortalaması 3.02’dir. Bu sayı alt boyut madde sayısı (9 madde) çarpıldığında örneklemin öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğuna yönelik toplam puanının 27.18 olduğu anlaşılır. Buna göre örneklemin tek bir doğrunun var olduğuna yönelik inançları orta düzeydedir. Bu veriler katılımcıların tek bir doğrunun var olduğuna ve öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğuna dair inanç düzeylerinin gelişmemiş, öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna dair inançlarının ise gelişmiş olduğu anlamına gelmektedir. Akademik Erteleme Ölçeği’nin aritmetik ortalaması 3.22 olup ölçekteki madde sayısı (19 madde) ile çarpımı sonucunda örneklemin akademik erteleme puanı 61.18 olarak bulunmuştur. Buna göre örneklemin akademik erteleme eğilimleri orta seviyededir.

3.2. Epistemolojik İnançlar ve Akademik Ertelemenin Bağımsız Değişkenlere Göre Durumu

Katılımcıların epistemolojik inanç ve akademik erteleme ölçeklerinden elde ettikleri puanların cinsiyet, sınıf, mezun olunan orta öğretim kurumu ve öğretim durumu (1. ve 2. Öğretim)

değişkenleri bazında anlamlı biçimde farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla yapılan parametrik testlerin sonucunda ulaşılan veriler aşağıdaki verilmiştir.

3.2.1. Cinsiyet Değişkenine Göre Epistemolojik İnançlar ve Akademik Erteleme Durumu

Araştırmaya katılan öğrencilerin Epistemolojik İnanç Ölçeği ve Akademik Erteleme Ölçeği'nden aldıkları puanların cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak üzere yapılan Bağımsız Örneklem t-Testi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 5: Cinsiyet Değişkenine Göre Epistemolojik İnançlar

Boyutlar	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	t-testi		
					t	sd	p
Ort. _{öçBot}	Kadın	281	2.00	.319	1.094	355	.275
	Erkek	76	1.96	.342			
Ort. _{öyBot}	Kadın	281	2.33	.582	-1.796	355	.073
	Erkek	76	2.47	.594			
Ort. _{TBDVot}	Kadın	281	3.03	.516	.805	355	.421
	Erkek	76	2.98	.552			

*.0,05 düzeyinde anlamlı.

Katılımcıların Epistemolojik İnanç Ölçeği'nin alt boyutlarından almış oldukları puan ortalamalarını incelemek üzere yapılan Bağımsız Örneklem t-Testi sonucunda ilgili ölçeğin alt boyutlarından alınan puan ortalamalarının cinsiyet değişkeni bazında anlamlı biçimde farklılaşmadığı görülmüştür ('öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna inanç' alt boyutu: $t=1.094$, $p=.275$, $p>0.05$; 'öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğuna inanç' alt boyutu: $t=-1.796$, $p=.073$, $p>0.05$; 'tek bir doğrunun var olduğuna inanç' alt boyutu: $t=.805$, $p=.421$, $p>0.05$).

Tablo 6: Cinsiyet Değişkenine Göre Akademik Erteleme

Boyutlar	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	t-testi		
					t	sd	p
Ort. _{AEö}	Kadın	281	3.21	.566	-1.140	151.221	.256
	Erkek	76	3.27	.434			

*. 0,05 düzeyinde anlamlı.

Katılımcıların Akademik Erteleme Ölçeği'nden almış oldukları puan ortalamalarını karşılaştırmak üzere yapılan Bağımsız Örneklem t-Testi sonucunda katılımcıların ilgili ölçekten almış oldukları puan ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaşmadığı bulgulanmıştır ($t=-1.140$, $p=.256$, $p<0.05$).

3.2.2. Sınıf Değişkenine Göre Epistemolojik İnançlar ve Akademik Erteleme Durumu

Araştırmaya katılan öğrencilerin Epistemolojik İnanç Ölçeği ve Akademik Erteleme Ölçeği'nden aldıkları puan ortalamalarının öğrenime devam edilen sınıf değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak üzere yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) testi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 7: Sınıf Değişkenine Göre Öğrenmenin Çabaya Bağlı Olduğuna İnanç

Sınıf Düzeyi	N	$\bar{X}$	S	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Fark
1. Sınıf	66	2.06	.318	Gruplar Arası	.381	3	.127	1.208	.307	-
2. Sınıf	130	1.99	.313	Grup İçi	37.089	353	.105			
3. Sınıf	65	1.96	.335	Top.	37.470	356				
4. Sınıf	96	1.97	.333							
Toplam	357	1.99	.324							

*. 0,05 düzeyinde anlamlı.

Yukarıda verilen tabloda da görüldüğü üzere Epistemolojik İnanç Ölçeği'nin birinci alt boyutu olan "Öğrenmenin Çabaya Bağlı Olduğuna İnanç" alt boyut ortalamaları sınıf bağımsız değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaşmamıştır ($F=1.208, p=.307, p>0.05$).

Tablo 8: Sınıf Değişkenine Göre Öğrenmenin Yeteneğe Bağlı Olduğuna İnanç

Sınıf Düzeyi	N	$\bar{X}$	S	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Fark
1. Sınıf	66	2.42	.594	Gruplar Arası	.328	3	.109	.315	.814	-
2. Sınıf	130	2.33	.552	Grup İçi	122.297	353	.346			
3. Sınıf	65	2.37	.612	Top.	122.624	356				
4. Sınıf	96	2.35	.615							
Toplam	357	2.36	.586							

*. 0,05 düzeyinde anlamlı.

Yukarıda verilen tabloda da görüldüğü üzere Epistemolojik İnanç Ölçeği'nin ikinci alt boyutu olan "Öğrenmenin Yeteneğe Bağlı Olduğuna İnanç" alt boyut ortalamaları sınıf bağımsız değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaşmamıştır ($F=.315, p=.814, p>0.05$).

Tablo 9: Sınıf Değişkenine Göre Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna İnanç

Sınıf Düzeyi	N	$\bar{X}$	S	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Fark
--------------	---	-----------	---	-----------------	----	----	----	---	---	------

1. Sınıf	66	3.02	.565	Gruplar Arası	.174	3	.058	.209	.890	-
2. Sınıf	130	3.04	.487	Grup İçi	97.478	353	.276			
3. Sınıf	65	2.98	.490	Top.	97.652	356				
4. Sınıf	96	3.02	.567							
Toplam	357	3.02	.523							

*. 0,05 düzeyinde anlamlı.

Yukarıda verilen tabloda da görüldüğü üzere Epistemolojik İnanç Ölçeği'nin üçüncü alt boyutu olan "Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna İnanç" alt boyut ortalamaları sınıf bağımsız değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaşmamıştır ($F=.209, p=.890, p>0.05$).

Tablo 10: Sınıf Değişkenine Göre Akademik Erteleme

Sınıf Düzeyi	N	$\bar{X}$	S	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Fark
1. Sınıf	66	3.20	.536	Gruplar Arası	2.156	3	.719	2.483	.061	-
2. Sınıf	130	3.15	.557	Grup İçi	102.207	353	.290			
3. Sınıf	65	3.19	.556	Top.	104.364	356				
4. Sınıf	96	3.34	.498							
Toplam	357	3.22	.541							

*. 0,05 düzeyinde anlamlı.

Katılımcıların Akademik Erteleme Ölçeği'nden almış oldukları puan ortalamalarının öğrenim görülen sınıf değişkenine göre anlamlı bir değişim göstermediği anlaşılmaktadır ($F=2.483, p=.061, p>.05$).

3.2.3. Mezun Olunan Orta Öğretim Kurumu Değişkenine Göre Epistemolojik İnançlar ve Akademik Erteleme Durumu

Araştırmaya katılan öğrencilerin Epistemolojik İnanç Ölçeği ve Akademik Erteleme Ölçeği'nden aldıkları puan ortalamalarının mezun olunan ortaöğretim kurumu değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak üzere yapılan Bağımsız Örneklem t-Testi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 11: Mezun Olunan Orta Öğretim Kurumu Değişkenine Göre Epistemolojik İnançlar

Boyutlar	Lise türü	N	$\bar{X}$	S	t-testi		
					t	sd	p
Ort.öçbot	İmam H.	239	1.99	.330	.040	354	.968

İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Epistemolojik İnançları ve Akademik Erteleme Durumlarının İncelenmesi

Ort. _{ÖYBOİ}	Diğer	118	1.99	.313			
	İmam H.	239	2.35	.606	-.196	354	,845
Ort. _{TBDVOİ}	Diğer	118	2.37	.549			
	İmam H.	239	3.01	.525	-.978	354	.329
	Diğer	118	3.06	.516			

*. 0,05 düzeyinde anlamlı.

Katılımcıların Epistemolojik İnanç Ölçeği'nin alt boyutlarından almış oldukları puan ortalamalarını mezun olunan orta öğretim kurumu değişkenine göre karşılaştırmak üzere yapılan Bağımsız Örneklem t-Testi sonucunda ilgili alt boyutlardan alınan puan ortalamalarının anlamlı biçimde farklılaşmadığı bulgulanmıştır ('öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna inanç' alt boyutu: $t=.$ 040, $p=.$ 968, $p>0.05$; 'öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğuna inanç' alt boyutu: $t=.$ 196, $p=.$ 845, $p>0.05$; 'tek bir doğrunun var olduğuna inanç' alt boyutu: $t=.$ 978, $p=.$ 329, $p>0.05$).

Tablo 12: Mezun Olunan Orta Öğretim Kurumu Değişkenine Göre Akademik Erteleme

Boyutlar	Lise Türü	N	$\bar{X}$	S	t-testi		
					t	sd	p
Ort. _{AEÖ}	İmam H.	239	3.23	.540	.431	354	.667
	Diğer	118	3.20	.542			

*. 0,05 düzeyinde anlamlı.

Katılımcıların Akademik Erteleme Ölçeği'nden almış oldukları puan ortalamalarını mezuniyet değişkeni bağlamında karşılaştırmak üzere yapılan Bağımsız Örneklem t-Testi sonucunda katılımcıların ilgili ölçekten almış oldukları puan ortalamalarının söz konusu bağımsız değişken bazında da anlamlı olarak farklılaşmadığı anlaşılmıştır ($t=.$ 431, $p=.$ 667, $p<0.05$).

3.2.4. Öğretim Durumu Değişkenine Göre Epistemolojik İnançlar ve Akademik Erteleme Durumu

Araştırmaya katılan öğrencilerin Epistemolojik İnanç Ölçeği ve Akademik Erteleme Ölçeği'nden aldıkları puan ortalamalarının öğretim durumu (1. ve 2. Öğretim) değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak üzere yapılan Bağımsız Örneklem t-Testi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 13: Öğretim Durumu Değişkenine Göre Epistemolojik İnançlar

Boyutlar	Öğretim Durumu	N	$\bar{X}$	S	t-testi		
					t	sd	p
Ort. _{ÖÇBOİ}	1.öğretim	275	1.99	.324	-.106	355	.916
	2.öğretim	82	2.00	.325			

Ort. _{ÖYBOİ}	1.öğretim	275	2.37	.579	.493	355	.622
	2.öğretim	82	2.33	.612			
Ort. _{TBDVOİ}	1.öğretim	275	3.03	.525	.131	355	.896
	2.öğretim	82	3.02	.520			

*. 0,05 düzeyinde anlamlı.

Katılımcıların Epistemolojik İnanç Ölçeği'nin alt boyutlarından almış oldukları puan ortalamalarını öğretim durumu değişkenine göre karşılaştırmak üzere yapılan Bağımsız Örneklem t-Testi sonucunda ilgili ölçeğin alt boyutlarından alınan puan ortalamalarının söz konusu değişken bazında anlamlı biçimde değişmediği görülmüştür ('öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna inanç' alt boyutu: $t=-.106$, $p=.916$, $p>0.05$; 'öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğuna inanç' alt boyutu: $t=.493$, $p=.622$, $p>0.05$; 'tek bir doğrunun var olduğuna inanç' alt boyutu: $t=.131$, $p=.896$, $p>0.05$).

Tablo 14: Öğretim Durumu Değişkenine Göre Akademik Erteleme

Boyutlar	Öğretim Durumu	N	$\bar{X}$	ss	t-testi		
					t	sd	p
Ort. _{AEÖ}	1.öğretim	275	3.22	.544	-.212	355	.832
	2.öğretim	82	3.23	.535			

*. 0,05 düzeyinde anlamlı.

Katılımcıların Akademik Erteleme Ölçeği'nden almış oldukları puan ortalamalarını öğretim durumu değişkenine göre karşılaştırmak üzere yapılan Bağımsız Örneklem t-Testi sonucunda katılımcıların ilgili ölçekten almış oldukları puan ortalamalarının öğretim durumu bağımsız değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaşmadığı bulgulanmıştır ($t=-.212$, $p=.832$, $p<0.05$).

3.2.5. Epistemolojik İnançlar ve Akademik Erteleme İlişkisi

Epistemolojik İnanç Ölçeği alt boyutları ile Akademik Erteleme Ölçeği'nin geneli arasındaki ilişkileri incelemek etmek amacıyla Pearson Korelasyon Analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 15: Epistemolojik İnançlar ve Akademik Erteleme ilişkisi

Değişkenler	1	2	3	4	5
Ort. _{Epist.Gen.} (1)	1				
Ort. _{ÖÇBOİ} (2)	r	.650**			
	p	.000	1		
Ort. _{ÖYBOİ} (3)	r	.708**	.153**		

	p	.000	.004	1	
Ort. _{TBDVOİ} (4)	r	.615**	-.009	.319**	
	p	.000	.862	.000	1
Ort. _{AEÖ} (5)	r	-.127*	-.123**	-.090	-.027
	p	.017	.020	.091	.609
					1

** .0,01 düzeyinde anlamlı; * .0,05 düzeyinde anlamlı.

Yukarıda verilen tabloda ışığında, katılımcıların epistemolojik inançları ile akademik erteleme eğilimleri arasında negatif yönde zayıf fakat anlamlı ilişkilerin olduğu söylenebilir. Akademik Erteleme Ölçeği ile Epistemolojik İnanç Ölçeği'nin alt boyutları arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Akademik erteleme 'öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna inanç' alt boyutu ile ($r=-.123$), 'öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğuna inanç' alt boyutu ile ($r=-.090$), 'tek bir doğrunun var olduğuna inanç' alt boyutu ile ($r=-.027$) negatif yönde ilişkilidir. Ancak verilerden de anlaşıldığı üzere sadece ilk alt boyut çerçevesinde oluşan ilişki anlamlıdır. Buna göre akademik erteleme eğilimi öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna inanç alt boyutu ile negatif yönde anlamlı düzeyde ilişkilidir. Yani akademik erteleme eğilimleri yüksek olan öğrencilerin öğrenmenin çabaya bağlı olması durumuna olan inançları daha düşüktür. Başka bir ifadeyle öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna inanç arttıkça ya da güçlendikçe akademik erteleme eğilimi azalmaktadır.

4. Tartışma ve Sonuç

Yüksek din öğretimi öğrencilerin epistemolojik inançları ve akademik erteleme eğilimlerinin incelediği bu çalışmada katılımcılar, Epistemolojik İnanç Ölçeği'nde en yüksek ortalamayı "Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna İnanç" boyutunda, en düşük ortalamayı ise "Öğrenmenin Çabaya Bağlı Olduğuna İnanç" boyutunda elde etmişlerdir. Ölçeğin genel ortalaması üzerinden genellikle yorum yapılmamaktadır. Ölçeğin alt boyutları birbirinden bağımsız çalıştığından yorum da buna göre yapılmaktadır. Bu veriler katılımcıların tek bir doğrunun var olduğuna ilişkin inanç düzeylerinin gelişmemiş, öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna ilişkin inançlarının ise gelişmiş bir yapıda olduğunu göstermektedir. Ölçeğin herhangi bir faktöründen alınan yüksek skor bireyin o faktöre ilişkin olgunlaşmamış/gelişmemiş inançlara, tersi ise gelişmiş inançlara sahip olduğu anlamına gelmektedir.⁷⁰ Öğretmen adayları üzerine yapılan bir çalışmada, katılımcıların en az olgunlaştığı inanç boyutlarının tek bir doğrunun var olduğuna inanç ve öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğuna inanç, en çok olgunlaştıkları inancın ise öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna inanç

⁷⁰ Deryakulu - Büyüköztürk, "Epistemolojik İnanç Ölçeği'nin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", 3.

olduğu gösterilmiştir.⁷¹ Bu veriler, üniversite kuşağı gençlerinde bilgiye ulaşmada kişisel gayretin önemli olduğu bilincinin belirgin olduğunu göstermektedir.

Araştırmada epistemolojik inançların cinsiyet bağlamında anlamlı biçimde farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Cinsiyetin öğrencilerin öğrenmeye yönelik epistemolojik inançları üzerinde etkili olduğunu belirten araştırmalar vardır.⁷² Farklı fakülte öğrencilerinin epistemolojik inançlarını konu edinen bir araştırmada, öğrenmenin çabaya ya da yeteneğe bağlı olduğuna inanç alt boyutlarında çeşitli fakültelelere devam eden kız öğrencilerin erkeklere oranla daha gelişmiş epistemolojik inançlara sahip olduğu, tek bir doğrunun var olduğuna inanç alt boyutunda ise cinsiyet bazlı farklılığın olmadığı bulgulanmıştır.⁷³ İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin epistemolojik inançlarını konu edinen bir araştırmada cinsiyet bazında, öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğu boyutunda kız öğrenciler lehine anlamlı bir fark tespit edilmiş, diğer iki alt boyutta herhangi bir farklılaşma görülmemiştir.⁷⁴ Epistemolojik inançlar noktasında cinsiyet değişkeni bağlamında kimi zaman erkek öğrenciler lehine farklılaşmalardan, kimi zaman herhangi bir farklılaşmanın olmadığından söz eden yayınlar bulunmaktadır. Bu veriler cinsiyet değişkeninin epistemolojik inançları açıklama noktasına tek başına yeterli olmadığını göstermektedir.

Araştırmada epistemolojik inançların sınıf değişkeni ile anlamlı bir ilişkisinin olmadığı görülmüştür. Eğitim Fakültesi öğrencileri üzerine yapılan bir araştırmada bilginin kesin ve değişmez olduğuna dair inançların alt sınıflarda daha yüksek olduğu bulgulanmıştır.⁷⁵ Bir başka çalışmada sınıf bağlamında epistemolojik inançlarda anlamlı bir farklılaşma bulunamamıştır.⁷⁶ Bir diğer çalışmada öğrenme yeteneğinin sabit olduğuna inancın 17-24 yaş grubunda, 25+ grubundaki katılımcılardan daha yüksek olduğu bulgulanmıştır.⁷⁷ İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin öğrenmeye yönelik inançlarını inceleyen bir araştırmada hazırlık sınıfı öğrencilerinin öğrenmeye yönelik

⁷¹ Gürcü Koç Erdamar - Gülgün Bangir Alpan, “Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançları”, *Education Sciences* 6/4 (2011), 2694.

⁷² Seyyid Sancak - Kevser Özevin, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Epistemolojik İnanç Düzeyi (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)”, *Turkish Studies-Comparative Religious Studies* 15/3 (2020), 431.

⁷³ Nilgün Aksan - M. Akif Sözer, “Üniversite Öğrencilerinin Epistemolojik İnançları ile Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkiler”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 8/1 (2007), 40.

⁷⁴ İpek, *Yüksek Din Öğrenimi Gören Öğrencilerin Bilgi Okuryazarlığı ve Epistemolojik İnanç Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma*, 135.

⁷⁵ Ayşe Aypay, “Epistemolojik İnançlar Ölçeğinin Türkiye Uyarlaması ve Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançlarının İncelenmesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/1 (2011), 12-13.

⁷⁶ Aytunga Oğuz, “Investigation of Turkish Trainee Teachers’ Epistemological Beliefs”, *Social Behavior And Personality* 36/5 (2008), 710-720.

⁷⁷ Michael B. Paulsen, Charles T. Wells, “Domain Differences in the Epistemological Beliefs of College Students”, *Research in Higher Education* 39/4 (1998), 365-384.

epistemolojik inanç düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiş ve bunda öğrencilerin ilahiyat Fakültesindeki eğitimlerine yeni başlamış olmalarının etkili olabileceği belirtilmiştir.⁷⁸ Aynı kitlenin epistemolojik inançlarını konu edinen bir başka araştırmada katılımcıların epistemolojik inançlarının sınıf düzeyi bağlamında “Öğrenmenin Yeteneğe Bağlı Olduğu İnanç” boyutu dışındaki boyutlarda anlamlı şekilde farklılaşmadığı ifade edilmiştir.⁷⁹ Sınıf düzeyine göre anlamlı bir artışın olmaması, araştırmada, ilahiyat eğitiminin öğrencilerin epistemolojik inançları üzerinde olumlu bir etkisinin olmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu durum yüksek din öğretiminde sıklıkla eleştiri konusu edilen bankacı eğitim anlayışıyla ilişkilendirilebilir. Öğrencilerin bilgiyle olan irtibatları arttıkça bilgiye bakışın da değişmesi beklenir. Bu değişim öğrenmede ve bilgiye erişimde kişisel gayret ve katkıya olan inancın güçlenmesi şeklinde olduğunda başarıya olumlu yansımaktadır. Nitekim öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna inancı gelişmiş öğrencilerin, problem çözme sürecine ilişkin daha olumlu tavırlar sergiledikleri ifade edilmiştir.⁸⁰ Gelişmemiş epistemolojik inanca sahip öğrenciler, problem karşısında düşünme ve çözüm üretme eğilimi içerisinde olmamalarından kaynaklı olarak yetersizlik yaşamakta ve pes etme davranışı göstermektedirler.⁸¹

Araştırmada mezun olunan ortaöğretim kurumu değişkeni bazında Epistemolojik İnanç Ölçeği'nin alt boyut puanlarının farklılaşmadığı görülmüştür. Benzer biçimde, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin epistemolojik inançlarını konu edinen araştırmalarda bu kitlenin epistemolojik inançlarında mezun olunan ortaöğretim kurumu değişkeninin anlamlı etkisinin olduğu alt boyut bulunamamıştır.⁸² Araştırmada, öğretim durumu değişkeni bazında da Epistemolojik İnanç Ölçeği'nin alt boyut puanlarının farklılaşmadığı görülmüştür. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin epistemolojik inançlarını konu edinen bir araştırmada söz konusu kitlenin epistemolojik inançlarının öğretim türü değişkeni bağlamında sadece doğrunun tek-değişmez olduğu boyutunda anlamlı olarak farklılaştığı, birinci öğretim öğrencilerinin doğrunun tek-değişmez olduğu inancı noktasında ikinci öğretim öğrencilerinden anlamlı derecede daha düşük skorlar

⁷⁸ Sancak - Özevin, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Epistemolojik İnanç Düzeyi (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)”, 2020, 433.

⁷⁹ İpek, *Yüksek Din Öğrenimi Gören Öğrencilerin Bilgi Okuryazarlığı ve Epistemolojik İnanç Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma*, 143.

⁸⁰ Aksan - Sözer, “Üniversite Öğrencilerinin Epistemolojik İnançları ile Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkiler”, 44.

⁸¹ Aksan - Sözer, “Üniversite Öğrencilerinin Epistemolojik İnançları ile Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkiler”, 45.

⁸² İpek, *Yüksek Din Öğrenimi Gören Öğrencilerin Bilgi Okuryazarlığı ve Epistemolojik İnanç Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma*, 151.

elde ettikleri ifade edilmiştir.⁸³ Anılan araştırmada söz konusu ölçeğin alt boyutları açısından ortalama puanlarda öğretim türüne göre düzenli bir değişim tespit edilememiş olduğu bilgisine yer verilmiştir.

Katılımcıların Akademik Erteleme Ölçek puanlarına bakıldığında orta düzeyde erteleme eğiliminde oldukları anlaşılmıştır. Üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir araştırmada öğrencilerin ortalamanın üzerinde bir akademik erteleme eğilimi sergiledikleri ifade edilmiştir.⁸⁴ Bu tür kısmi farklılaşmalar üniversite kuşağının kendi iç dinamikleri bağlamında anlaşılabilir. Nitekim fakülte ve bölümlerin yapısına göre derslerin sayısı ve niteliğinin değişmesi, evlilik ve ailevi faktörler, staj, iş ve farklı çalışma koşulları yaş ilerledikçe kendini daha güçlü biçimde hissettirmektedir. Ayrıca üniversite ortamlarının temel eğitimdeki gibi aşırı disiplin ve zorlayıcı mesailer içermemesi öğrencilere belli bir rahatlık ve esneklik tanınması da bu tabloyu destekleyebilir.

Akademik erteleme olgusunun cinsiyet değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaşmadığı görülmüştür. Konuyla ilgili literatürde bu veriyi destekleyen bulgular yer almaktadır.⁸⁵ Buna karşılık, İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerine yapılan bir araştırmada akademik erteleme davranışı puanının erkek öğrencilerde, kız öğrencilere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.⁸⁶ Üniversite öğrencileri üzerine yapılmış bir çok araştırmada, benzer şekilde, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre akademik görevleri erteleme eğilimlerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır.⁸⁷ Bu tür bulgular akademik erteleme davranışında cinsiyetin rolünün çok belirgin olmadığı, bununla beraber erkek grubunda erteleme eğilimlerinin zaman zaman varlığını hissettirdiği şeklinde yorumlanabilir. Bu durumun fakülte bazlı olmadığı da anlaşılmaktadır.⁸⁸

⁸³ İpek, *Yüksek Din Öğrenimi Gören Öğrencilerin Bilgi Okuryazarlığı ve Epistemolojik İnanç Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma*, 147.

⁸⁴ Nuran Öztürk Başpınar, “Üniversite Öğrencilerinin Genel Erteleme Davranışları ile Akademik Erteleme Davranışları Arasındaki İlişki”, *Turkish Studies (Elektronik)* 15/2 (2020), 1211.

⁸⁵ Çakıcı, *Lise ve Üniversite Öğrencilerinde Genel Erteleme ve Akademik Erteleme Davranışının İncelenmesi*, 87; Özge Kınık - Hatice Odacı, “Üniversite Öğrencilerinde Akademik Erteleme Davranışı: Bazı Bireysel ve Çevresel Değişkenler Bir Etken Olabilir mi?”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* 1 (2020), 189; Başpınar, “Üniversite Öğrencilerinin Genel Erteleme Davranışları ile Akademik Erteleme Davranışları Arasındaki İlişki”, 1211.

⁸⁶ Aktaş, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Gelecek Zaman Algısı ile Akademik Erteleme Davranışı Arasındaki İlişki: Gümüşhane Üniversitesi Örneği”, 286.

⁸⁷ Murat Balkıs vd., “Üniversite Öğrencilerinde Akademik Erteleme Eğiliminin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Ege Eğitim Dergisi* 7/2 (2006), 67; Akdamar - Kızılkaya, “Üniversite Öğrencilerinin Akademik Erteleme Eğilimleri ile Umutsuzluk Seviyeleri ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, 218.

⁸⁸ Kınık - Odacı, “Üniversite Öğrencilerinde Akademik Erteleme Davranışı: Bazı Bireysel ve Çevresel Değişkenler Bir Etken Olabilir mi?”, 189-190.

Araştırmada, akademik erteleme olgusunun sınıf bazında anlamlı biçimde farklılaşmadığı görülmüştür. Araştırmalar, üniversite öğrencilerinin lise öğrencilerine göre daha çok akademik erteleme davranışı sergilediklerini göstermektedir.⁸⁹ Üniversite öğrencilerinin akademik ve genel erteleme eğilimleri üzerinde duran bir araştırmada 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin genel erteleme eğilimlerinin 1. ve 2. sınıf öğrencilerine göre daha yüksek olduğu ifade edilmiştir.⁹⁰ Bir başka çalışmada yaş ile akademik erteleme arasında düşük düzeyde fakat pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir.⁹¹ Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrencileri örneğinde yapılan çalışmada 2 ve 3. sınıfta okuyan öğrencilerde 1 ve 4. sınıfta okuyanlara göre daha yüksek akademik erteleme eğilimi görülmüştür.⁹² Bu tür örnekler akademik erteleme eğiliminin lisans süresinde doğrusal bir değişim sergileyemeyip, sınıfların ders yoğunlukları, ders içerikleri, derslerin teorik-uygulamalı yapısı vb. faktörler ile ilişkili olabileceği anlamına gelebilir.

Bu çalışmada akademik erteleme eğiliminin öğretim türü değişkenine göre farklılaşmadığı görülmüştür. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin akademik erteleme davranışlarını konu edinen bir araştırmada da benzer şekilde, öğretim durumunun söz konusu olgu üzerinde farklılaştırıcı bir etkisinin olmadığı belirtilmiştir.⁹³ Aynı durum mezun olunan ortaöğretim değişkeni için de geçerlidir. Üniversite öğrencilerinin akademik erteleme durumlarını konu edilen bir çalışmada mezun olunan ortaöğretim türü değişkeninin söz konusu olgu üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ifade edilmiştir.⁹⁴ Lise öğrencilerinin akademik erteleme eğilimlerini konu edinen bir başka çalışmada da benzer şekilde lise türünün akademik erteleme üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ifade edilmiştir.⁹⁵

Araştırmada, Epistemolojik İnanç Ölçeği'nin alt boyutları ile akademik erteleme eğilimi arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ancak bu ilişkiler zayıf şiddettedir. Epistemolojik inançlarla akademik erteleme arasındaki zıt yönlü ilişkilerin zayıflığı, yüksek din öğretimine devam eden öğrencilerin bilişsel gelişim düzeyleri, akademik eğilim ve çalışma

⁸⁹ Çakıcı, *Lise ve Üniversite Öğrencilerinde Genel Erteleme ve Akademik Erteleme Davranışının İncelenmesi*, 84.

⁹⁰ Ekşi - Dilmaç, "Üniversite Öğrencilerinin Genel Erteleme, Karar Vermeyi Erteleme ve Akademik Erteleme Düzeylerinin Sürekli Kaygı Açısından İncelenmesi", 422.

⁹¹ Çakıcı, *Lise ve Üniversite Öğrencilerinde Genel Erteleme ve Akademik Erteleme Davranışının İncelenmesi*, 91.

⁹² Ekşi - Dilmaç, "Üniversite Öğrencilerinin Genel Erteleme, Karar Vermeyi Erteleme ve Akademik Erteleme Düzeylerinin Sürekli Kaygı Açısından İncelenmesi", 443.

⁹³ Aktaş, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Gelecek Zaman Algısı ile Akademik Erteleme Davranışı Arasındaki İlişki: Gümüşhane Üniversitesi Örneği", 286.

⁹⁴ Öner Çelikkaleli - Sinem Evin Akbay, "Üniversite Öğrencilerinin Akademik Erteleme Davranışı, Genel Yetkinlik İnanıcı ve Sorumluluklarının İncelenmesi", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 14/2 (2013), 248.

⁹⁵ Şule Çeviker Ay vd., "Lise Öğrencilerinin Akademik Öz-Yeterlik Algısı ve Akademik Erteleme Davranışı Arasındaki İlişki", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1 (2019), 119-124.

alışkanlıkları yanında bu eğitiminin niteliğiyle de ilişkili olabilir. Bu yöndeki en güçlü ilişki ‘öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna inanç’ alt boyutu ile. Bilgide çabaya dönük inançlar güçlendikçe erteleme eğilimi anlamlı biçimde azalmaktadır. Yani bilginin niteliği, kaynağı, değeri ve bilgiye erişim yolları konusunda bireysel inisiyatiflere daha fazla önem atfettikçe akademik erteleme eğilimi azalmaktadır. Öğrencilerin bilgiye olan bakış açılarını geliştirmek, akademik başarıyı olumlu etkileyebilir. Bu durum orta ve yükseköğretim boyunca öğrencilere verilecek bilim ve bilgi felsefesi yanında, akademik ve kişisel rehberliğin önemli ve gerekli olduğunu göstermektedir. Yapılacak çalışmalarda akademik erteleme eğilimlerinin öğrencilerin çalışma alışkanlıkları, ilgi ve kişilik yapıları yanında dindarlık ve maneviyatları ile ilişkisi üzerinde durulabilir. Aynı şekilde epistemolojik inançların dini ve manevi gelişimle irtibatı ekseninde yapılacak çalışmalar ilahiyat eğitimiyle her iki olgu arasındaki ilişkiyi daha sağlıklı ele almaya katkı sağlayabilir.

Kaynakça

- Akbay, Sinem - Gizir, Cem. "Cinsiyete Göre Üniversite Öğrencilerinde Akademik Erteleme Davranışı: Akademik Güdülenme, Akademik Özyeterlik ve Akademik Yükleme Stillерinin Rolü". *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/1 (2011), 60-78.
- Akdamar, Emrah - Kızılkaya, Y. Murat. "Üniversite Öğrencilerinin Akademik Erteleme Eğilimleri ile Umutsuzluk Seviyeleri ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/1 (2022), 212-221.
- Aksan, Nilgün - Sözer, M. Akif. "Üniversite Öğrencilerinin Epistemolojik İnançları ile Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkiler". *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 8/1 (2007), 31-50.
- Aktaş, Hamza. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Gelecek Zaman Algısı ile Akademik Erteleme Davranışı Arasındaki İlişki: Gümüşhane Üniversitesi Örneği". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2021), 271-299.
- Ataş, Nurbanu Sula - Kumcağız, Hatice. "Ergenlerin Akademik Erteleme Davranışları, Akademik Öz Yeterlik İnançları ve Mükemmeliyetçilik". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 35/2 (2020), 375-386.
- Ay, Şule Çeviker vd. "Lise Öğrencilerinin Akademik Öz-Yeterlik Algısı ve Akademik Erteleme Davranışı Arasındaki İlişki". *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1 (2019), 116-126.
- Aydın, Kübra Sarıkaya - Koçak, Seval. "Üniversite Öğrencilerinin Zaman Yönetimi Becerileri İle Akademik Erteleme Düzeylerinin İncelenmesi". *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2016), 17-38.
- Aypay, Ayşe. "Epistemolojik İnançlar Ölçeğinin Türkiye Uyarlaması ve Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançlarının İncelenmesi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/1 (2011), 1-15.
- Baç, Murat. *Epistemoloji*. ed. Demet Taşdelen. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018.
- Balkıs, Murat vd. "Üniversite Öğrencilerinde Akademik Erteleme Eğiliminin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Ege Eğitim Dergisi* 7/2 (2006), 57-73.
- Başpınar, N. Ö. "Üniversite Öğrencilerinin Genel Erteleme Davranışları ile Akademik Erteleme Davranışları Arasındaki İlişki". *Turkish Studies (Elektronik)* 15/2 (2020), 1197-1219.
- Bayrak, Fatma. "Üniversite Öğrencilerinin Karma Öğrenme Ortamındaki Akademik Erteleme Davranışları". *Ege Eğitim Dergisi* 19/2 (2018), 470-487.
- Bekman, Müge. "Halkla İlişkiler Uygulamalarında Nicel Araştırma Yöntemi: İlişkisel Tarama Modeli". *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi* 6/16 (2022), 238-258.
- Bıkmaz, Fatma Hazır. "Fen Öğretiminde Öz-Yeterlik İnancı Ölçeği". *Eğitim Bilimleri ve Uygulama* 1/2 (2022), 197-210.

- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Clarebout, Geraldine vd. “Assessing Epistemological Beliefs: Schommer’s Questionnaire Revisited”. *Educational Research and Evaluation* 7 (2001), 53-77.
- Çakıcı, Deniz Çiğdem. *Lise ve Üniversite Öğrencilerinde Genel Erteleme ve Akademik Erteleme Davranışının İncelenmesi*. Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2003.
- Çelikkaleli, Öner - Akbay, S. E. “Üniversite Öğrencilerinin Akademik Erteleme Davranışı, Genel Yetkinlik İnancı ve Sorumluluklarının İncelenmesi”. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)* 14/2 (2013), 237-254.
- Çetin, Rabiye. “Türkiye’de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/1 (2010), 445-450.
- Çiftçi, İsa. “Akıllı Telefon Bağımlılığı ve Akademik Erteleme: Spor Bilimleri Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”. *Yalova Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi* 2/3 (2023), 245-257.
- Demir, Sibel - Akinoğlu, Orhan. “Epistemolojik İnanışlar ve Öğretme Öğrenme Süreçleri”. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 32 (2010), 75-93.
- Deryakulu, Deniz - Büyüköztürk, Şener. “Epistemolojik İnanç Ölçeği’nin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *Eğitim Araştırmaları Dergisi* 8 (2002), 111-125.
- Deryakulu, Deniz - Kuzgun, Yıldız. “Eğitimde Bireysel Farklılıklar”. *Eğitimde Kuram ve Uygulama* 5/2 (2006), 316-321.
- Ekşi, Halil - Dilmaç, Bülent. “Üniversite Öğrencilerinin Genel Erteleme, Karar Vermeyi Erteleme ve Akademik Erteleme Düzeylerinin Sürekli Kaygı Açısından İncelenmesi”. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 23/2 (2010), 433-450.
- Erdamar, G. K. - Alpan, G. B. “Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançları”. *Education Sciences* 6/4 (2011), 2689-2698.
- Erginli, Zafer. “İlahiyat Fakültesi Müfredatında İslam Düşüncesinin Bütünlüğü Sorunu”. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*. ed. Ekrem Sarıkçıoğlu. 73-82. Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi, 2004.
- Gültekin, Selcen - Gürer, Gülten Türkan. “Formasyon Öğretmen Adaylarının Akademik Erteleme Davranışları ile Akademik Özyeterlik Düzeyleri İlişkisi”. *International Journal of Computers in Education* 1/1 (2018), 49-64.
- İpek, Fatih. “Niteliksel İyileştirme Süreçlerinde Yüksek Din Öğretiminde ‘Bilgi Anlayışı’ ve ‘Bilgi Akışı’ Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (2022), 18-50. <https://doi.org/10.53683/gifad.1010756>
- İpek, Fatih. *Yüksek Din Öğrenimi Gören Öğrencilerin Bilgi Okuryazarlığı ve Epistemolojik İnanç Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

- İpek, Fatih - Tavukçuoğlu, Mustafa. “Yüksek Din Öğrenimi Gören Öğrencilerin Bilgi Okuryazarlığı ve Epistemolojik İnanç Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 259-301.
- Kağan, Mücahit. “Determining the Variables Which Explain the Behavior of Academic Procrastination in University Students”. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 42/2 (2009), 113-128.
- Kağan, Mücahit. “Determining the Variables Which Explain the Behavior of Academic Procrastination in University Students”. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 42/2 (2009), 113-128.
- Kayri, Murat. “Araştırmalarda Gruplar Arası Farkın Belirlenmesine Yönelik Çoklu Karşılaştırma (post-Hoc) Teknikleri”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/1 (2009), 51-64.
- Kazanç, Fethi Kerim. “İlahiyat Alanında Dinsel Bilgi Düzeyinin Niteliği: Üretme, Denetleme, Karşılaştırma ve Yükseltme Çabası”. *Türkiye’de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği*. ed. M. Ay - R. Çetin. 123-168. Ankara: Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Kınık, Özge - Odacı, Hatice. “Üniversite Öğrencilerinde Akademik Erteleme Davranışı: Bazı Bireysel ve Çevresel Değişkenler Bir Etken Olabilir mi?” *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* 1 (2020), 183-192.
- Matthias, Steup - Neta, Ram. “Epistemology”. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman. Stanford: Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2024.
- Morkoç, Dilek Kekeç - Erdönmez, Cumhur. “Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Akademik Erteleme Algılamaları”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi* 1 (2011), 1-17.
- Oğuz, Aytunga. “Investigation of Turkish Trainee Teachers’ Epistemological Beliefs”. *Social Behavior And Personality* 36/5 (2008), 709-720.
- Osmanoğlu, Cemil. “Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç”. *Bilimname* 2 (2014), 177-206.
- Ömerustaoğlu, Adnan. “Bilgi Felsefesi”. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. ed. Yekta Saraç. Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları, 2022.
- Ören, Mehmet Furkan. *Türkiye’de Dini Bilginin Üretimi Medrese ve İlahiyatlar*. Dem Yayınları, 2020.
- Özer, Bilge Uzun - Topkaya, Nursel. “Akademik Erteleme ve Sınav Kaygısı”. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 2/2 (2011), 12-19.
- Öztuna-Kaplan, Aysun. *Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnanışlarının Okul Deneyimi ve Öğretmenlik Uygulamasındaki Yansımaları: Durum Çalışması*. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006.
- Paulsen, M. B. - Wells, C.T. “Domain Differences in the Epistemological Beliefs of College Students”. *Research in Higher Education* 39/4 (1998), 365-384.

- Sancak, Seyyid - Özevin, Kevser. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Epistemolojik İnanç Düzeyi (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)”. *Turkish Studies-Comparative Religious Studies* 15/3 (2020), 425-436.
- Sancak, Seyyid - Özevin, Kevser. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Epistemolojik İnanç Düzeyi (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)”. *Turkish Studies-Comparative Religious Studies* 15/3 (2020), 425-436.
- Schommer-Aikins, Marlene. “The Influence of Age and Education on Epistemological Beliefs”. *British Journal of Educational Psychology* 68 (1998), 551-562.
- Tabachnick, B.G. - Fidell, L.S. *Using Multivariate Statistics*. Boston: Allyn & Bacon, 6th Ed., 2013.
- Taylan, Necip. “Bilgi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/157-161. İstanbul: TDV, 1992. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bilgi>
- Tezci, Erdoğan - Uysal, Ahmet. “Eğitim Teknolojisinin Gelişimine Epistemolojik Yaklaşımların Etkisi”. *The Turkish Online Journal of Educational Technology* 3/2 (2004), 158-164.
- Uçar, Hasan. “Uzaktan Eğitimde Akademik Erteleme Davranışını ve Akademik Erteleyicileri Anlamak”. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi* 6/3 (2020), 40-55.
- Uludağ, Süleyman. “Marifet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/157-161. İstanbul: TDV, 2003. <https://islamansiklopedisi.org.tr/marifet>
- YÖK. “Eğitim Birimlerine Göre Öğrenci ve Öğretim Elemanları Sayıları, 2023 - 2024”. *Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi*. 2024. Erişim 11 Mayıs 2024. <https://istatistik.yok.gov.tr>
- Yücel, Cemal - Şen, Ülkü Sevim. “Güzel Sanatlar Lisesi Müzik Bölümü Öğrencilerinin Mükemmeliyetçilik ve Akademik Erteleme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/3 (2019), 1007-1032.
- 05 Aralık 2023. <https://sozluk.gov.tr/>

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 11 (Haziran / June 2024), 31-56

Bir Antisemit Propaganda Metni: Siyon Liderlerinin Protokolleri

An Anti-Semitic Propaganda Text: The Protocols of the Elders of Zion

Murat Kaya

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Dinler Tarihi Bilim Dalı
Independent Researcher, Department of History of Religions
Kocaeli, Türkiye

Kitap-Murat@gmail.com

orcid.org/0000-0001-6729-278X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 13 Nisan / April 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 29 Mayıs / May 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Cite as: Kaya, Murat. "Bir Antisemit Propaganda Metni: Siyon Liderlerinin Protokolleri".

ATEBE 11 (Haziran 2024), 31-56. <https://doi.org/10.51575/atebe.1467748>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Murat KAYA**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara. Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Bir Antisemit Propaganda Metni: Siyon Liderlerinin Protokolleri

Öz

19. yüzyıl, Avrupa'da siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan önemli değişikliklerin meydana geldiği bir dönemdir. Bu dönemde, bir taraftan mevcut düzenin değişmesine yönelik devrimci, özgürlükçü ve milliyetçi girişimler gerçekleşirken diğer taraftan dünyayı ve varlıkları anlamada daha önce var olan dinî bakış açısına alternatif olarak seküler bir bakış açısı gelişmiştir. Doğayı ve canlıları, akıl ve bilim yoluyla değerlendiren bu yeni bakış açısı, önce ırk teorilerini, ardından bilimsel ırkçılığı ve nihayetinde antisemitizmi ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde Avrupa, eski ile yeni karşıtlığına dayalı bir düzen problemiyle karşılaşmıştır. Avrupa'daki yeni gelişmeler karşısında mevcut düzeni koruma taraftarı olanlar, antisemitizmi bir araç olarak kullanmıştır. Bu yaklaşım tarzı bir süre sonra Rusya'ya taşınmıştır. Çok sayıda Yahudi'ye ev sahipliği yapan, siyasi, sosyal ve ekonomik problemler yaşayan Rusya, Avrupalılarla benzer bir yöntem izleyerek antisemitizmi araçsallaştırmış ve bir propaganda metni olan Siyon Liderlerinin Protokolleri'ni üretmiştir. Bu girişim gerçekleştirilirken daha önce Avrupa'da yaygınlaşmış olan Yahudi komplosu literatüründen faydalanılmıştır. Yahudilerin Yahudi olmayanlara düzenledikleri bir komplo olarak sunulan Siyon Liderlerinin Protokolleri, dünyadaki en önemli ve en popüler antisemit propaganda metnidir. Onun bu önemi ve popülerliği, doğru zamanda ve etkili yöntemlerle sunulmasından kaynaklanmaktadır. Toplumsal bunalımların yaşandığı sıralarda korku psikolojisi üzerinden yaygınlaştırılan Protokoller, bu yöntem sayesinde pek çok insan tarafından gerçek bir metin olarak algılanmış ve onların Yahudilere yönelik bakış açısını yönlendirmiştir. Protokoller, Rusya'da monarşi karşıtlarını bastırmak ve Çar rejimini devam ettirmek amacıyla kullanılmıştır. Ancak monarşinin Bolşevikler tarafından yıkılması ve Çarın ailesiyle birlikte öldürülmesi, ABD ve Avrupa'da Bolşevizm korkusu oluşturmuş, bu korku Protokollerin bu bölgelerde yaygınlaşmasına neden olmuştur. Protokoller, ABD ve Avrupa'dan sonra hatalı bir yaklaşımın sonucunda Türkiye'de de ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin Yahudilere yönelik yaklaşımı bu ülkelerden farklı olsa da antisemitizmin ve Protokollerin sahip olduğu anlamların kavranamaması, Türkiye'yi de haksız bir şekilde onlarla aynı kategoriye yerleştirmiştir. Türkiye'nin böyle bir kategoriye yerleştirilmesi, onun Yahudilere yönelik hoşgörülü tavrının antisemitizmin gölgesine düşmesine neden olmuştur. Bu çalışmada, Rusya'da Siyon Liderlerinin Protokolleri'ne neden ihtiyaç duyulduğu, nasıl ortaya çıktığı, içeriğinin ne olduğu, nerelerde yaygınlaştığı ve Türkiye'de hangi hataların sonucunda ortaya çıktığı sorularına cevap verilmiştir. Bu sorulara cevap verilirken Protokollerin anlamı, kapsamı ve sonuçlarının Türkiye'nin dışında olduğu, Türkiye'de bu metne ihtiyaç olmadığı ve Yahudilere yönelik eleştirilerde bu metinden kaçınılması gerektiği üzerinde durulmuş, Türk-Yahudi ilişkilerinin antisemitizminden farklı olan boyutuna dikkat çekilmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Yahudi, Antisemitizm, Rusya, Siyon Liderlerinin Protokolleri.

An Anti-Semitic Propaganda Text: The Protocols of the Elders of Zion

Abstract

The 19th century was a period in which significant political, social and economic changes occurred in Europe. During this period, while revolutionary, libertarian and nationalist initiatives aimed at changing the existing order took place, on the other hand, a secular perspective developed as an alternative to the previously existing religious perspective in understanding the world and beings. This new perspective, which evaluates

nature and living things through reason and science, first gave rise to race theories, then scientific racism, and eventually antisemitism. During this period, Europe encountered an order problem based on the opposition between old and new. Those who favour preserving the existing order in the face of new developments in Europe have used antisemitism as a tool. This approach style was carried to Russia after a while. Russia, which hosted a large number of Jews and experienced political, social and economic problems, followed a similar method to the Europeans, instrumentalizing anti-Semitism and producing the Protocols of the Elders of Zion, a propaganda text. While carrying out this initiative, Jewish conspiracy literature, which had previously become widespread in Europe, was used. The Protocols of the Elders of Zion, presented as a conspiracy of Jews against non-Jews, is the most important and popular anti-Semitic propaganda text in the world. Its importance and popularity stem from the fact that it is presented at the right time and with effective methods. The Protocols, which were popularized through fear psychology during times of social crisis, were perceived as a real text by many people and guided their perspective on Jews, thanks to this method. The protocols were used to suppress opponents of the monarchy in Russia and to maintain the Tsarist regime. However, the overthrow of the monarchy by the Bolsheviks and the murder of the Tsar and his family created fear of Bolshevism in the USA and Europe, and this fear caused the Protocols to become widespread in these regions. After the USA and Europe, the protocols emerged in Turkey as a result of a faulty approach. Although Turkey's approach towards Jews is different from these countries, the failure to understand the meanings of antisemitism and the Protocols has unfairly placed Turkey in the same category as them. Placing Turkey in such a category caused its tolerant attitude towards Jews to be overshadowed by anti-Semitism. In this study, the questions of why the Protocols of the Elders of Zion were needed in Russia, how they emerged, what their content was, where they became widespread, and what mistakes they resulted from in Turkey were answered. While answering these questions, it was emphasized that the meaning, scope and consequences of the Protocols are outside of Turkey, that there is no need for this text in Turkey, and that this text should be avoided in criticisms against Jews, and it was aimed to draw attention to the dimension of Turkish-Jewish relations that is different from antisemitism.

Keywords: History of Religions, Jew, Antisemitism, Russia, Protocols of the Elders of Zion.

Giriş

19. yüzyıl Avrupa tarihinde önemli gelişmelerin meydana geldiği özel bir dönemdir. Bu dönemde insan yaşamını derinden etkileyen önemli siyasi ve ekonomik gelişmeler meydana gelmiştir. Sanayi Devrimi'nin getirdiği teknik gelişmeler, büyük üretim tesislerinin oluşmasına, şehirlerin gelişmesine ve kırsal nüfusun çalışmak için şehirlere yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu durum Avrupa'da bir işçi sınıfının oluşmasını sağlamıştır. Diğer taraftan sosyalizm, milliyetçilik, özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar yayılmaya başlamış, 1830 ve 1848'te Avrupa'da devrim hareketleri yaşanmıştır. Mevcut düzenin değişmesine yönelik talepler, monarşilerin devamından yana olan gelenekçilerin savunma stratejileri geliştirmelerine neden olmuştur. Yenilik taraftarı olanları itibarsızlaştırmak ve konumlarını korumak isteyen eski düzen

tafaftarları gerçekte var olmayan suçlamalara başvurmuştur.¹ Bu sırada Avrupa'da gelişen seküler dünya görüşü, insanları ve diğer canlıları anlamada yeni bir bakış açısının gelişmesini sağlamıştır. Dinî metinlere dayalı bir dünya tasarımı yerine doğa ve akıldan hareketle bir dünya tasarımı ortaya koyan Avrupalılar, Yahudilere yönelik bakış açılarında ırkçı bir tavır sergilemiş ve bu tavır antisemitizmi ortaya çıkarmıştır. Avrupa'da yüzyıllardır dinî bir öteki olarak algılanan Yahudiler, bu andan itibaren ırkî bir öteki olarak algılanmıştır.² Tehlikeli, aşağı ve değişime kapalı bir ırkın mensubu olarak görülen Yahudiler, sarsıntı içinde olan devletlerin yaşadığı siyasi, ekonomik ve sosyal krizlerin sebebi olarak gösterilmiş ve baskıya maruz kalmıştır. Böyle bir kriz durumunda olan Rusya tarafından bu krizi aşmak amacıyla Avrupa'daki antisemit ve Yahudi komplosu literatürden faydalanılarak Siyon Liderlerinin Protokolleri adlı bir metin üretilmiş ve bu metin üzerinden Yahudiler suçlu bir öteki ilan edilmiştir.³

Rusya'dan sonra Avrupa ve ABD'ye ulaşan Protokoller, Yahudilere yönelik antisemit söylemlerin merkezi olmuştur. Bu bölgelerde önemli bir etki oluşturan Protokoller, daha sonra Türkiye'ye ulaşmıştır. Türkiye, Yahudilere yönelik Rusya, Avrupa ve ABD'den farklı bir tutum içerisinde olmasına rağmen Protokoller bazı entelektüeller tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Yahudilere yönelik eleştirilerde kaynak olarak kullanılmıştır. Bu kullanım, Rusya, Avrupa ve ABD'de Yahudilerin karşılaştığı antisemit tutumun Türkiye'de de gerçekleştiği algısını oluşturarak gerçeklerden uzak ve yanlış bir kanaat oluşmasına neden olmuştur. Siyon Liderlerinin Protokolleri, dünyadaki en popüler ve en önemli antisemit metin olmasına rağmen Türkiye'de birkaç yetersiz ve yüzeysel çalışma dışında⁴ ele alınmadığı gibi söz konusu çalışmalarda, Türk-

¹ Dieter Groh, "The Temptation of Conspiracy Theory, or: Why Do Bad Things Happen to Good People? Part II: Case Studies", *Changing Conceptions of Conspiracy*, ed. Carl R. Graumann - Serge Moscovici (New York: Springer-Verlag, 1987), 27-28.

² Murat Kaya, *Cumhuriyet Dönemi Türk Entelektüel Çevresinde Yahudi İmajı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 1-3.

³ Leon Poliakov, "The Topic of the Jewish Conspiracy in Russia (1905-1920), and the International Consequences", *Changing Conceptions of Conspiracy*, ed. Carl R. Graumann - Serge Moscovici (New York: Springer-Verlag, 1987), 107.

⁴ Siyon Liderlerinin Protokolleri'ni konu edinen üç çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan ikisi, Rıfat N. Bali tarafından yapılmıştır. Bali, "Siyon Önderlerinin Protokolleri-Düzmece Bir Kitap Örneği" adlı çalışmasında, Protokollerin ortaya çıkışından ve sahte oluşundan kısaca bahsettikten sonra Türkiye'de Protokoller hakkında yapılan yayınların bibliyografyasını vermiştir. Bali, "The Protocols of the Elders of Zion in Turkey" adlı çalışmasında ise Protokollerin hangi zaman aralıklarında yayımlandıkları, siyasette ve basında nasıl yer aldıkları hakkında kısa bilgiler vermiştir. Bali bu çalışmalarında, Protokollerin Türkiye'de yayımlanma sürecini antisemit bir tavır olarak değerlendirerek hatalı bir yaklaşım sergilemiştir. Konuyla ilgili diğer çalışma, Mesut Mezkit tarafından kaleme alınan "Siyonizmin Siyon Protokolleri" ile "Dünya Hakimiyeti Düşüncesi" adlı çalışmadır. Çalışmasında Protokollerin doğru olduğunu kabul eden yazar, düşüncelerini büyük ölçüde Sergei Nilus'a dayandırmıştır. Yazar, çalışmasında, Protokollerin neden ve nasıl ortaya çıktığı konusunda herhangi bir bilgi vermezken

Yahudi ilişkilerinin antisemitizmden farklı olan yönü ayırt edilmek yerine daha da karmaşıklaştırılmış ve bu durum meselenin gerçek boyutunun göz ardı edilmesine neden olmuştur. Bu çalışmada, Siyon Liderlerinin Protokolleri'nin neden ortaya çıktığı, nasıl yaygınlaştığı ve Türkiye'deki etkilerinin neler olduğu üzerinde durulacaktır. Böylelikle, hem önemli bir antisemit metin incelenecek hem de yapılan hatalara dikkat çekilerek Türkiye'nin antisemitizmin kapsamı dışında olduğu vurgulanacaktır.

1. Rusya'nın Yahudi Politikası ve Protokollere Duyulan İhtiyaç

19. yüzyılda, Rusya, teknik ve üretim açısından Avrupa'nın gerisinde kalmıştır. Gıda kıtlığı, toprak sorunları, vergi mağduriyetleri, köylü isyanları ve soyluların memnuniyetsizliğine Kırım Savaşı gibi ağır sonuçları olan savaşların da eklenmesi Rusya'yı zor durumda bırakmıştır.⁵ Diğer taraftan Avrupa'da ortaya çıkan sosyalizm, milliyetçilik ve liberalizm gibi kavramlar Rusya'yı etkisi altına almış, pek çok Yahudi bu kavramların ortaya çıkardığı düşünceler etrafında örgütlenmiştir.⁶ Bu yüzyılda Rusya, dünyanın en büyük Yahudi nüfusuna sahip olmuştur. 1897'deki nüfus sayımına göre, Yahudi nüfusu 5,2 milyona ulaşmıştır. Bu sayı, dünyadaki tüm Yahudi nüfusun neredeyse yarısına, Rusya nüfusunun ise yüzde 4'ünden biraz fazlasına denktir.⁷ Böyle bir ortamda Rusya, Yahudileri bir problem olarak algılamış ve bunu ortadan kaldırmak için yoğunlaşan baskı politikaları benimsemiştir.

19. yüzyılın ortalarında tahta çıkan II. Aleksandr (ö. 1881), iktidarının ilk yıllarında Yahudilere yönelik liberal bir politika benimsemiştir. II. Aleksandr, 1856'da kanton sistemini kaldırarak Yahudilerin avukat ve hâkim olmalarının ve okullarda onlarla ilgili derslerin okutulmasının önünü açmıştır. 1862'de Yahudilere toprak satın alma hakkı vermiş, 1874'te Yahudilerin de Ruslarla aynı sürede eşit haklarla askerlik yapmasını sağlamıştır. Aleksandr'ın Yahudilere yönelik bu politikası, 1870'lerin sonlarına doğru değişmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus

---

çalışmanın ilerleyen bölümlerinde farklı konu başlıkları oluşturarak asıl konudan uzaklaşmıştır. Aşırı genelleyici ve taraflı bir üslup benimseyen yazar, konu hakkındaki pek çok bilimsel kaynağı göz ardı ederek hem üslup hem de bilgi bakımından bilimsel bir çalışmadan beklenmeyecek bir yaklaşım sergilemiştir. Bk. Mesut Mezkit, "Siyonizmin Siyon Protokolleri" ile 'Dünya Hakimiyeti' Düşüncesi", *Yeni Fikir Dergisi* 6/13 (21 Aralık 2014), 69-92; Rifat N. Bali, "Siyon Önderlerinin Protokolleri-Düzmece Bir Kitap Örneği", *Toplumsal Tarih* 21 (1995), 49-53; Rifat N. Bali, "The Protocols of the Elders of Zion in Turkey", *The Global Impact of The Protocols of the Elders of Zion A Century- Old Myth*, ed. Esther Webman (New York: Routledge, 2011), 220-228.

⁵ Abraham Ascher, *Kısa Rusya Tarihi*, çev. Alogan (İstanbul: Say Yayınları, 2020), 146-154.

⁶ Benjamin Pinkus, *The Jews of the Soviet Union: The History of a National Minority* (New York: Cambridge University Press, 1998), 39.

⁷ Heinz-Dietrich Löwe, "Anti-Semitism at the Close of the Czarist Era", *Hostages of Modernization: Studies on Modern Antisemitism 1870-1933/39 Austria - Hungary - Poland - Russia*, ed. Herbert A. Strauss - Werner Bergmann (Berlin: Walter de Gruyter, 1993), 2/1189.

savaşının başlaması, Rusya'da milliyetçiliği yükseltmiş, bu durum Rus olmayanlara yönelik olumsuz bir bakış açısının gelişmesine neden olmuştur. Önceleri Yahudi haklarının iyileştirilmesini savunan *Kievlıyanın*, *Golos* ve *Vilensky Vestnik* adlı yayın organları, savaşın etkisiyle milliyetçiliğe doğru evrilerek Yahudi karşıtı bir tutum benimsemiştir. Ünlü edebiyatçı Fyodor Dostoyevski (ö. 1881) gibi entelektüeller, Yahudilerin Rus köylüsünü sömürdüğünü, 1877-1878 savaşı sırasında Rus ordusunun gıda ihtiyacını karşılayan Yahudi şirketlerinin de bu sömürünün göstergesi olduğunu söylerken sanayileşme ile ekonomik durumlarının kötüleştiğini gören Rus toprak ağaları, Rusya'daki kapitalist sistemin temsilcileri olarak Yahudileri göstermiş ve faaliyetlerinin kısıtlanması talebinde bulunmuştur. Bu durum II. Aleksandr'ın Yahudilere yönelik politikalarını etkilemiştir. Ancak II. Aleksandr, Yahudilere yönelik değişen politikalarını tam olarak hayata geçiremeden, 1881'de suikast sonucunda öldürülmüştür. Çar II. Aleksandr döneminde uygulanan liberal politikalar, oğlu III. Aleksandr (ö. 1894) döneminde terk edilmiştir. Muhafazakâr ve otoriter bir yönetim anlayışını benimseyen III. Aleksandr, Rus olmayanlara yönelik baskıcı bir politika benimsemiştir.⁸

III. Aleksandr, tahta çıktığında, sayıları çoğalmış, Batı'dan gelen sosyalizm ve milliyetçilik gibi düşüncelerin etkisi altında kalmış bir Yahudi nüfusla karşılaşmıştır. İnançları, yaşam tarzları ve ideolojileri Ruslardan farklı olan bu nüfus hakkında, III. Aleksandr'ın danışmanı Konstantin Pobedonostsev (ö. 1907) bir çözüm önerisi sunmuştur. Bu çözüm önerisine göre, Rusya sınırları içindeki Yahudilerin bir kısmı din değiştirmeye zorlanacak, bir kısmı göç ettirilecek, diğerleri ise öldürülecektir. Diğer taraftan içinde Yahudi devrimcilerin de bulunduğu *Halk İradesi* hareketinin Çar II. Aleksandr'ı öldürdükten sonra III. Aleksandr'a düzenlenen suikastı üstlenmesi, III. Aleksandr'ın Yahudilere yönelik baskıcı politikalar uygulamasını tetiklemiştir. Bunun yanı sıra Rus halkının Yahudilere öfke duyması, 15 Nisan 1881'de Yahudilere yönelik bir pogrom (şiddet olayı) başlatmıştır. Elizavetgrad'da başlayan olaylar, 26-28 Nisan'da Kiev ve Zhmerinka'ya, 1 Mayıs'ta Aleksandrovsk'a, 3-7 Mayıs'ta Odessa'ya ve 13 Aralık 1881'de Varşova'ya yayılmıştır. Bu saldırılar nedeniyle birçok Yahudi, ABD'nin New York eyaletine ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Filistin bölgesine göç etmiştir. Kalan Yahudiler ise zorluklar yaşamaya devam etmiştir. III. Aleksandr'ın tahtta kaldığı süre boyunca Yahudilere kısıtlamalar getiren altmış beş yasa çıkarılmıştır. Bu kapsamda, 1882'de Yahudileri köylerden ve kasabalardan uzaklaştırmayı amaçlayan *Mayıs Yasaları* çıkarılmıştır. 1887'de Yahudileri yüksek öğretimde sınırlandıran eğitim yasaı çıkarılmıştır. 1889'da Yahudileri avukatlıktan men eden hukuk yasaı çıkarılmıştır. 1892'de çıkarılan belediye yasaı ile Yahudilerin yerel yönetimlere katılımı sınırlandırılmıştır. 1893'te çıkarılan yeni bir yasayla Yahudilerin Rusların belirlediği isimler dışında isim kullanması yasaklanırken 1894'te yapılan düzenlemeyle de pasaportlarında Yahudilerin dış görünüşlerini belirten ifadelerin yer

⁸ Kezban Acar, *Orta Çağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 288-295.

alması kararlaştırılmıştır. Yahudilere yönelik kısıtlayıcı politikalar, III. Aleksandr'ın oğlu II. Nikolay (ö. 1918) döneminde devam etmiştir. II. Nikolay döneminde Yahudilere kısıtlamalar getiren elli yasa çıkarılmıştır.⁹

1894'de çıkarılan kanunla pek çok Yahudi için gelir kapısı olan içki ticareti, devlet kontrolüne alınmıştır. 1896'dan itibaren özel meyhanelerin yerini devlet kontrolündeki meyhaneler almıştır. Bu sayede içki satışından veya han ve pansiyon işletmeciliğinden kazanç elde eden pek çok Yahudi, geçim kaynaklarından mahrum kalmıştır. Bunun yanı sıra Yahudilerin toprak sahibi olması ve tarımla uğraşması sınırlandırılmıştır. Hükümetin içki satışını iki yüz bin Yahudi'ye kapatması, taşradaki hanlardan elde ettikleri gelir kaynaklarını ellerinden alması ve tarımsal faaliyetlerini sınırlandırması binlerce Yahudi'nin şehir merkezlerine göç etmesine neden olmuştur. Bu durum, Yahudilerin yaşadığı yerlerde işçi sınıfının ve yoksulluğun hızlı bir şekilde artmasını sağlamıştır. 1894-1898 yılları arasında yardıma muhtaç Yahudi ailelerin sayısı önceki yıllara göre yüzde 27 oranında artış gösterirken 1897'de mesleği olmayan Yahudi oranı, bazı yerlerde yüzde 50'nin üzerine çıkmıştır. Odessa, Vilna, Minsk, Kovno gibi şehirlerde yardım başvurusunda bulunan Yahudi oranı ise yüzde 40'a ulaşmıştır. 1897'de Yahudilere hukuk alanında getirilen önceki kısıtlamalar devam ettirilirken Yahudi doktorların kamu kurumlarında çalışması yasaklanmış ve özel muayenehane açmalarına da kısıtlama getirilmiştir. 1898-1899'da çıkarılan kanunla da özellikle tıp ve hukuk fakültelerine yönelik Yahudi öğrencilerin bu fakültelemelerine girmeleri zorlaştırılmıştır.¹⁰

Bütün bu problemler ve kısıtlamalar, Yahudilerde Hristiyan toplumuna ve mevcut yönetim sistemine entegrasyon yerine kendi kaderlerini tayin etme düşüncesini geliştirmiştir. Bu doğrultuda Yahudiler, siyonizm, sosyalizm ve liberalizm gibi akımlar yoluyla örgütlenerek içinde buldukları durumdan kurtulmaya çalışmış, *Am olam* (Dünya Halkı), *Bund* (Genel Yahudi İşçi Partisi), *Zionist Socialist Workers Party* (Siyonist-Sosyalist İşçi Partisi) ve *Socialist Workers Party* (Sosyalist İşçi Partisi) ve *Jewish People's Party* (Yahudi Halk Partisi) adlı partiler etrafında örgütlenmiştir.¹¹ Rusya'nın yaşadığı sorunları aşamayan Çarlar, otoriterleşmeye ve Yahudileri ötekileştirmeye devam ettikçe sorunlar çözülmekten uzaklaşmıştır. Ülke ekonomisi gittikçe daha kötü hale gelirken yönetim anlayışı da sorgulanmaya başlanmıştır. Böyle bir ortamda hem yönetimi ayakta tutabilmek hem de onun temellerini sarsan milliyetçilik, sosyalizm, özgürlük ve

⁹ Şir Muhammed Dualı, *Çarlık Rusyasında Yahudiler (Sosyo-Politik, Tarihi ve İnanç Boyutlarıyla)* (Ankara: Divan Kitap, 2016), 111-134; Pinkus, *The Jews of the Soviet Union: The History of a National Minority*, 23-27.

¹⁰ S. M. Dubnow, *History of the Jews in Russia and Poland: From the Accession of Nicholas II Until the Present Day* (USA: Varda Books, 2001), 3/22-28.

¹¹ Pinkus, *The Jews of the Soviet Union: The History of a National Minority*, 40-42.

eşitlik gibi kavramları Yahudi komplosuyla ilişkilendirerek gözden düşürmek amacıyla bir propaganda aracına ihtiyaç duyulmuştur.

2. Protokollerin Avrupa'daki Kaynakları

Siyon Liderlerinin Protokolleri, 1864'te Maurice Joly (ö. 1878) tarafından III. Napolyon'u eleştirmek için Brüksel'de kaleme alınan *Dialogue aux Enfers entre Machiavel et Montesquieu* (Machiavelli ve Montesquieu Arasında Cehennemdeki Diyaloğ) ile 1868'de Hermann Goedsche (ö. 1878) tarafından Berlin'de kaleme alınan *Biarritz* adlı eserden intihal edilerek oluşturulmuştur.¹² Protokoller hakkındaki bu gerçek, *The Times* gazetesinin İstanbul muhabiri Philip Graves'in (ö. 1953) ulaştığı bilgilerle ispatlanmıştır. Philip Graves, İstanbul'da, Bolşeviklere yenildikten sonra mülteci olarak gelen monarşi yanlısı bir Rus'la tanışmıştır. Graves'in Bay X olarak bahsettiği bu kişi, yine İstanbul'da mülteci olarak yaşayan eski Okhrana¹³ mensubu bir Rus subaydan birkaç eski kitap satın almıştır. Daha önce Protokoller hakkında araştırma yapmış olan Bay X, kitaplardan bir tanesinin Protokollerle benzerlik taşıdığını fark etmiş ve onu Graves'e getirmiştir. Graves, üzerinde *Joli* adı yazan ancak kimliği tam olarak belli olmayan bu kitabın kime ait olduğunun incelenmesi için British Museum'a göndermiştir. Burada yapılan incelemelerde kitabın 1864'te Maurice Joly adlı Fransız bir avukat tarafından III. Napolyon yönetimini eleştirmek için yazıldığı, Protokollerin de bu kitaptan intihal edildiği ortaya çıkmıştır.¹⁴ Graves, bu gelişmeyi, *The Times* gazetesinde, 16, 17, 18 Ağustos 1921'de yayımladığı makalelerle okuyucularına duyurmuştur. Çok ses getiren bu makaleler, daha sonra *The Truth about the Protocols. A Literary Forgery* (Protokoller Hakkında Gerçek. Edebî Bir Sahtecilik) başlığıyla broşür olarak yayımlanmıştır.¹⁵

Protokollerin bir diğer kaynağı olan *Biarritz*, Yahudiler hakkında olumsuz imajlar ve komplolar içeren bir romandır. *Biarritz*'in yazarı Hermann Goedsche, Prusya'da bir postanede çalışırken 1848 Alman Devrimi'nin ardından önemli bir demokratik politikacı olan Benedict Waldeck'i (ö. 1870) itibarsızlaştırmak için sahte belgeler düzenlediği gerekçesiyle işten atılmış daha sonra ise hükümetin muhbiri ve ajanı olmuştur. Goedsche, *Biarritz*'de anlattığı Prag mezarlığı sahnesinde, Yahudilerin borsaya müdahale etmek, ulusal borçları arttırmak, topraklara el koymak, gazeteleri kontrol etmek, siyasi partilere hâkim olmak, proletarya oluşturmak, kiliseyi yok etmek, orduyu yıkmak, uluslararası çatışmayı kışkırtmak gibi girişimlerde bulunduğunu anlatmıştır. Goedsche'nin bu bölümdeki tasvirleri, romanı okuyanlar üzerinde büyük bir etki

¹² Kurt Schubert, *Yahudi Tarihi*, çev. E. Derya Yamaner (İstanbul: Runik Kitap, 2021), 115.

¹³ Çarlık karşıtı hareketleri takip eden istihbarat servisi.

¹⁴ Norman Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (London: Serif, 2005), 78-80.

¹⁵ Hugo Valentin, *Antisemitism: Historically and Critically Examined*, çev. A. G. Chater (London: Victor Gollancz Ltd, 1936), 175.

oluşturmuştur. Roman, 1869'da Kuzey Almanya eyaletlerinde, 1871'de ise tüm Alman topraklarında yayılmıştır. Romanın mezarlık bölümünün Rusça tercümesi, 1872'de St. Petersburg'da ve 1876'da Moskova'da yayımlanmıştır. 1881'in temmuz ayında, Fransız dergisi *Le Contemporain*'de bir metin haline getirilerek yayımlanmıştır. 1887'de Theodor Fritsch'in (ö. 1933) *Catechism for Antisemites* (Antisemitler İçin İlmihal) adlı eserinde ve Fransa'da *La Russe juive* adlı antisemit antolojide, 1893'te ise Avusturya dergisi *Deutsch-sozialen Blätter*'de yayımlanmıştır.¹⁶

3. Protokollerin Komplotik İçeriği

Siyon Liderlerinin Protokolleri, dünyaya yönelik bir Yahudi komplosu olarak kaleme alınmıştır. Protokoller, yirmi dört maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerde, Yahudilerin, Fransız Devrimi'ni gerçekleştirerek hürriyet, eşitlik ve kardeşlik gibi yanılıcı sözleri yaygınlaştırdıkları, koyun sürüsü olarak gördükleri Hristiyanları bilimsel teorilerle kandırdıkları, Darwinizm, Marksizm ve Nietzscheizm gibi akımları ürettikleri, masonları, sosyalistleri, anarşistleri himaye ettikleri, basını kontrol ettikleri ve ellerindeki altın sayesinde ekonomik krizler çıkardıkları anlatılmaktadır. Bu düşünceler, her şeye hâkim olan ve her şeyi gizlilik içinde yapan bir komplo üslubuyla anlatılmaktadır. Yahudilerin her şeye hâkim oldukları, gizli bir plan doğrultusunda dünya egemenliklerini hedefledikleri, mevcut düzenin ve düzenin koruyucusu olanların düşmanı oldukları mesajı verilmektedir. Bu üslup bir taraftan Yahudileri kötücül güçlerle ilişkilendirirken diğer taraftan Yahudilerin dünyadaki en güçlü millet olduğu ve diğer milletleri yenilgiye uğratabilecek yeteneklere sahip olduğunu ima etmektedir.¹⁷ Bu ima, Yahudi olmayanlarda Yahudilere yönelik korku ve nefret uyandırmayı amaçlamaktadır.

Protokollerde üzerinde durulan ve Yahudilerin kötücül özellikleriyle ilişkilendirilen konular, Rusya'nın Protokollerin üretildiği sıralarda zorluk yaşadığı konulardır.¹⁸ Bu konular ifade edilirken Yahudiler özellikle masonlukla ilişkilendirilerek Fransız Devrimi'nden sonra yaygınlaşan Yahudi-mason komplo teorisine başvurulmuştur. Masonluktaki aydınlanmacı ve liberal düşünceler, 18. yüzyılda baskı altında olan Yahudiler için bir sığınak olduğundan bazı Yahudiler masonluğa yönelmiştir. 1789'da Fransız Devrimi gerçekleşip mevcut düzen yara aldığında Katolik kilisesinin öncülük ettiği muhafazakârlar, Fransız Devrimi'nin Yahudiler ve masonlar tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmiştir.¹⁹

¹⁶ Stephen Eric Bronner, *A Rumor About the Jews: Reflections on Antisemitism and the Protocols of the Learned Elders of Zion* (New York: St. Martin's Press, 2000), 82-83; Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, 41-42.

¹⁷ Will Durant - Roger Lambelin, *Yahudi Tarihi ve Siyonist Liderlerin Protokolleri*, çev. Sami Sabit Karaman (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1992), 105-185.

¹⁸ Löwe, "Anti-Semitism at the Close of the Czarist Era", 2/1203.

¹⁹ Helmut Reinalter, *Masonluk*, çev. Kâzım Özdoğan (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2017), 107.

Masonluğun, Katolik olmayan İngiltere’de ortaya çıkması, Katolik kilisesini şüphelendirmiştir. Papa XII. Clemens (ö. 1740), 28 Nisan 1738’de yayımladığı *In Eminentissimi* adlı fermanla masonluğu sapkın ilan etmiştir. Gerekçe olarak da masonluğun din ve mezhep farkı gözetmeyerek dinsel tarafsızlığa neden olduğu, gizli faaliyetlerde bulunduğu ve papanın bildiği ancak açıklamak istemediği somut nedenler gösterilmiştir. Rahip Abbé Gaultier (ö.?), 1746’da masonları, bütün mezhepleri doğal din bayrağı altında toplamak ve din karşıtı komplo kurmakla suçlarken bir başka rahip Abbé Larudan (ö.?), 1747’de yayımlanan *Les Francs-Maçons Écrasés* (Ezilmiş Masonlar) başlıklı eserinde, masonları, özgürlük ve eşitlik aracılığıyla insanları her türlü otoriten kurtarmakla suçlamıştır. Aydınlanma düşüncesi ve masonluk zaman içerisinde yaygınlaşmaya başladığında kilisenin eleştirileri de artmıştır. Yahudi-mason komplosunu ilk defa gündeme getiren Aachenlı Dominiken Greinemann (ö.?), 1778’de verdiği vaazda, İsa’yı mason Yahudilerin çarmıha gerdiğini, Hirodes ve Pilatus’un üstat mason olduğunu, İsa’ya ihanet eden Yahuda İskariot’un da İsa’ya ihanet etmeden önce mason olduğunu iddia etmiştir. Greinemann’ın bu iddiaları Aachenlıların masonluğa öfke duymasında önemli bir etki oluşturmuştur.²⁰

Fransız Cizvit Abbé Barruel (ö. 1820), 1797’de yayımlanan *Mémoires pour servir à l’histoire du Jacobinisme* (Jakobenizmin Tarihine Hizmet Edecek Anılar) adlı eserinde, Fransız Devrimi’nin arkasında, Hristiyanlığa savaştan açan aydınlanma düşünürleri, monarşiye karşı mücadele eden masonlar ve dini, yönetimi ve toplumsal düzeni reddeden illuminati mensuplarının olduğunu iddia etmiştir. Floransalı Yüzbaşı Simonini (ö.?), 1806’da Abbé Barruel’e gönderdiği mektupta, yayımladığı eserinden ötürü Barruel’i tebrik ettikten sonra komplocu organizasyonları anlatırken Yahudileri hesaba katmamasından dolayı eleştirmiştir. Simonini’ye göre, Yahudiler, sofistler, masonlar, illuminati mensupları ve jakobenlerle birlikte Hristiyanlığı yok etmeyi ve bir dünya devleti kurmayı amaçlamıştır. 1807’de kurulan *Zur Aufgehenden Morgenröthe* adlı Frankfurt mason locası, Nazilerin ortaya çıktığı döneme kadar gerçekleşen karşı devrimci propagandada önemli rol oynamıştır. Bu locanın çoğunluğunun Yahudilerden oluşması, Yahudi locası denilerek alay edilmesine ve Napolyon savaşları sırasında vatana ihanetle suçlanmasına neden olmuştur. Daha sonraki tarihlerde Yahudi-mason komplosuna sosyalizm de eklenmiş ve sosyalizmin masonluğun ürünü olduğu iddia edilmiştir. Papa IX Pius (ö. 1878), 1864’te yayımladığı *Syllabus Errorum* adlı fermanında, sosyalizm, panteizm, rasyonalizm, mezhepler arası hoşgörü, liberalizm ve masonluğu şiddetle kınamıştır.²¹

Cizvit Nicolas Deschamp (ö. 1872), 1874’te (ölümünden sonra) yayımlanan *Les Sociétés secrètes et la société ou Philosophie de L’Histoire Contemporaine* (Gizli Topluluklar ve Toplum veya

²⁰ Reinalter, *Masonluk*, 100-101; Rogalla von Bieberstein, “The Story of the Jewish-Masonic Conspiracy, 1776-1945”, *Patterns of Prejudice* 11/6 (1977), 2-3.

²¹ Bieberstein, “The Story of the Jewish-Masonic Conspiracy, 1776-1945”, 3-5; Reinalter, *Masonluk*, 108-109.

Çağdaş Tarih Felsefesi) adlı eserinde Barruel ve papa ile benzer düşünceler ileri sürmüş ve komplo teorisini daha da detaylandırmıştır. Önceki papaların tutumunu devam ettiren Papa XIII. Leo (ö. 1903), 1884'te *Humanum Genus* adlı fermanı yayımlayarak masonluğun şeytanın krallığı için çalıştığını iddia etmiştir. Fransız antisemitizminin öncüsü Édouard Drumont (ö. 1917), 1885'te yayımlanan *La France Juive* (Yahudi Fransa) adlı eserinde, Yahudileri devrimden yararlananlar, illuminatinin kurucusu Adam Weishaupt'u da Yahudi olarak tanımlarken Fransız Başpiskoposu Léon Meurin (ö. 1895), 1893'te yayımlanan *La Franc-Maçonnerie Synagogue de Satan* (Masonluk Şeytanın Sinagogu) adlı eserinde, Baruel, Simonini ve Frankurt mason locasından hareketle masonluğun Yahudi suretinde ortaya çıktığını iddia etmiştir.²² 18. ve 19. yüzyıl boyunca işlenen bu komplo teorileri, Siyon Liderlerinin Protokolleri'ne giden süreci hazırlamıştır. Yahudileri ve masonları kötülükle ilişkilendiren ve mevcut düzenin yıkıcısı olarak gösteren bu düşünceler, Protokollerde işlenmiştir.²³

4. Protokollerin Ortaya Çıkışı

Siyon Liderlerinin Protokolleri, 1897-1898'de, Alfred Dreyfus²⁴ adlı bir Yahudi'nin sahte delillerle casusluk suçlamasıyla yargılandığı sıralarda, Rus istihbaratı tarafından Paris'te üretilmiştir.²⁵ Protokoller, Okhrana'nın yabancı şube müdürü olan Piyor Rachovsky'nin (ö. 1910) gözetiminde üretilmiştir. Yurtdışındaki muhalifleri takip edip onlar hakkında sahte belgeler üreten Rachovsky, Fransa'da, 1892'de *Jean Prével* takma adıyla *Anarchism and Nihilism* (Anarşizm ve Nihilizm) adlı bir kitap kaleme almış ve Protokollerde ele alınan konuların önemli bir kısmına değinmiştir.²⁶ Rachovsky, Paris'te bulunduğu sıralarda, Juliette Adam'ın (ö. 1936) siyasi meselelere ev sahipliği yapan salon toplantılarına katılmıştır. Édouard Drumont'un da müdavimlerinden olduğu bu toplantılarda, Fransız istihbaratçılarla ve Maurice Joly'nin kitabıyla tanışmıştır. Rachovsky, 1902'de de başta Fransız hükümet çevreleri olmak üzere yurtdışındaki kamuoyunu, Rusya'da devrimci hareketlere karşı çıkan bir halk gücü olduğu konusunda bilgilendirmiştir. Rachovsky, bu karşı çıkışın bir göstergesi olarak *The Patriotic League*

²² Bieberstein, "The Story of the Jewish-Masonic Conspiracy, 1776-1945", 5.

²³ Reinalter, *Masonluk*, 115.

²⁴ 1894'te, Fransız ordusunda görev yapan Alfred Dreyfus adlı Yahudi, askeri sırları Almanlara satmakla suçlanmış ve yargılanmıştır. Sahte delillerle suçlu bulunan Alfred Dreyfus, Fransız sömürgeci olan Şeytan Adası'na hapsedilmiştir. Alfred Dreyfus, 1899'da yapılan yeni yargılamayla serbest bırakılmış ve 1906'da tamamen aklanmıştır. Kamuoyunda Dreyfus Olayı olarak bilinen bu yargılama süreci, Avrupa'da antisemitizmin ve siyonizmin gelişmesine katkı sağlamıştır. Bk. Sara E. Karesh - Mitchell M. Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism* (New York: Infobase Publishing, 2006), 122-123.

²⁵ Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, 113.

²⁶ Bronner, *A Rumor About the Jews: Reflections on Antisemitism and the Protocols of the Learned Elders of Zion*, 88-89.

(Vatanseverler Birliği) adlı bir örgüt kurmuş ve kendi ürettiği posterleri halk arasında yaygınlaştırmaya çalışmıştır.²⁷

Protokollerden Rusya'da ilk defa bahseden Mikhail Menshikov (ö. 1918) olmuştur. Menshikov, 1902'de kaleme aldığı bir makalede, Protokollerini sahtekarlık ürünü olarak tanımlarken Protokoller hakkındaki ilk yayın 1903'te *Znamia* gazetesinde, Pavel A. Krushevan (ö. 1909) tarafından yapılmıştır. Protokolleri, *Program for the Conquest of the World by the Jews* (Dünyanın Yahudiler Tarafından Fethi Programı) başlığıyla okuyucularına duyuran Krushevan, Protokollerin *World Union of Freemasons and Elders of Zion* (Dünya Masonlar ve Siyon Liderleri Birliği) adlı toplantıların Fransızca orijinalinden yapılan Rusça çevirisi olduğunu iddia etmiştir.²⁸ Protokollere asıl şöhretini kazandıran mistik yazar Sergei Nilus (ö. 1929), 1905'te ikinci baskısı yapılan *The Great in the Little or Antichrist as an Imminent Possibility. The Confessions of an Orthodox Believer* (Küçükteki Büyük veya Yakın Bir Olasılık Olarak Deccal. Bir Ortodoks Müminin İtirafı) adlı eserinin son kısmında Protokollere yer vermiştir.²⁹ Protokolleri, karanlığın doğaüstü güçlerinin ve onların dünyevi müttefiklerinin, ışığın güçlerine karşı mücadelelerindeki gizli stratejisi olarak tanımlayan Nilus, Protokolleri 1901'de bir arkadaşından aldığını, orijinal metnin 33. dereceli siyon temsilcileri tarafından imzalanan el yazmasının Fransa'daki üst düzey bir mason liderden alındığını iddia etmiştir. Daha sonraki yıllarda ise Yahudilerin dünyayı fethetme planı doğrultusunda Basel'deki Birinci Siyonist Kongrede Theodor Herzl (ö. 1904) tarafından sunulduğunu iddia etmiştir.³⁰ Nilus, eserini ve Protokolleri, Çarlığın ihtiyaç duyduğu bir zamanda yayımlamıştır. 1904-1905'te Japonya'yla yapılan savaşın kötü bir şekilde sonuçlanması, ulusal bir meclisin kurulması, ifade özgürlüğü ve bireysel özgürlüklerin güvence altına alınması yönünde büyük bir baskı oluşturmuştur. Eylül 1905'te ülke çapında yapılan genel grev, Hükümeti boyun eğmeye zorlamış ve ekim ayında Çar, isteksiz bir şekilde modern liberalizmin ilkelerine dayalı bir anayasa vaat eden bir manifesto yayımlamıştır.³¹

Nilus'un yayını, demokrasiyi Yahudi çıkarlarıyla ilişkilendirmesi, *Alliance Israélite Universelle* teşkilatı ile Yahudi öz savunma birliklerinin oluşturduğu korkuyu haklı çıkarması nedeniyle Rus sarayındaki muhafazakâr grubun lideri Büyük Düşes Elisabeth Feodorovna'nın (ö. 1918) dikkatini çekmiştir. Ardından Protokollerin bir nüshası Çar II. Nikolay'a sunulmuştur. Protokolleri memnuniyetle kabul eden II. Nikolay, orada anlatılanların doğru olduğunu ve 1905'te

²⁷ Hadassa Ben-Itto, *The Lie That Wouldn't Die: The Protocols of the Zion* (London: Vallentine Mitchell, 2005), 176-197.

²⁸ Michael Hagemester, *The Perennial Conspiracy Theory Reflections on the History of The Protocols of the Elders of Zion* (New York: Routledge, 2022), 5.

²⁹ Valentin, *Antisemitism: Historically and Critically Examined*, 166-167.

³⁰ Hagemester, *The Perennial Conspiracy Theory Reflections on the History of The Protocols of the Elders of Zion*, 6.

³¹ Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, 120.

gerçekleşen monarşi karşıtı olayları Yahudilerin planladığını ifade etmiştir. II. Nikolay ve eşi, Moskova'nın tüm kiliselerinde broşürden alıntılar içeren bir vaaz verilmesini emretmiş ve broşürün sağcı gazetelerde yayınlanmasını desteklemiştir. Protokoller, Rus halkının Rusya'nın 1905'te Japonya'ya yenilmesinin arkasında Yahudilerin ve masonların olduğunu ve kitlesel grevleri Yahudilerin desteklediğini düşünmesinde etkili olmuştur. 1905-1906 yılları arasında Rusya'da, grevler, anarşist hareketler ve ekonomik sorunları örtmek amacıyla yaklaşık 3.000 antisemit kitap ve broşür yayımlanmış ve Çar da bu girişimlere 12 milyon rubleden fazla katkıda bulunmuştur. Yine bu dönemde, Çar'ın destekçisi olan ve Çar tarafından da desteklenen *Kara Yüzler* hareketinin organizasyonunda Yahudilere yönelik yüzden fazla pogrom gerçekleştirilmiştir.³² Kara Yüzler hareketinin bir uzantısı olan *Rus Halkı Birliği*, Yahudilerin sadece Hristiyanlara değil tüm Yahudi olmayan halklara düşman olduğunu ve dünya hakimiyetini amaçladığını iddia ederek Protokollerin yaygınlaştırılmasına önemli katkılarda bulunmuştur.³³

Rus Halkı Birliği'nin bir üyesi olan Georgy Butmi (ö. 1919), 1906'da *The Enemies of the Human Race: Protocols Extracted from the Secret Archives of the Central Chancellery of Zion* (İnsan Irkının Düşmanları: Siyon Merkezi Şansölyeliğinin Gizli Arşivlerinden Çıkarılmış Protokoller) başlığıyla Protokolleri yayımlamıştır. 1911 ve 1912'de Nilus'un eseri yeniden basılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Protokollerin etkisi daha da artmıştır. Savaşın getirdiği ahlaki çöküş, ekonomik sarsıntı ve siyasi devrim, Protokollerin iddialarını haklı çıkarmak için yeterli gerekçeler olmuştur. Birçok Yahudi bu savaşta hayatını kaybetmiş olsa da savaşın arkasında Yahudilerin olduğu düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Nilus'un eseri, Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra da itibar görmüş ve 1917'de *He Is Near, He Is Hard by the Door!* (Yakında, Kapının Yanında) başlığıyla genişletilmiş bir baskısı yayımlanmıştır.³⁴ Bu sırada yönetime muhalif olan Bolşevikler, Temmuz 1917'de zayıf bir hükümet darbesi gerçekleştirmiştir. Fakat yönetimin Lenin'in (ö. 1924) Almanlarla iş birliği yaptığını kanıtlarıyla halka açıklaması, darbeyi başarısızlığa uğrattığı gibi Bolşeviklere yönelik de tutuklama kararı çıkarılmıştır. Lenin kararın ardından Finlandiya'ya kaçarken Yahudi kökenli Troçki (ö. 1940) tutuklanmıştır. Bolşevikler bu başarısız girişimden kısa süre sonra daha iyi bir şekilde organize olarak 7 Kasım 1917'de başarılı bir darbe gerçekleştirmiştir.³⁵

³² Bronner, *A Rumor About the Jews: Reflections on Antisemitism and the Protocols of the Learned Elders of Zion*, 91-94.

³³ Laura Engelstein, *The Resistible Rise of Antisemitism: Exemplary Cases from Russia, Ukraine, and Poland* (Massachusetts: Brandeis University Press, 2020), 34.

³⁴ Bronner, *A Rumor About the Jews: Reflections on Antisemitism and the Protocols of the Learned Elders of Zion*, 97; Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, 73-74.

³⁵ Richard Pipes, *Komünizm'in Kısa Tarihi*, çev. Orhan Düz (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2005), 46-47.

Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesi, ülkeyi iç savaşa götürmüştür. Çar yanlısı Beyaz Ordu ile Bolşevik yanlısı Kızıl Ordu, ülke hakimiyeti için kanlı bir savaşa girmiştir. Bu sırada Yahudiler, kendilerine zulmeden Çar yanlısı Beyaz Ordu yerine kurtuluş ümidi vaat eden Kızıl Ordu yanında yer almıştır. 1918'de Çarın ailesiyle birlikte Yekaterinburg'da öldürülmesi ve devam eden süreçte Bolşeviklerin savaşı kazanması, Bolşevik devriminin arkasında Yahudilerin olduğu ve Protokollerde ifade edilen gizli planların hayata geçirildiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır.³⁶ Aralarında Yahudilerin de bulunduğu Bolşeviklerin monarşiyi yıkması ve devleti tamamen ele geçirmesi, Avrupa'da ve Amerika'da bir Bolşevizm korkusu oluşturmuştur. Bu korku, Protokollerin bu bölgelerde ilgiyle karşılanmasını sağlamıştır.³⁷

5. Bolşevik Tehdidi ve Protokollerin ABD ve Avrupa'da Yayılışı

Siyon Liderlerinin Protokolleri, Rusya'da önemli bir etki oluşturduktan sonra Bolşevizm hakkında benzer endişeler taşıyan ülkelerde de yayılmaya başlamıştır. Protokoller, radikalizm, anarşizm, casusluk ve Bolşevizm korkusu yaşayan ABD'de, 1918'de devlet kademesine dağıtıldıktan sonra 1919'da kamuoyuyla paylaşılmıştır. 1920'de ise Boston ve New York'ta yayımlanmıştır. Özellikle Henry Ford'un (ö. 1947) *The Dearborn Independent* adlı yüksek tirajlı gazetesinde, 1920-1927 arasında yayımladığı makale dizisi, Protokollerin tanınırlığını daha da arttırmıştır. Ford, buradaki makalelerinden bazılarını daha sonra *The International Jew: The World's Foremost Problem*³⁸ (Uluslararası Yahudi: Dünyanın En Önemli Sorunu) başlığıyla kitap olarak yayımlamıştır. Protokollerin ABD'de hızlı bir şekilde yayılmasından endişelenen Amerikan Yahudi Komitesi Başkanı Louis Marshall (ö. 1929), Eylül 1921'de yaptığı açıklamada³⁹, Protokollerin her

³⁶ Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, 126; Bronner, *A Rumor About the Jews: Reflections on Antisemitism and the Protocols of the Learned Elders of Zion*, 105.

³⁷ Paul Hanebrink, *A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism* (The United States of America: The Belknap Press of Harvard University Press, 2018), 29.

³⁸ Henry Ford bu eserinde, Siyon Liderlerinin Protokolleri'nden alıntılar yaparak kişisel kanaatlerini ifade etmiştir. Ford'a göre, Protokoller, gerçektir. Böl ve yönet anlamına gelmektedir. Protokollerin amacı, Yahudi olmayanları yok etmek değil boyunduruk altına almaktır. Radikal, kapitalist ve anarşist akımları Yahudiler icat etmiş ve liberalizmi Yahudiler yaygınlaştırmıştır. Rus Çarının devrilmesinden ve ölümünden Yahudiler sorumludur. Bolşevik devrimi, Yahudi ırkını üstün kılmayı amaçlamıştır. Almanya ve özellikle ABD, Yahudilerin kontrolü altındadır. Dünyadaki bütün devletlerin sırrı, Yahudilerin elindedir. Bk. Henry Ford, *Yahudi Enternasyonalı*, çev. Mert Akcanbaş (İstanbul: Destek Yayınevi, 2013), 115-169.

³⁹ Amerikan Yahudi Komitesi, 1921'de yayımladığı bildirimde, Siyon Liderlerinin Protokolleri'nin uydurma olduğunu gerekçeleriyle açıklamıştır. Komiteye göre, Protokoller, Alman ve Rus antisemitizmine dayanmaktadır. Protokoller üreten, ajan provokatör yetiştirmeyi adet hâline getirmiş Rus devletidir. Protokollerin yaygınlaşmasında rol oynayan Nilus ve arkadaşları, Rus bürokrasisine çalışan, Yahudileri ezme ve devletin liberalleşmesini engellemek isteyen kişilerdir. Bolşevizm'in sorumlusu Yahudiler değildir. Yirmi kişilik Bolşevik kabinesinde sadece Troçki ve Sverdlof Yahudi'dir. Bk. *American Jewish*

kulüpte, her sosyal alanda dağıtıldığı, her gazetede yer aldığı ve her kongre üyesinde bulunduğunu ifade etmiştir.⁴⁰

Protokoller, İngiltere’de *King's Printer* olarak bilinen *Eyre & Spottiswoode* adlı yayınevi tarafından 1920’de *The Jewish Peril* (Yahudi Tehlikesi) başlığıyla yayımlanmıştır. British Museum’dan Sergei Nilus’un yayını temin eden yayınevi, 30.000 adetlik bir baskı yapmış ve bu baskı birkaç ay içinde tükenmiştir. İngiltere’de o sıralarda Bolşevizm’in İmparatorluğu yok edip dünyayı ele geçirmeye çalışan Prusya ordusunun ve Yahudi finansörlerinin şeytani bir eseri olduğuna dair yaygın bir kanaat oluşmuştur. 1920'nin başında, Rusya'ya Bolşevizm'i beşiğinde boğmak için müdahale çağrısında bulunan Savaşta Sorumlu Devlet Bakanı Winston Churchill (ö. 1965), Batı'ya karşı dünya çapında kasıtlı ve derinlemesine tasarlanmış bir komplo olduğunu, Decall'in müjdesini yaymak için Bolşeviklerle ittifak kuran ateist Yahudilerin şeytani bir plan yürüttüğünü iddia etmiştir. Aynı yıl ikinci ve üçüncü baskısı yapılan Protokoller, aşırı sağcılar, üst düzey kabine üyeleri ve tanınmış kişiler arasında yaygınlık kazanmıştır. Protokoller, Fransa'da, cumhuriyet karşıtı *Action Française* üyeleri, sağcı kralcılar ve Katolik gelenekçiler tarafından gündeme getirilmiştir. Ekim 1920'de, Yahudi-mason komplo teorisyeni Ernest Jouin (ö. 1932), Protokollerin ilk Fransızca çevirisini kapsamlı yorumlarla hem *Revue Internationale des Sociétés Secrètes* dergisinde hem de *Le Péril Judéo-Maçonnique* adlı ayrı bir derlemede yayımlamıştır.⁴¹ İtalya’da Cizvit dergisi *Civiltà Cattolica*, 1921’de yayımladığı bir makalede Protokollerden bahsetmiş, Bolşevizm’in, plütokratik egemenliğini genişletmek ve Hristiyanlardan yararlanmak için çalışan eski Yahudilik olduğunu ifade etmiştir.⁴² Protokoller, İspanya’da ise 1936’daki iç savaş sırasında faşist *Falange* hareketi tarafından gündeme getirilmiştir.⁴³ İç savaşı, Yahudilere ve masonlara yönelik bir savaş olarak sunan faşistler, kendi gazetelerinde Yahudi hükümetinin olağanüstü gücü ve kurnazlığıyla ilgili yayınlar yapmıştır. Bu yayınlar, General Franco’ya sempati duyan çevrelerde ilgiyle karşılanmıştır. Geniş bir takipçi kitlesi olan Peder Coughlin’in (ö. 1979) takipçileri arasında, İspanya Cumhuriyeti’ne ait güçlerin Siyon Liderlerinin silahlı gücü olduğuna dair yaygın bir kanaat oluşmuştur.⁴⁴

Siyon Liderlerinin Protokolleri, Rusya dışında en fazla Almanya’da etkili olmuştur. Protokoller, Almanya’ya, Almanların Birinci Dünya Savaşı’ndaki yenilgiden utanç duyduğu ve

---

Committee, *The "Protocols," Bolshevism and the Jews: An Address to Their Fellow-Citizens* (New York: American Jewish Committee, 1921), 5-12.

⁴⁰ Hagemester, *The Perennial Conspiracy Theory Reflections on the History of The Protocols of the Elders of Zion*, 8.

⁴¹ Hagemester, *The Perennial Conspiracy Theory Reflections on the History of The Protocols of the Elders of Zion*, 9-10.

⁴² Hanebrink, *A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism*, 29-30.

⁴³ Bronner, *A Rumor About the Jews: Reflections on Antisemitism and the Protocols of the Learned Elders of Zion*, 112.

⁴⁴ Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, 268.

yenilginin sorumluluğunu uluslararası bir Yahudi komplosuna attığı bir dönemde, Rus göçmenler tarafından getirilmiştir. 1918'den itibaren Berlin ve Münih'teki milliyetçi ve antisemit çevrelerde Protokollerin farklı versiyonları dolaşmaya başlamıştır. Bu versiyonlardan birini Dietrich Eckart (ö. 1923), Thule Cemiyeti'nden elde ettiği fonlarla kurduğu *Auf gut deutsch* adlı gazetesinde, 10 Ekim 1918'de yayımlamıştır. Bu yayından kısa süre sonra 9 Kasım'da Yahudi gazeteci Kurt Eisner (ö. 1919) öncülüğünde Münih'te bir sosyalist devrim gerçekleşmiştir. Bu devrim sırasında diğer sağcı gruplar gibi Aryan ırkçılığını savunan Thule Cemiyeti'nin üyelerinin de öldürülmesi, Yahudilere yönelik öfkeyi ve Protokollere yönelik ilgiyi arttırmıştır. Üç yüz yaşlı ve bilge adamdan oluşan bir Yahudi grubunun Bolşevizm aracılığıyla işçileri kendisine çekip Aryanları bölmeye çalıştığını düşünen Thule Cemiyeti, Yahudi Bolşeviklerle savaşmak için gamalı haç sembolü olan *Bund Oberland* adlı bir paramiliter teşkilat kurmuştur. Ardından işçileri kendi tarafına çekebilmek amacıyla Ocak 1919'da *Deutsche Arbeiterpartei*'yi (Alman İşçi Partisi) kurmuştur. Partinin kurulduğu yıl Nilus'un 1911'deki baskısı Almancaya çevrilmiştir. Protokoller, 1920'de antisemit yayıncı Ludwig Müller von Hausen (ö. 1926) tarafından *Die Geheimnisse der Weisen von Zion* (Siyon Bilgelerinin Sırları) adıyla yayımlanmıştır. Kitapta, üç yüz Yahudi yaşlıdan oluşan bir grubun 1897'de Basel'de Siyonist hareketin kongresi için toplandığı, halka açık toplantılarda Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması konuşulurken gizli toplantılarda Yahudilerin dünyaya egemen olmasının konuşulduğu ve kitabın da bu konuşmaların tutanaklarını içerdiği iddia edilmiştir. Kitap, yayımlandığı yıl çok satanlar listesine girerken bir yıl önce kurulan parti, *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*'ye (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi) dönüştürülmüştür. Zamanla Hitler'in liderlik koltuğuna oturacağı bu parti, Siyon Protokollerine özel bir önem vermiştir. Protokoller, Almancaya çevrildikten kısa süre sonra Nazi propagandasında yer almaya başlamıştır. Protokollerin en önemli savunucusu, 1918'de Protokollerin bir kopyasını Rusya'dan Almanya'ya getirdiği söylenen Nazi Partisi'nin baş ideoloğu Alfred Rosenberg (ö. 1946) olmuştur.⁴⁵

Rosenberg, 1923'te kaleme aldığı *Die Protokolle der Weisen von Zion und die jüdische Weltpolitik* (Siyon Liderlerinin Protokolleri ve Yahudi Dünya Siyaseti) adlı eserinde, Protokollerin çevrilmesinden duyduğu memnuniyeti şöyle ifade etmiştir:

Milyonlarca Avrupalının gözünü açtı... Milyonlar birdenbire bu kitapta günümüzün başka türlü açıklanamayacak pek çok olgusunun açıklamasını buldular; bu olgular özünde artık

⁴⁵ Hagemester, *The Perennial Conspiracy Theory Reflections on the History of The Protocols of the Elders of Zion*, 10; David Redles, "The Turning Point: The Protocols of the Elders of Zion and the Eschatological War between Aryans and Jews", *The Paranoid Apocalypse: A Hundred-Year Retrospective on The Protocols of the Elders of Zion*, ed. Richard Landes - Steven T. Katz (New York: New York University Press, 2012), 112-117.

tesadüf değil, görünüşte amansız bir mücadeleye kilitlenmiş sınıfların, partilerin ve halkların liderleri arasındaki gizli iş birliğinin sonucu gibi görünüyor: artık sırları açığa çıktı.⁴⁶

1924'te *Hammer Verlag* yayınevi tarafından Theodor Fritsch'in editörlüğünde Protokoller yayımlanmıştır.⁴⁷ Ertesi yıl ise en üst düzeyde dile getirilmiştir. Adolf Hitler (ö. 1945), 1925'te yayımlanan *Mein Kampf* (Kavgam) adlı eserinde, Yahudileri eleştirirken Protokollerden de bahsetmiştir. Protokollerin doğru bilgiler ihtiva ettiğini düşünen Hitler, o sıralarda *Gazette de Francfort*'un Protokollerin sahte olduğunu ispatlamaya çalıştığını, oysa gerçeğin böyle olmadığını ifade etmiştir. Hitler'e göre, Protokoller, Yahudi milletinin karakterini ve davranış tarzını açıkça ortaya çıkarmıştır. Bunu anlamak için son yüzyılın tarihi olaylarını Protokollerin ışığında gözden geçirmek yeterlidir. Böyle yapıldığında hem Protokollerin gerçekliği hem de Yahudi basınının neden yaygara kopardığı anlaşılacaktır. Çünkü Protokoller herkes tarafından her gün okunduğunda, Yahudi tehlikesinin önü alınmış olacaktır.⁴⁸

1929'da Naziler, Protokollerin telif haklarını satın almıştır. *Eher Verlag* adlı Nazi yayınevi, 1934'te Protokolleri yayımlayarak 150.000 adetlik satış elde etmiştir. Protokollerin Almanya'da yaygınlaşması konusunda en önemli katkı, Julius Streicher (ö. 1946) tarafından sağlanmıştır. Protokolleri "doğru olmasaydı yayımlanmazdı" diyerek meşrulaştıran Julis Streicher, *Der Stürmer* gazetesinde, 1933-1941 arasında, Protokollerle ilgili on dokuz baş makale ve pek çok başka yazı yayımlamıştır. Streicher bu yazılardan başka Protokollerle ilgili müstakil yayınlar da yapmıştır. Toplamda 2 milyon satış tirajına ulaşan özel baskılardan biri, *World Conspirators: The Secrets of the Elders of Zion Revealed* (Dünya Komplocuları: Siyon Büyüklerinin Sırları Açığa Çıktı) başlığıyla yayımlanmış ve Nazilerin 1936'da Nürnberg'deki yıllık mitinglerinde de gündeme gelmiştir. Eher Verlag, 1939'da Protokolleri yeniden yayımlamıştır. Yirmi bir sayfalık yeni bir giriş yazısında, Protokollerden sekiz pasaj alıntılanmış ve Yahudilerin Almanya'daki faaliyetlerinin Protokollerde anlatılanları doğruladığı ifade edilmiştir. *Der Stürmer* gazetesi ise İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından hemen sonra yayımladığı makalelerde, Almanya'nın Yahudilerin dünya hakimiyeti planlarına karşı çıktığını, bunun sonucunda da Yahudilerin harekete geçtiğini ifade etmiştir. Protokoller, savaş boyunca Almanya'nın gündeminde kalmaya devam etmiştir. Eher Verlag'ın 1943'te parti içi eğitim için yayımladığı *Der Jude als Weltparasit* (Bir Dünya Paraziti Olarak Yahudi) adlı eserde, Protokollerden on kısa alıntı yapılmış ve Protokollerin Joly'nin eserinden

⁴⁶ Hagemester, *The Perennial Conspiracy Theory Reflections on the History of The Protocols of the Elders of Zion*, 10.

⁴⁷ Esther Webman, "Introduction - Hate and Absurdity: The Impact of The Protocols of the Elders of Zion", *The Global Impact of The Protocols of the Elders of Zion A Century- Old Myth*, ed. Esther Webman (New York: Routledge, 2011), 4.

⁴⁸ Adolf Hitler, *Kavgam* (İstanbul: Anonim Yayıncılık, 2021), 216-217.

hareketle üretildiği kabul edilmiştir.⁴⁹ Nazi propaganda bakanı Joseph Goebbels (ö. 1945), 13 Mayıs 1943'te günlüğüne kaydettiği notta, Protokollerin ilk yayımlandıkları günkü kadar güncel olduklarını, Yahudiliğin dünya egemenliğine yönelik çabasını olağanüstü bir tutarlılıkla gösterdiklerini, eğer gerçek değillerse dahi bir yorumcu tarafından kaleme alınmış olduklarını ve Hitler'in onların tamamen gerçek olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir.⁵⁰

6. Protokollerin Türkiye'deki Etkisi

Rusya'dan sonra Batı'daki ülkelerde yayımlanan Siyon Liderlerinin Protokolleri, bir süre sonra Türkiye'de de yayımlanmaya başlamıştır. Protokoller, ilk defa Cevat Rifat Atilhan (ö. 1967) tarafından 1934'te Millî İnkılap dergisinde *Beni İsrail Hükemasının Protokollerine Ait İfşaat* başlığıyla yayımlanmıştır.⁵¹ Ardından 1943'te Sami Sabit Karaman (ö. 1957) tarafından *Yahudi Tarihi ve Siyon Önderlerinin Protokolleri* başlığıyla, Roger Lambelin'in (ö. 1929) Rusçadan Fransızcaya çevirdiği *Les Protocoles des Sages de Sion* adlı kitaptan Türkçeye çevrilmiştir.⁵² Necip Fazıl Kısakürek (ö. 1983), 1946'da Büyükdoğu dergisinde yayımlanan *Yahudilik ve Masonluk Sırrı: 1* başlıklı yazısıyla Protokolleri değerlendirmiş ve onların Yahudiler hakkında doğru bilgiler ihtiva ettiğini ifade etmiştir.⁵³ Cevat Rifat Atilhan, 1948'de Sebilürreşad dergisinde yayımlanan *Siyonizm Protokolleri* başlıklı yazısında, Protokolleri tekrar gündeme getirmiş ve Protokollerde anlatılanların doğru olduğunu, yaşanan olayların Protokollerde anlatılanları doğruladığını ifade etmiştir.⁵⁴

Protokoller, 1961'de Salih Özcan'ın *Siyonizmin Gayeleri*, 1963'te Ziya Uygur'un *Tevrat'a Göre Siyonizm'in Ana Prensipleri ve Protokoller*, 1968'de İsmail Hakkı Yılanlıoğlu'nun *Üç Büyük Tehlike Siyonizm-Komünizm-Farmasonluk*, Şahap Tan'ın *Yahudileri Tanıyalım*, 1971'de Kemal Yaman'ın *Millet Düşmanlarının İhanet Planları (Belgeler)*, 1976'da Ziya Uygur'un *Tarih Boyunca Devrimler İhtilâller ve Siyonizm*, 1977'de Hikmet Tanyu'nun (ö. 1992) *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*⁵⁵, 1978'de Cemal Anadol'un *Siyonizmin Oyunları (Yahudinin Cihan Hakimiyeti Ülküsü)*, 1986'da Ali Uğur'un *Dünya Siyonist Kongreleri ve Türkiye*, 1991'de Mustafa Müftüoğlu'nun *Yalan Söyleyen Tarih Utansın*, 1992'de

⁴⁹ Randall L. Bytwerk, "Believing in 'Inner Truth': The Protocols of the Elders of Zion in Nazi Propaganda, 1933-1945" 29 (2015), 213-222.

⁵⁰ Saul Friedländer, *Nazi Almanyası ve Yahudiler: İmha Yılları (1939-1945)*, çev. Ali Selman (İletişim Yayınları, 2016), 2/517.

⁵¹ Cevat Rifat Atilhan, "Beni İsrail Hükemasının Protokollerine Ait İfşaat", *Millî İnkılâp* 2 (1934), 12-13.

⁵² Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler* (İstanbul: Elips Kitap, 2005), 1/317.

⁵³ Necip Fazıl Kısakürek, "Yahudilik ve Masonluk Sırrı: 1", *Büyük Doğu* 49 (1946), 16.

⁵⁴ Cevat Rifat Atilhan, "Siyonizm Protokolleri", *Sebilürreşad* 1/7 (1948), 105-106.

⁵⁵ Hikmet Tanyu, siyonistlerin, Yahudilerin Protokollerin gerçek olduğunu şiddetle reddettiklerini ancak dünyada meydana gelen olayların Protokollerdeki esaslara uygun olduğunu hatta Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde oynanan oyunlara da uygun olduğunu ifade etmiştir. Bk. Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, 1/317.

Mustafa Akgün'ün *Yahudinin Tahta Kılıcı* adlı eserlerinde yayımlanmıştır.⁵⁶ Siyon Liderlerinin Protokolleri, sadece entelektüel alanda değil siyasette ve medyada da yer bulmuştur. Millî Görüş mensubu Yasin Hatipoğlu, 1982'de Millî Gazetede yazdığı yazılarda, İsrail'in işgalci faaliyetlerinin Protokollerde anlatılanları doğruladığını ifade ederken Zaman gazetesinden Mustafa Özcan, 1993'te, Türkiye gazetesinden Ali Güler ve Mustafa Necati Özfatura, 1996'da yazdıkları yazılarla Protokollerin doğru olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷

Protokollerin yayımlanmasıyla ilgili bu bilgileri veren Rifat N. Bali, Protokollerin yayımlanmasını bir antisemit tutum olarak değerlendirmekte ve metnin kendisi ile yayımlayanları aynılaştırarak hatalı bir yaklaşım sergilemektedir. Metin, antisemit bir metin olsa da metni Türkiye'de yayımlayanlar antisemit değildir. Türkiye'de gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde Yahudilere yönelik hoşgörülü bir tutum benimsenmiştir. Türklerin Türk olmayanlara yönelik geleneksel hoşgörü politikası, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yüksek bir çeşitlilik gösterirken Türkiye Cumhuriyeti döneminde de farklı şekillerde devam etmiştir. Bundan dolayı Türkiye'de Yahudilere yönelik Avrupa'dakine benzer bir yaklaşım sergilenmemiş ve antisemitizm Türkiye'de ortaya çıkmamıştır. Cumhuriyet döneminde Yahudilerle ilgili yaşanan Trakya olayları⁵⁸ gibi birtakım münferit olaylar, antisemitizmin değil devrin siyasi şartlarından kaynaklanan sınırlı bir Yahudi karşıtlığının sonucudur.⁵⁹ Ancak durum böyleyken antisemit bir propaganda metni olan Siyon Liderlerinin Protokolleri Türkiye'deki entelektüel çevrelerde neden ilgi görmüştür?

Türkiye'de Protokollerin yayımlanmasının iki sebepten kaynaklandığı ileri sürülebilir. Bu sebeplerden birincisi: 1930'lardan 2000'lere uzanan süreçte dünyada meydana gelen siyasi olayların Türkiye'ye yansımalarıdır. 1930'lardan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Nazilerin Avrupa'da tansiyonu yükseltmesi, Yahudilere yönelik baskıyı arttırması ve Türkiye'yi propaganda hedefi olarak belirlemesi, Türkiye'de birtakım sınırlı etkiler ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar devlet bu konuda gerekli tedbirleri almış olsa da Cevat Rifat Atilhan gibi bazı entelektüeller bu etki nedeniyle Yahudilere yönelik eleştirel bir tavır takınmış, Protokolleri ve Der Stürmer gazetesine ait görselleri yayımlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ve dünya

⁵⁶ Bali, "Siyon Önderlerinin Protokolleri-Düzmece Bir Kitap Örneği", 51-52.

⁵⁷ Bali, "The Protocols of the Elders of Zion in Turkey", 224-225.

⁵⁸ Trakya olayları, 1934'ün haziran ve temmuz aylarında, Çanakkale, Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli'nde Yahudilere yönelik gerçekleştirilen şiddet olaylarıdır. Olaylar sırasında herhangi bir Yahudi hayatını kaybetmezken çok sayıda Yahudi maddi zarara uğramıştır. Olaylar, güvenlik güçlerinin müdahalesiyle kısa sürede yatıştırılmıştır. Olayların ardından bölgedeki Yahudilerin önemli bir kısmı İstanbul'a göçerken maddi zarara uğrayanların zararlarının bir kısmı da devlet tarafından telafi edilmiştir. Bk. Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler* (İletişim Yayınları, 1996), 115-126.

⁵⁹ Kaya, *Cumhuriyet Dönemi Türk Entelektüel Çevresinde Yahudi İmaji*, 69-191.

gündemini Arap-İsrail savaşları meşgul etmiştir. Bu süreçte Türkiye'den pek çok Yahudi'nin İsrail'e destek olmak amacıyla Filistin'e gitmesi ve Arapların İsrail'e yenilmesi, Türkiye'de Yahudilere yönelik öfkeyi ve savunmacı yaklaşımları arttırmış ve bunun sonunca Yahudilere yönelik eleştirel yazılar yayımlanmıştır. 1980'den 2000'e uzanan süreçte, İsrail'in Filistinlilere yönelik saldırgan ve kural tanımaz tavırlarını devam ettirmesi, Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanmış ve bu tepkinin sonucunda Yahudilere yönelik eleştiriler yazılar yeniden yayımlanmıştır.⁶⁰ Siyon Liderlerinin Protokolleri, bu atmosferin sonucunda devamlı olarak değil değişik aralıklarla yayımlanmıştır.

Protokollerin Türkiye'de yayımlanmasının ikinci ve daha önemli sebebi: Türk entelektüellerinin antisemitizmin anlamının ve tehlikeli bir kavram olduğunun tam olarak farkında olmamalarıdır. Antisemitizmin kapsadığı anlamların ve tehlikeli sonuçlarının farkında olmayan Türk entelektüelleri, bir hata yaparak adı antisemitizmle anılan Siyon Liderlerinin Protokolleri'ni, Yahudilere ve özellikle siyonist Yahudilerin faaliyetlerine yönelik eleştirilerinde kaynak olarak kullanmıştır. Antisemitizm, 18. ve 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan ırkçı bir düşüncenin sonucudur. Avrupa'da filoloji, antropoloji ve biyoloji bilimlerinin gelişmesiyle ırk tanımlamaları ve tasnifleri yapılmış, bu girişimlerin sonucunda bilimsel ırkçılık ortaya çıkmıştır. Bilimsel ırkçılık ise Sâmi ve Ârî karşıtlığına dayanan antisemitizmi ortaya çıkarmıştır. Kendilerini fiziksel ve mental olarak üstün bir ırkın mensubu olarak gören Avrupalılar, aşağı ve tehlikeli olarak gördükleri Sâmi ırkın Yahudiler eliyle Avrupa'yı istila ettiğini ve ırk mücadelesi sonunda onların yenilgiye uğratılacağını düşünmüştür. Bu düşünce daha sonra Yahudilere yönelik şiddet olaylarının gerçekleşmesine neden olmuş ve Naziler bu düşünceyi hayata geçirmek için imha girişimlerinde bulunmuştur. Dolayısıyla antisemitizm, içerik ve gelişim itibarıyla Türkiye ile ilgisi olmayan ve Avrupa'nın kendi şartlarının ürünü olan bir kavramdır.⁶¹

⁶⁰ Cumhuriyet dönemi Türk-Yahudi ilişkilerinin tarihi seyri için bk. Kaya, *Cumhuriyet Dönemi Türk Entelektüel Çevresinde Yahudi İmajı*, 128-191.

⁶¹ Antisemitizm ile Anti-Judaism genellikle birbirine karıştırılmaktadır. Gerek ulusal gerekse uluslararası literatürde, bazı çalışmalarda bu kavramların birbirinin yerine kullanılması, anlam karışıklığına neden olurken bazı çalışmalarda ise aralarındaki anlam farklılığına dikkat çekilmiştir. Bilimsel açıdan bakıldığında, bu kavramlar birbirinden farklıdır. Anti-Judaism, dinî sebeplerden kaynaklanan Yahudi düşmanlığıdır. Bu düşmanlığın kaynağı Kutsal Kitap'ta (özellikle Yeni Ahit'te) yer alan Yahudilere yönelik olumsuz imajlar ve bu imajların erken dönem Hristiyan bilginler tarafından yorumlanmasıdır. Bu din temelli düşmanlık nedeniyle Yahudiler, Hristiyanlar tarafından tanrı katili olmak, ritüel cinayet işlemek ve komünyon ekmeğine saygısızlık yapmakla suçlanmıştır. Antisemitizm ise 18. ve 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan seküler ve ırkçı bir düşüncedir. Bu düşüncenin temelinde kötü ve aşağı olarak değerlendirilen Sâmi ırka yönelik ırkçı bir düşmanlık vardır. Düşüncenin savunucuları, Yahudileri, Kutsal Kitap'taki olumsuz imajlar doğrultusunda değil doğaya dayalı ırk hiyerarşisine göre değerlendirmiştir. Anti-Judaism, Yahudilere vaftiz olmak gibi bir kurtuluş kapısı aralarken antisemitizm için vaftizin veya Hristiyanlığın bir anlamı yoktur. Dolayısıyla Yahudilerin vaftiz olmalarına da gerek yoktur. Çünkü

Cevat Rifat Atilhan, Necip Fazıl Kısakürek ve Hikmet Tanyu gibi entelektüel düzeyde ağırlığı bulunan ve dikkate değer bir okuyucu kitlesine sahip olan kişilerin, bu gerçeği gözden kaçırarak Siyon Liderlerinin Protokolleri'ni kaynak olarak kullanması, hatalı bir yaklaşım olduğu gibi konunun meraklısı olan okuyucuları da yanıltmaktadır. Bu üç entelektüel de Osmanlı İmparatorluğu'ndan cumhuriyete geçiş sürecinde yaşanan problemlerden Yahudileri sorumlu tutmakta ve Yahudilerin bu süreçteki zararlı faaliyetlerine değinmektedir. Onların böyle bir yaklaşım sergilemelerinin nedeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış sürecinde yaşananlara objektif bir şekilde yaklaşamamalarıdır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan cumhuriyete geçiş sürecinde Yahudilerin, siyonist, dönme, komünist ve çift kavramları altında zararlı faaliyetlerde bulunduğunu düşünen bu entelektüeller, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından Yahudileri sorumlu tutmuş ve Protokolleri de bu bağlamda değerlendirmiştir.⁶²

Sonuç

Siyon Liderlerinin Protokolleri, sadece yirmi dört maddeden oluşan bir propaganda metni olarak değil daha geniş bir perspektifte, 19. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik değişimlerin Yahudiler üzerinden Rusya'ya yansması olarak değerlendirilmelidir. Bu yüzyıl, eski ile yeninin, din ile dünyeviliğin, monarşi ile demokrasinin, el emeği ile makinenin, baskıcılık ile özgürlüğün karşı karşıya geldiği bir değişim dönemidir. Bu dönemde mevcut düzenin devamından yana olanlar, değişime direniş noktası olarak antisemitizmi kullanmıştır. Yahudileri, tehlikeli bir ırkın mensubu olarak gören antisemitler, var olan kötülüklerin kaynağı olarak entegre veya asimile olmayan Yahudileri göstermiştir. Özellikle Almanya ve Fransa'da kök salan bu düşünce, kısa süre sonra Rusya'ya sirayet etmiştir. O sıralarda büyük bir Yahudi nüfusuna sahip olan Rusya, kendi içinde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntıları aşmak amacıyla antisemit bir propaganda metni olan Siyon Liderlerinin Protokolleri'ne sarılmıştır.

Protokollerin, Rusya'dan sonra ABD ve Avrupa'da rağbet görmesi, Bolşevik tehdidinden kaynaklanmıştır. Bolşeviklerin terör ve şiddet yöntemiyle gücü ele geçirmesi, ABD ve Avrupa'daki mevcut siyasi, sosyal ve ekonomik düzenden başka bir düzen vaat etmesi, bu bölgelerdeki yöneticileri ve entelektüelleri endişelendirmiştir. Bu endişe nedeniyle Protokoller gündeme getirilmiş ve tehlikenin önü alınmak istenmiştir. Protokoller, bu istek doğrultusunda, kamuoyunu meşgul edecek şekilde yaygınlaştırılmış ve alınacak karşı tedbirlerin zemini oluşturulmuştur. Protokollerin yaygınlık kazanması, algı yönetiminin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesinden

---

antisemitler, Yahudilerin ırksal özelliklerinin hiçbir zaman değişmeyeceğini ve onların daima ırklarından kaynaklanan kötü özelliklerini sürdüreceğini ifade etmektedir. Konu hakkında detaylı bilgi ve anlam ayrımı için bk. Kaya, *Cumhuriyet Dönemi Türk Entelektüel Çevresinde Yahudi İmaji*, 1-33.

⁶² Atilhan, Kısakürek ve Tanyu'nun Yahudiler hakkındaki düşünceleri hakkında bk. Kaya, *Cumhuriyet Dönemi Türk Entelektüel Çevresinde Yahudi İmaji*, 205-295.

kaynaklanmıştır. İnsan psikolojisinin zaaflarını bilenler, korku üzerinden bir algı yönetimi gerçekleştirmiştir. Korku, insan psikolojisinde hâkim olduğunda, akıl devre dışı kalarak duygular öne çıkmaktadır. Duygunun hâkim olduğu insan, sorgulama ve değerlendirme yeteneğini kullanmadığından yönlendirilmeye açık hâle gelmektedir. Siyon Liderlerinin Protokolleri de bir korku atmosferi altında, halkın güven duyduğu entelektüeller, devlet adamları ve yayın organları tarafından gerçek bir metin gibi sunulmuş ve halk bu sahte metne inandırılmıştır.

Protokoller bu ülkelerden sonra hatalı bir yaklaşımın sonucunda Türkiye'ye gelmiştir. Avrupa'daki fikrîsel ve siyasal değişim ortamının dışında olan Türkiye, Protokollerin kapsamının da dışındadır. Çünkü antisemitizm, sosyalizm, siyonizm ve Bolşevizm gibi Protokollerin çekirdeğini oluşturan kavramlar, Avrupa'nın kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan önce Rusya'ya sonra dünya ihraç edilen kavramlardır. Türkiye bu gelişmelerin dışında kaldığından Yahudilere yönelik eleştirel söylemlerde, Siyon Liderlerinin Protokolleri'ne yer verilmesi önce entelektüellerin sonra basın ve siyasetin içerisinde yer aldığı bir hatadır. Böyle bir hatanın yapılması sadece okuyucuyu yanıltmakla kalmamakta aynı zamanda Türk milletini önemli bir tehlikeyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu tehlike, antisemitizmin Türkiye'ye ihraç edilmesidir. Antisemitizm hem içerik hem de sonuçları itibarıyla sabıkalı bir kavramdır. İçerisinde Yahudilere yönelik ırkçılık, şiddet ve katliamlar bulunmaktadır. Uluslararası mahkemelerde antisemitizmin bu yönü teyit edilmiş, suçlular maddi ve manevi cezalara çarptırılmıştır.

Diğer taraftan varlığını, antisemitizmin güncelliğine bağlayan, siyonizmin işgalci faaliyetlerini destekleyen birtakım antisemitizm istismarcıları, antisemitizmi Avrupa'daki bağlamının dışına çıkararak diğer toplumları da antisemitizm ile suçlamakta, onlara siyasi ve ekonomik baskı uygulamaktadır. Durum böyle olduğundan antisemit bir metnin Türkiye'de, Yahudilere yönelik eleştirilerde referans olarak gösterilmesi, Türkiye'nin haksız bir şekilde antisemitizmle yan yana getirilmesine neden olmaktadır. Bu yan yana getiriliş, ulusal ve uluslararası literatürde giderek yaygınlık kazanmaktadır. Bu yanlış kanaat zaman içerisinde, ulusal ve uluslararası düzeyde yaygınlaştığında, Türkiye'yi yakın gelecekte, siyasi ve hukuki açıdan tehdit eder boyuta ulaşacaktır. Bu nedenle, antisemitizmle hiçbir ilgisi olmayan Türkiye'nin böyle haksız bir ithamın sonuçlarına katlanmaması için özellikle entelektüel düzeyde antisemit yayınların referans olarak kullanılmaktan kaçınılması gerekmektedir. Çünkü entelektüellerin yaptıkları bilgi hatası, basın ve siyaseti de beslemekte ve bu şekilde hata yaygınlaşmaktadır.

Sonuç olarak Türklerin, Yahudilere yönelik eleştirilerinde Siyon Liderlerinin Protokolleri gibi antisemit metinlere ihtiyacı var mıdır? Sorusunu sordüğümüzde, hayır yanıtını verebiliriz. Protokollerin, Türk-Yahudi ilişkilerine herhangi bir pozitif katkısı olmadığı gibi Yahudilere yönelik yüzlerce senelik Türk hoşgörüsünü de gölgelemektedir. Protokoller, bu bağlamda sadece

bir 6rnektir. Bundan sonraki s6re7te d6nyanın değişen şartlarına g6re yeni metinler 6retilebilir. Bu durumda T6rklerin yapması gereken, bu metinlerden uzak durmak, T6rk-Yahudi ilişkilerini, kendine 6zg6 şartları i7inde değerlendirmektir.

Kaynakça

- Acar, Kezban. *Orta Çağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- American Jewish Committee. *The "Protocols," Bolshevism and the Jews: An Address to Their Fellow-Citizens*. New York: American Jewish Committee, 1921.
- Ascher, Abraham. *Kısa Rusya Tarihi*. çev. Alogan. İstanbul: Say Yayınları, 2020.
- Atilhan, Cevat Rifat. "Beni İsrail Hükemasının Protokollerine Ait İfşaat". *Millî İnkılâp* 2 (1934), 12-13.
- Atilhan, Cevat Rifat. "Siyonizm Protokolleri". *Sebilürreşad* 1/7 (1948), 105-106.
- Bali, Rıfat N. "Siyon Önderlerinin Protokolleri-Düzmece Bir Kitap Örneği". *Toplumsal Tarih* 21 (1995), 48-53.
- Bali, Rıfat N. "The Protocols of the Elders of Zion in Turkey". *The Global Impact of The Protocols of the Elders of Zion A Century- Old Myth*. ed. Esther Webman. 220-228. New York: Routledge, 2011.
- Ben-Itto, Hadassa. *The Lie That Wouldn't Die: The Protocols of the Zion*. London: Vallentine Mitchell, 2005.
- Bieberstein, Rogalla von. "The Story of the Jewish-Masonic Conspiracy, 1776-1945". *Patterns of Prejudice* 11/6 (1977), 1-21.
- Bronner, Stephen Eric. *A Rumor About the Jews: Reflections on Antisemitism and the Protocols of the Learned Elders of Zion*. New York: St. Martin's Press, 2000.
- Bytwerk, Randall L. "Believing in 'Inner Truth': The Protocols of the Elders of Zion in Nazi Propaganda, 1933-1945" 29 (2015), 212-229.
- Cohn, Norman. *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*. London: Serif, 2005.
- Dualı, Şir Muhammed. *Çarlık Rusyasında Yahudiler (Sosyo-Politik, Tarihi ve İnanç Boyutlarıyla)*. Ankara: Divan Kitap, 2016.
- Dubnow, S. M. *History of the Jews in Russia and Poland: From the Accession of Nicholas II Until the Present Day*. USA: Varda Books, 2001.
- Durant, Will - Lambelin, Roger. *Yahudi Tarihi ve Siyonist Liderlerin Protokolleri*. çev. Sami Sabit Karaman. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1992.
- Engelstein, Laura. *The Resistible Rise of Antisemitism: Exemplary Cases from Russia, Ukraine, and Poland*. Massachusetts: Brandeis University Press, 2020.
- Ford, Henry. *Yahudi Enternasyonalı*. çev. Mert Akcanbaş. İstanbul: Destek Yayınevi, 2013.
- Friedländer, Saul. *Nazi Almanyası ve Yahudiler: İmha Yılları (1939-1945)*. çev. Ali Selman. İletişim Yayınları, 2016.

- Groh, Dieter. "The Temptation of Conspiracy Theory, or: Why Do Bad Things Happen to Good People? Part II: Case Studies". *Changing Conceptions of Conspiracy*. ed. Carl R. Graumann - Serge Moscovici. 15-37. New York: Springer-Verlag, 1987.
- Hagemeister, Michael. *The Perennial Conspiracy Theory Reflections on the History of The Protocols of the Elders of Zion*. New York: Routledge, 2022.
- Hanebrink, Paul. *A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism*. The United States of America: The Belknap Press of Harvard University Press, 2018.
- Hitler, Adolf. *Kavgam*. İstanbul: Anonim Yayıncılık, 2021.
- Karesh, Sara E. - Hurvitz, Mitchell M. *Encyclopedia of Judaism*. New York: Infobase Publishing, 2006.
- Kaya, Murat. *Cumhuriyet Dönemi Türk Entelektüel Çevresinde Yahudi İmajı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Kısakürek, Necip Fazıl. "Yahudilik ve Masonluk Sırrı: 1". *Büyük Doğu* 49 (1946), 16.
- Levi, Avner. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*. İletişim Yayınları, 1996.
- Löwe, Heinz-Dietrich. "Anti-Semitism at the Close of the Czarist Era". *Hostages of Modernization: Studies on Modern Antisemitism 1870-1933/39 Austria - Hungary - Poland - Russia*. ed. Herbert A. Strauss - Werner Bergmann. 2/1188-1207. Berlin: Walter de Gruyter, 1993.
- Mezkit, Mesut. "Siyonizmin Siyon Protokolleri' ile 'Dünya Hakimiyeti' Düşüncesi". *Yeni Fikir Dergisi* 6/13 (21 Aralık 2014), 69-92.
- Pinkus, Benjamin. *The Jews of the Soviet Union: The History of a National Minority*. New York: Cambridge University Press, 1998.
- Pipes, Richard. *Komünizm'in Kısa Tarihi*. çev. Orhan Düz. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2005.
- Poliakov, Leon. "The Topic of the Jewish Conspiracy in Russia (1905-1920), and the International Consequences". *Changing Conceptions of Conspiracy*. ed. Carl R. Graumann - Serge Moscovici. 105-113. New York: Springer-Verlag, 1987.
- Redles, David. "The Turning Point: The Protocols of the Elders of Zion and the Eschatological War between Aryans and Jews". *The Paranoid Apocalypse: A Hundred-Year Retrospective on The Protocols of the Elders of Zion*. ed. Richard Landes - Steven T. Katz. 112-130. New York: New York University Press, 2012.
- Reinalter, Helmut. *Masonluk*. çev. Kâzım Özdoğan. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2017.
- Schubert, Kurt. *Yahudi Tarihi*. çev. E. Derya Yamaner. İstanbul: Runik Kitap, 2021.
- Tanyu, Hikmet. *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*. İstanbul: Elips Kitap, 2005.
- Valentin, Hugo. *Antisemitism: Historically and Critically Examined*. çev. A. G. Chater. London: Victor Gollancz Ltd, 1936.

Webman, Esther. "Introduction – Hate and Absurdity: The Impact of The Protocols of the Elders of Zion". *The Global Impact of The Protocols of the Elders of Zion A Century- Old Myth*. ed. Esther Webman. 1-23. New York: Routledge, 2011.

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 11 (Haziran / June 2024), 57-78

Feminist Teolojinin Eril Tanrı Eleştirisi Bağlamında Bir Değerlendirme

An Evaluation of Feminist Theology in the Context of Its Criticism of Masculine God

şerife Özketen atalkaya

Dr., Millî Eğitim Bakanlığı

Dr., Ministry of Education

Konya, Türkiye

drserifecatalkaya@gmail.com

orcid.org/0000-0002-8697-3924

ror.org/00jga9g46

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Tr / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 16 Nisan / April 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 13 Haziran / June 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Cite as: Çatalkaya, şerife Özketen. "Feminist Teolojinin Eril Tanrı Eleştirisi Bağlamında Bir Değerlendirme". *ATEBE* 11 (Haziran 2024), 57-78. <https://doi.org/10.51575/atebe.1469209>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu alışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tm alışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**şerife Özketen ÇATALKAYA**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Feminist Teolojinin Eril Tanrı Eleştirisi Bağlamında Bir Değerlendirme*

Öz

Bu çalışmada Feminist teologların Yahudilik ve Hıristiyanlıkta var olduğunu iddia ettikleri eril Tanrı anlayışına yönelik getirdikleri eleştiriler ve bunların tutarlılığı objektif bir biçimde ele alınacaktır. Ayrıca Yahudilik ve Hıristiyanlıkta ataerkil ve toplumsal baskılardan dolayı oluşan, teolojiye atfedilmiş kadın karşıtı görüşler ve ortaya çıkardıkları sonuçlar araştırılmaktadır. Eleştirel, yorumlayıcı ve bütüncül yöntemler perspektifinde analizlerden faydalanılarak bir bağlam oluşturulmaya gayret gösterdiğimiz bu makalede, Feminist teologların iddia ettiği gibi Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerinin erkeklerin tekelinde olup/olmadığı, bu konuda ataerkil zihniyetin baskınlığı iddiası, din dilinin daima erkekler tarafından kullanıldığı gibi meseleler incelenmiş, bu sorulara yanıtlar aranmıştır. Bunun yanı sıra cinsiyet rolleri konusunda farklı öğretilerin mevcudiyeti, günümüzde birçok toplumda kadın-erkek rollerinin eşitliği üzerine odaklanan tartışmalar, Yahudilik ve Hıristiyanlığın kadın ve erkek rollerine geliştirdiği tanımlar üzerinde durulmuştur. Bu perspektifte Feminist teoloji, genellikle dini metinlerin cinsiyetle ilişkilendirilmesi, kadının da teolojik alanda söz sahibi olmasını vurgulamaktadır. Feminist teoloji, bu düşüncenin Yahudilik ve Hıristiyanlıkta var olduğu savını, eril Tanrı anlayışına ve erkek egemen zihniyetine getirdiği birtakım argümanlarla eleştirmektedir. Feminist teolojinin amacı özellikle de teolojik alanda kadınlar için oluşturulmuş genellemeleri ortadan kaldırmaktır. Ayrıca Feminist teoloji, kadınların da erkekler gibi teolojik alanda söz sahibi olduklarını ortaya koyma düşüncesindedir. Feminist teoloji, cinsiyet konularını dini alanda inceleyen ve eleştiren bir tür disiplindir. Bu disiplin, geleneksel olarak eril bir bakış açısıyla yorumlanmış olan dini metinleri ve uygulamaları yeniden ele alarak bir eleştiriye tâbi tutmaktadır. Feminist teologlar, çağlar boyu, nesilden nesile aktarılan teolojik öğretilerin tek bir cinse isnat edilmesini eleştirmektedir. Feminist teolojinin amacı, dini deneyimi ve inancı cinsiyet eşitliği ve adaleti temel alarak yeniden şekillendirmektir. Bu disiplin, geleneksel olarak erkek egemen olarak kabul edilen dini doktrinleri, metinleri ve uygulamaları eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Bu bağlamda mevcut uygulamaların değişmesini temenni etmektedir. Dinin cinsiyet alanında önemli bir role sahip olan feminist teoloji, daha adil ve eşitlikçi bir yapıya doğru ilerlemeye katkı sağlamakta ve kadınların dini alanda daha fazla görünürlük ve etki alanı elde etmelerini desteklemektedir. Cinsiyet ve dini konular arasındaki ilişkileri daha derinlemesine anlamak ve toplumda daha adil bir yapı oluşturmak için önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu makalede de Feminist teolojinin ele aldığı sorunlar, bunların çözümleri ve Eril tanrı anlayışına yönelik eleştirileri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Yahudilik, Hıristiyanlık, Kadın, Cinsiyet.

* Bu çalışma Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Ramazan Altıntaş danışmanlığında yapılan “Yahudi, Hıristiyan ve İslam Kelâmında Kadın” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

An Evaluation of Feminist Theology in the Context of Its Criticism of Masculine God **

Abstract

This study aims to objectively examine the criticisms feminist theologians have directed at the concept of a masculine God in Judaism and Christianity, and the consistency of these criticisms. Additionally, the anti-women views attributed to theology in Judaism and Christianity due to patriarchal and social pressures and their consequences are investigated. By utilizing critical, interpretative, and holistic methods of analysis, we strive to create a context to explore issues such as whether the religions of Judaism and Christianity are/are not monopolized by men as feminist theologians claim, the alleged dominance of patriarchal mentality in this regard, and the language of religion has always been used by men. Furthermore, this paper examines the different teachings on gender roles, contemporary debates on gender equality in various societies, and the definitions of male and female roles developed by Judaism and Christianity. From this perspective, feminist theology emphasizes the association of religious texts with gender and advocates for women's voice in the theological discourse. Feminist theology criticizes the notion of a masculine God and male-dominated mindset with various arguments, asserting that this idea exists in Judaism and Christianity. The primary goal of feminist theology is to eliminate generalizations about women, especially in theological contexts. It also seeks to demonstrate that women, like men, have a voice in theological matters. Feminist theology is a discipline that examines and critiques gender issues within the religious domain. This discipline re-evaluates and critiques religious texts and practices that have traditionally been interpreted from a masculine perspective. Feminist theologians criticize the attribution of theological teachings, passed down through generations, to a single gender. The aim of feminist theology is to reshape religious experience and belief on the basis of gender equality and justice. It critically assesses traditionally male-dominated religious doctrines, texts, and practices, advocating for changes in current practices. Feminist theology, playing a significant role in gender issues within religion, contributes to moving towards a more just and equitable structure, supporting women's increased visibility and influence in religious fields. It provides a significant contribution to understanding the relationships between gender and religious matters more deeply and creating a more just society. This paper will address the issues tackled by feminist theology, their solutions, and the criticisms directed at the concept of a masculine God.

Keywords: Kalam, Judaism, Christianity, Women, Gender.

Giriş

Tarihsel süreçte kadın ve erkeğin konumu gerek dini gerekse sosyal açıdan son derece değişkenlik göstermiştir. Ancak günümüzde durum daha farklı bir noktaya gelmiştir. Nitekim bazı gruplar geleneksel teoloji içerisinde kadınların söz sahibi olmadığı söylemiyle yola çıkmışlar, mevcut düzeni değiştirmek adına birtakım adımlar atmışlardır. Öyle ki onların iddiası; nesilden nesile devredilen öğretilerin ve teolojik düzenlemelerin neden tek bir cinse isnat edildiğidir. Buradaki esas problem; tek bir cinsiyetin oluşturduğu düzenlemelerin, evrensel olarak kabul

---

** This study is based on the doctoral dissertation entitled 'Women in Jewish, Christian and Islamic Theology', which was conducted at Necmettin Erbakan University, Institute of Social Sciences under the supervision of Prof. Dr. Ramazan Altıntaş.

edilmesi, diğer cinsiyetin bu konuda fikir telakkisinde bulunamamasıdır. Bu bağlamda ortaya çıkmış olan Feminist teoloji, özellikle de teolojik alanda kadınlar için kabul edilmiş tabuları yıkmayı hedeflemektedir. Bunun yanı sıra feminist teoloji ve toplumsal cinsiyet arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Geleneksel dini metinlerin ve pratiklerin cinsiyet eşitsizliğini nasıl desteklediğini ve pekiştirdiğini sorgulayan feminist teoloji, toplumsal cinsiyetle olan bağlantıyı ve cinsiyet rollerini sorgulamak, dini öğretilerin bu yapıları nasıl etkilediğini analiz etmekle ilgilidir. Bu yaklaşım, kadınların dini metinlerin yorumlanmasına katılımını teşvik etmektedir. Feminist teoloji, genellikle üç temel kuram ekseninde şekillenmektedir. Birincisi feminizmdir. Feminist teoloji, genel olarak onun temel prensiplerine dayanmaktadır. Bu prensipler arasında cinsiyet eşitliği, kadınların haklarına saygı, dini uygulamaların sorgulanması gibi konular yer almaktadır. Feminist teoloji, bu temel prensipleri dini metinlerin ve pratiklerin yorumlanmasında kullanmaktadır. İkincisi teolojidir. Feminist teoloji, dini uygulamaları cinsiyet eşitliği söyleminden yola çıkarak incelemektedir. Feminist teolojinin şekillendiği üçüncü kuram ise toplumsal cinsiyettir. Feminist teoloji, bu perspektiften dini metinlerin ve pratiklerin nasıl şekillendiğini anlamak ve toplumsal cinsiyet ile ilgisini kurmak üzere çaba harcamaktadır. Feminist teoloji, kadınların da teolojik alanda söz sahibi olduklarını ortaya koymak üzere oluşturulmuş bir tür değişim düşüncesidir. Bu düşünceyle kadın, sıradan bir nesne olmaktan ziyade teolojik yaklaşımın öznesi haline gelmiştir. Genellikle kadın söylemlerinde yer alan Feminist teoloji, bir tür inanç pratiğinin yansıması şeklinde de tanımlanabilir. Cinsiyetçi unsurları ele alan ve bu bağlamda sorgulama yapan Feminist teoloji, Tanrı'ya eril bir perspektifle yaklaşılmasını ve O'nun çoğunlukla eril sıfatlarla tanımlanmasını eleştirmektedir. Feminist teologların bir diğer iddiası; Tanrı'nın yalnızca eril özelliklerle değil, aynı zamanda dişil yönleri de içeren daha geniş bir yelpazede anılmasıdır. Bu noktada Tanrı hem eril hem de dişil sıfatları içeren bir bütün olarak düşünülmelidir. Buna göre Tanrı'nın dişil yönleri vurgulanmalı, erkek ve kadın cinsiyet özelliklerine sahip olduğu düşüncesi kabul edilmelidir. Bunun yanı sıra Tanrı'ya erkek ve kadın cinsiyetinin ötesinde ruh olarak gören, O'na herhangi bir cinsiyet atfetmeyen Feminist teologlar da mevcuttur. Feminist teolojiye göre, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta eril bir Tanrı anlayışı benimsenmiş, genellikle eril isimler ve nitelikler verilmiştir. Feminist teoloji, bu eril Tanrı anlayışını sorgulayarak, cinsiyet eşitliğine odaklanmaktadır. Feminist teolojinin asıl argümanı; Tanrı'nın neden daima eril sıfatlarla nitelendiğidir. Bir diğer ifadeyle Tanrı neden erkek olmak zorundadır? Din dilinin daima erkekler tarafından yönetildiği iddiası da Feminist teolojinin bir başka argümanıdır. Feminist araştırmacılar, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta kadınların da erkekler gibi sorumluluklar almasını, ibadetlere katılmasını ve dini alanda söz sahibi olmasını istemektedir. Nitekim onlar, kadın deneyimlerini yansıtan çok daha fazla dini eserlerin olmasını, eril perspektif ile yorumlanan kutsal metinlerin yeniden irdelenmesini ve din diline kadın bakış açısı getirilmesini temenni etmektedir. Bunun yanı sıra bazı Feminist teologlar; kutsal metinlerin

yalnızca mevcut yorumlardan değil, ataerkil hükümlerinden kurtulmaları gerektiğini iddia etmektedir. Bu çalışmada sözü edilen meseleler detaylı bir şekilde incelenecek ve yorumlamaya tâbi tutulacaktır. Bu makalenin temel iddiası; geleneksel dini metinlerin feminist teoloji perspektifinden nasıl yeniden değerlendirildiğini ele almaktır. Bu bağlamda öncelikle eril Tanrı anlayışı ve Feminist teoloji incelenecektir.

1. Eril Tanrı Anlayışı ve Feminist Teoloji

Eril Tanrı anlayışı, otorite, güç, yargı, adalet, baba figürü gibi daha çok erkeklerde kabul gören özelliklerle ilişkilendirilen bir inanç sistemidir. Feminist teoloji ise dinin ve bu bağlamda Tanrı'nın cinsiyetle ilişkilendirilmesi söylemiyle yola çıkarak, dini metinlerin yeniden incelenmesini konu edinmektedir. Dinin, erkek egemen sistem, dil ve imgeler tarafından güçlü bir şekilde desteklenmesi olan eril Tanrı anlayışının eleştirilmesi noktasında ortaya çıkan, kadınların kendilerini, dünyayı ve dini idrak etme gücünden yoksun bırakılması, onlar için uygun görülen rollerin biçilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda din dilinde erkeği kadından daha ön planda tutması da bu durumun bir sonucu olarak görülebilir. Ataerkil dil kullanan bir toplumda yetişen kadınlar, insani bir eşitsizlik deneyimi yaşamaktadır.¹

Farklı zaman ve kültürel özelliklere sahip kadınlar arasında ortaya çıkan feminist teoloji, dini esas alarak ataerkil öğretiler ve uygulamalara karşı çıkan evrensel bir hareket olarak tanımlanabilir. Kadınlar, kendi toplumsal cinsiyet rolleri, sınıfları, soyları ve diğer farklılıklarını dikkate almak suretiyle kültürel kimliklerini gözden geçirmek durumunda kalmışlardır. Bu bağlamda feminist teoloji, farklı kültürlerden ve sosyal ortamlardan gelen kadınların ayrımlı özelliklerini nasıl ortaya çıkarıp, açıkladıklarını incelemektedir.² Feminist teoloji, kutsal kitapların erkeklerin hâkim olduğu ataerkil fikirlerden arındırılarak, asıl kaynaktan incelenerek yeniden yorumlanmasını savunmaktadır. Feminist teologlar, dini doktrinlerin erkek merkezîyetçi yaklaşımlar ihtiva etmesini, kadının sosyal hayattan dışlamasını ve konumun özel bir saha ile sınırlandırılmasını eleştirmektedir.³

Feminist teologların bir kısmı, Tanrı'nın cinsiyeti hakkında genellikle ne erkek ne kadın olduğunu, O'nun yalnızca ruh olduğunu ifade etmektedir. Bir diğer ifadeyle onlar Tanrı'nın cinsiyeti olmadığı düşüncesindedir. Onların Tanrı'nın erilliğine dair eleştirileri Yahudi ve Hristiyan geleneğidir. Özellikle Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerinde yer alan baba, oğul, Tanrı oğlu, mesih ve kral gibi Tanrı imajları, erkek cinsiyetini anımsatan ifadelerle tasvir edilmiştir. Tanrı hakkındaki bu eril nitelermeler feministler tarafından ciddi şekilde eleştirilere tâbi

¹ Elizabeth Johnson, *She Who Is* (New York: The Crossroad Publishing Company, 2002), 27.

² Kwok Pui-Lan, "Feminist Theology as Intercultural Discourse", *Feminist Theology*, ed. Susan Frank Parsons (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 23.

³ Mehmet Aydın, "Kaynaklarına Göre Yahudilik II. Kısım (Talmud Yahudiliği)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/4 (1991), 18.

tutulmuştur.⁴ Özellikle Yahudilik ve Hıristiyanlık, Tanrı'yı kültür içinde erkek olarak tasavvur etmeye yakın bir duruş sergilemiştir.⁵ Bu bağlamda Feminist teologlar, kutsal metinlerin erkek egemen yorumlarından soyutlanması gerektiğini, kadınların da erkekler gibi sosyal ve dini hayatta söz hakkı elde etmesi fikrini savunmaktadır.⁶ Feminist teologların görüşlerini sunma imkânı veren feminist teoloji ise kadınların baskıcı güçler karşısında tarihsel yaşam mücadelesi ekseninde bir anlayış aradığını ortaya çıkarmaktadır.⁷ Aynı zamanda, feminist teolojinin kadınların yaşamları perspektifinden Tanrı hakkındaki dili ve yalnızca klasik geleneğin değil günümüze kadar cinsiyetçiliğe yönelik spesifik eleştirisi farklılığını ortaya koymaktadır.⁸

Feminist teoloji, Yahudilik ve Hıristiyanlığın erkek-merkezci cinsiyetçilikle istila edildiğini açıkça ifade etmektedir. Baskıcı bir tutum, kadınları gerek sosyal gerekse psikolojik olarak zayıflatıcı etkilere sahiptir. Margaret Farley'in⁹ genel tanımıyla cinsiyetçilik, kişilerin cinsiyetlerine göre birbirlerinden üstün veya aşağı oldukları inancıdır. Bununla birlikte, bu inancı ifade eden veya destekleyen tutumları, değer sistemlerini ve sosyal kalıpları da içermektedir. Cinsiyetçilik, tarihsel olarak, erkeklerin kadınlardan doğası gereği üstün olduğunu savunmuştur. Irkçılığa benzer bir örnekle karşıma çıkan bu önyargı, bir grup insanı kusurlu olarak sınıflandırırken belirli ikincil roller yükleyerek, onları kişisel fiziksel veya psikolojik nedenlerden dolayı dini birtakım haklardan mahrum bırakmaktadır. Irkçılığın insanlara ten rengi veya etnik kökenleri nedeniyle daha düşük bir saygınlık kazandırması gibi biyolojik cinsiyet ve buna bağlı işlevler temelinde de cinsiyetçilik, kadınları esasen erkeklerden daha az değerli görmekte, onların gelişmemesi için var gücüyle çalışmaktadır. Ancak bir insanı cinsiyeti sebebiyle sınıflandırmak bir diğer ifadeyle; bedensel özellikleri insanın tüm özü olarak kabul etmek, kişinin onurunu ihlal etmektir. Irkçılık gibi cinsiyetçilik de egemen bir grubun kendini diğer gruptan üstün görme, kendilerinden farklı olanları kabul etme konusundaki temel yetersizliği ifade etmektedir.¹⁰ Siyahların, beyazlar tarafından köleleştirilmesi durumu kadınların da erkekler tarafından köleleştirilmesine, baskılanmasına ve haklarının ellerinden alınmasına benzetilmektedir.¹¹

Feminist teoloji, feminist eleştiriyi ve toplumsal cinsiyet modellerinin yeniden inşasını teolojik alana taşımaktadır. Tanrı merkezli eril dil, erkeklerin kadınlardan daha çok Tanrı'ya

⁴ İlber Dölek, "Feminist Kristoloji Bağlamında Yeni Ahit Metinlerindeki Kadınların Konumu ve Rolü", *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2019), 193.

⁵ Aliye Çınar Köysüren, *Kültürel ve Dinî Algıda Toplumsal Cinsiyet* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013), 27.

⁶ Cengiz Batuk, "İsa Mesih Kadınları Da Kurtaracak mı? -Hıristiyanlıkta Kadın Sorununa Genel Bir Bakış", *Dini Araştırmalar* 11/31 (2008), 44.

⁷ Johnson, *She Who Is*, 18.

⁸ Johnson, *She Who Is*, 22.

⁹ 1935 yılında doğmuş, Yale Üniversitesi yönetim kurulunda tam zamanlı hizmet vermek üzere atanarak burada ilk kadın öğretim üyesi olmuştur.

¹⁰ Johnson, *She Who Is*, 23.

¹¹ Dölek, "Feminist Kristoloji Bağlamında Yeni Ahit Metinlerindeki Kadınların Konumu ve Rolü", 192.

benzediği, yalnızca erkeklerin Tanrı'yı ibadethanelerde ve toplumda lider olarak temsil edebileceği şeklindeki görüşleri sorgulamaktadır. Feminist teologlar Tanrı, insanlık, erkek ve dişi, yaratılış gibi teolojik sembolleri cinsiyetçi ve eşitlikçi bir şekilde tanımlamak üzere yeniden bir inşa çabasına bürünmüşlerdir.¹² Feminist eleştiriyi teolojik alana taşımak suretiyle feminist teoloji Tanrı'ya özel eril dili, erkeklerin kadınlardan daha çok Tanrı'ya benzediğini, kilisede ve toplumda lider olarak Tanrı'yı yalnızca erkeklerin temsil edebileceğini ve erkek egemenliğini sorgulamaktadır.¹³ Bu bağlamda 1840 ve 1920'li yılları arasında ortaya çıkan Feminizmin ilk dalgası, kadınların kısmen de olsa özgürleşmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁴ 1960'lı yıllarda hız kazanan Feminist harekete göre Katolik kadınlar, Marilyn French¹⁵ (ö. 2009) ve Germaine Greer¹⁶ gibi seküler Feminist yazarlardan etkilenmiştir. Bunun yanı sıra Mary Daly (ö. 2010),¹⁷ Elisabeth Schüssler,¹⁸ Rosemary Radford Ruether (ö. 2022)¹⁹ gibi Katolik Feminist teologların ortaya koydukları teolojilerde bu grupta yer alabilir. Bu noktada kadınların, rollerinin yeniden sorgulanması gerekliliği ortaya çıkmıştır.²⁰ Yahudilik ve Hıristiyanlıkta kadın, ibadetten, ahlaki eyleme, varoluştan, kişilik gelişimine varıncaya kadar yaratılışta noksan kabul edilince, onun toplumsal açıdan da sorunlu olacağı neticesi kaçınılmaz olacaktır.²¹

1970'li yıllardan itibaren Feminist teoloji alanında gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda kutsal metinlerde yer alan kadının rolü yeniden yorumlanma gereksinimi ortaya çıkarmıştır.²² Feminist teologlar yalnızca birinci dalga olarak çıkan belli başlı seküler feministlerden etkilenmemişler ayrıca ikinci dalga feminist hareketinde de etkilenmişlerdir. Onların iddiaları daha çok ikinci dalga söylemiyle paralellik arz etmektedir. İkinci dalga feminist hareket 1960'lı yılların sonuna doğru ortaya çıkmıştır. Bu dalga daha çok kadın kurtuluş hareketinde radikal feminizm olarak adlandırılmıştır.²³ Birinci dalga harekette feminist teolojiden bahsetmek çok

¹² Rosemary Radford Ruether, "The Emergence of Christian Feminist Theology", *Feminist Theology*, ed. Susan Frank Parsons (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 3.

¹³ Sevcan Öztürk, "Ekolojik Krizin Sorumlusu Monoteizm mi? Tanrı-Alem İlişkisinin Ekofeminist Tasavvurları", *Kader* 21/1 (2023), 306.

¹⁴ Ruether, "The Emergence of Christian Feminist Theology", 6.

¹⁵ Amerikalı Feminist yazardır.

¹⁶ Avustralyalı Feminist yazardır.

¹⁷ Amerikalı Feminist filozoftur.

¹⁸ Alman Feminist teologdur.

¹⁹ Amerikalı Feminist teologdur.

²⁰ Süleyman Turan, "Kadınların Hıristiyan Misyon Tarihindeki Yeri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15 (2009), 172-173.

²¹ Çınar Köysüren, Kültürel ve Dinî Algıda Toplumsal Cinsiyet, 30.

²² Mustafa Alıcı, "Mutfakta Pişir Mutfakta Ye: Çağdaş Dinler Tarihi Metodolojisinde Feminist Yaklaşım", *Milel ve Nihal* 1/2 (2005), 106.

²³ Esra Akay Dağ, "Ötekinin Ötekisi: Hristiyan Feminist Dinler Teolojileri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (2020), 874.

mümkün olmasa da ikinci dalgada özellikle Amerika'da bulunan Hristiyan ve Yahudi teologların da katılımıyla feminist teoloji ortaya çıkmıştır. Bir diğer ifadeyle birinci dalgadaki kazançlar ikinci dalgada feminist teolojinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Kadınların lisansüstü teoloji eğitimi almasıyla birlikte üniversitelerde kürsü sahibi olur pozisyona gelmesi, feminist teolojinin ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır.²⁴

Feminist teolojide amaç; kadını tarih sahnesine geri döndürmek değil, bu tarihi kadınların ve erkeklerin tarihi olarak tekrar kazanmaktır.²⁵ Feminist teolojide hedeflenen durum; bir sorunun çözümü değil, dünya görüşünün erkek tahakküm kalıplarından cinsiyetler arası karşılıklı güçlendirici ilişkilere doğru tamamen değişmesidir.²⁶ Ayrıca feminist teoloji, dini metinlerin yorumlarını ve uygulamaları cinsiyet eşitliğini göz önünde bulunduracak bir şekilde yorumlamaktadır. Dini alanlarda kadınların da söz sahibi olmasını teşvik eden feminist teoloji, kadınların ibadete katılımını, dini pratiklerin kadınların seslerini yansıtmasını içermektedir. Kadınların Tanrı ile olan ilişkilerini, ibadet uygulamalarını ve dini öğretilerin hayatları üzerindeki etkilerini anlamak için kadınların bakış açısından hareket eden feminist teoloji, kadınların dini yaşamda deneyimlediği ayrımcılığı eleştirip, dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu sayede feminist teoloji, kadınlar için daha kapsayıcı ve adil bir dini ortamın oluşturulmasına katkıda bulunmayı kendine bir görev bilmektedir. Bu bağlamda önce Yahudilik akabinde Hıristiyanlıktaki eril Tanrı anlayışı fikri incelenecek, ilk olarak kadının Yahudilikteki konumu ve buna karşı geliştirilen feminist yorumlardan bahsedilecek, daha sonra da feminist teolojinin, teolojik olarak eril tanrı anlayışına karşı geliştirdikleri yorumlara geçilecektir.

2. Yahudilikte Eril Tanrı Anlayışı

Yahudilikte eril Tanrı anlayışı bağlamında ortaya çıkan ve feminist teolojinin eleştirdiği asıl mesele; Tanrı'nın eril yönlerinin vurgulanıp, kadınların ikincil bir konumda görülerek, erkek merkezli bir dini yaşam oluşturulmaya çalışılmasıdır. Yahudilikteki Tanrı, genellikle eril özelliklerle tasvir edilmektedir. Tanrı, Eski Ahit'te eril özelliklerle anılmaktadır. Örneğin; Tanrı, yaratılış eylemlerini gerçekleştirirken emir veren ve gerçekleşmesini sağlayan bir otorite figürü olarak tasvir edilmektedir.²⁷ Eski Ahit'te Yaratıcının eril yönlerinin ağırlıkla vurgulanması birtakım problemleri de beraberinde getirmiştir. Yahudi feminist teologlar, ortaya çıkan problemlerin çözümü, Yahudi düşüncesi bağlamında kadın olgusunun dönüştürülmesi için taleplerde bulunmuşlardır.²⁸ Yahudilik ekseninde feminizm düşüncesi, kadınların bu din ve erkek

²⁴ Akay Dağ, "Ötekinin Ötekisi: Hristiyan Feminist Dinler Teolojileri", 876.

²⁵ Elisabeth Fiorenza, *In Memory of Her a Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins* (New York: The Crossroad Publishing Company, 1994), 44.

²⁶ Johnson, *She Who Is*, 29.

²⁷ Tekvîn, 1/1-3.

²⁸ Luise Hirsch, *From the Shtetl to the Lecture Hall: Jewish Women and Cultural Exchange* (Lanham: Lanham University Press, 2013), 120.

merkezli bir kültür içerisinde nasıl söz hakkı kazandıklarını incelemektedir.²⁹ Yahudilikte erkekler ritüelleri düzenlemekle görevlidir. Yahveh, Avram'ı koruyacak, toprak verecek ve onun soyundan bir millet oluşturacaktır. Karşılığında Avram, Tanrı'ya sadakat ve bağlılığını gösterecektir. Tanrı; "Seninle yaptığım antlaşmayı sürdüreceğim, soyunu alabildiğine çoğaltacağım, birçok ulusun babası olacaksın. Artık adın Avram değil Avraham olacak. Soyundan uluslar doğacak, krallar çıkacak. Senden sonra da soyunun Tanrısı olacağım"³⁰ şeklinde hitap etmiştir. Ayrıca Tevrat'ta Tanrı'nın Avraham ile bir antlaşma yaptığından bahsedilmektedir. "Benimle, seninle ve senden sonra soyunla aranda tutacağın antlaşmam şudur: Aranızdaki her erkek sünnet edilecektir. Sünnet olmalısınız. Sünnet aramızdaki antlaşmanın belirtisi olacak"³¹ şeklindeki ifadeye göre bu antlaşma yalnızca erkeklerle aittir. İlk Yahudi Feminist ilahiyatçı kadın olarak bilinen Judith Plaskow'a göre bu antlaşma ile yalnızca erkeklerden oluşan bir dini topluluk varsayılmaktadır.³²

Feminist, Kitab-ı Mukaddes eleştirmeni Anne Michele Tapp'a göre Tevrat kadınlara karşı katı ibareler barındırmaktadır.³³ Özellikle Mişnaik dönemlerde Yahudi kadınlar muhtemelen Helenistik etkinin bir sonucu olarak daha az eğitim görmüşlerdir. Kamusal yaşamdan dışlanmış ve erkeklerden daha düşük bir yasal statüye sahip olmuşlardır.³⁴ Yahudi feministler, kadınların rollerinin erkeklerden farklı olup/olmadığı sorusuna cevap aramaktadır. Onlar, kadın sorununun dini değil sosyal olduğunu ileri sürmektedir.³⁵ Ancak Yahudiliğin inkâr edilemeyecek şekilde erkek egemen bir din olması³⁶ Yahudi bir kadının rollerine ilişkin karmaşıklığa da neden olmaktadır. Bazı Yahudi toplulukları, günümüzde kadınların sinagoga katılımı konusunda erkeklerle eşit kabul etmektedir. Kadın hahamlar bulunmakta, sinagogda Tevrat okuyabilmekte, erkeklerle birlikte aynı mekânda oturabilmektedir. Ortodoks sinagoglarda olduğu gibi onlardan ayrı tutulmamaktadır.³⁷ Günümüzde değişen ve gelişen sosyal şartlar sayesinde kadınlar, sinagogda erkeklerle oturma, kipa³⁸, tallit³⁹ kullanma ve Tevrat okuma imkânı bulmuşlardır.

Günümüzde Yahudi cemaatinde Roş Hodeş⁴⁰ ve Bat Mitzvah⁴¹ şeklinde yeni ritüellerin meydana getirilmesi ve din dilinin kadınları da temsil edecek biçimde değiştirilmesiyle birlikte,

²⁹ Andrienne Baker, *The Jewish Women in Contemporary Society* (London: The Macmillan Press, 1993), 204.

³⁰ Tekvîn, 17/2-8.

³¹ Tekvîn, 17/10-12.

³² Judith Plaskow, *Standig Again at Sinai* (San Francisco: Harper & Row Publishers, 1990), 82.

³³ Jonathan Kirsch, *The Woman Who Laughed at God* (London: Penguin Compass Publishing, 2002), 139-140.

³⁴ Baker, *The Jewish Women in Contemporary Society*, 46.

³⁵ Baker, *The Jewish Women in Contemporary Society*, 37.

³⁶ Baker, *The Jewish Women in Contemporary Society*, 37.

³⁷ Baker, *The Jewish Women in Contemporary Society*, 40.

³⁸ Yahudi erkekler tarafından başın örtülmesi gerekliliğini yerine getirmek amacıyla takılan başlıktır.

³⁹ Yahudi erkekler tarafından kullanılan bir tür şaldır.

⁴⁰ Genellikle ayın başlarında olan bu kutlama, özellikle kadınlara özgü bir gün haline dönüşmüştür.

⁴¹ Yahudilikte erkek çocuklarına yapılan tarzda, kız çocuklarına da yapılan bir tür reşit olma törenidir.

onların da dini alana eşit şekilde girmesi hedeflenmiştir. Bu Yahudi feminist aktivizmin oluşturulmasında aydınlanmacı ve modern eğitimler etkili olmuştur. İlk feminist eleştiriler, kadınların teolojik alanın içerisine dâhil edilmesi ve deneyimlerinin kabul görmesi ile ilgili olmuştur.⁴² Yahudilikte kadınların haham olarak atanmasına karşı olan argümanların kökeni, bu konuda herhangi bir realite veya yasal engelden ziyade, tarihsel olarak hahamların erkek olması gerçeğine dayanmaktadır. Bir kadının haham olması fikri birçok Yahudi için yabancı bir kavramdır. Zira bu durum geçmişle bağın kopması olarak algılanmaktadır.⁴³

Yahudi Feminist düşünce, geleneği eleştirileri, Yahudi kadının hayatını da değiştirmeye yönelik bir çaba içerisindedir. Bu sayede Feminist hareket ciddi yol kat etmiştir. Kadınlar, dini liderlik pozisyonlarına getirilmiş, üniversitelerde ve Yahudi okullarında eğitim verebilmiş, sinagoglardaki ibadetlerde daha önce sadece erkeklere mahsus olan dini objeleri takip cemaate liderlik edebilmiştir. İbadet dili ve metinleri cinsiyet konusunda tarafsız olacak biçimde dönüştürülmüştür.⁴⁴ Yeniden Yapılanmacı ve Muhafazakâr sinagoglarda kullanılan dua kitapları, Yahudilikteki eşitlikçi harekete uyacak şekilde güncellenmiştir. Tanrı ise cinsiyet ayrımı gözetmeyen terimlerle ifade edilmiştir. Kadının Yahudilikteki rolünü genişletmek için yeni gelenekler meydana getirilmiştir. Öncesinde yalnızca bir erkek bebeğin doğumu kutlanıp isim koyma merasimi yapılırken, günümüzde doğan kız çocuğuna da bu tören yapılmaktadır.⁴⁵ Yahudi Feminist teolojinin etki alanı günümüzde son derece genişlemiştir. Sinagoga katılım sağlayan kadınlar ibadetlerini feminist teoloji ile bağlantılı görmeden yapabilmektedir. Zira artık onlar bu durumu benimsemişlerdir. Bu, sorgulanması anlamsız bulunan normalleşmiş kabuller olarak kendini göstermektedir.⁴⁶

Yahudilerin geçmişi bugünün ışığında yeniden inşa etme ihtiyacı, feministlerin Yahudilik içindeki kadınların tarihini kurtarma ihtiyacıyla örtüşmektedir. Her ne kadar toplumun büyük kesimleri kendilerini erkek terimleriyle tanımlamaya ve kadınları görünmez kılmaya devam etse de kadınların günümüzde Yahudi cemaatinin aktif üyeleri olduğu, her zaman topluluğun bir parçası haline geldiği görülmektedir. Günümüzde Yahudi kadınları nesne olarak değil, geleneğin öznelere ve şekillendiricileri olarak yerlerini almaktadır.⁴⁷

Eski ve Yeni Ahit üzerine araştırmalar yapan John Hick'e göre kadınlara tarihi süreçte erkek rol modeller empoze edilmiştir. Bunlardan biri olan İbranilerin kutsal kitaplarında yer alan Tanrı; kral, baba olarak tanımlanır. Yeni Ahit'teki Tanrı'ya atfedilen imaj ise Baba figürüdür. Baba

⁴² Hesna Serra Aksel, "Feminist Perspektiften Yahudilik: Bir Yeniden İnşa Girişimi", *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/1 (2021), 146.

⁴³ Plaskow, *Standig Again at Sinai*, 30.

⁴⁴ Aksel, "Feminist Perspektiften Yahudilik: Bir Yeniden İnşa Girişimi", 149.

⁴⁵ Kirsch, *The Woman Who Laughed at God*, 217-219.

⁴⁶ Aksel, "Feminist Perspektiften Yahudilik: Bir Yeniden İnşa Girişimi", 149-150

⁴⁷ Plaskow, *Standig Again at Sinai*, 31.

ile oğul arasındaki bağlantı Hıristiyan söyleminin temellerini meydana getirmiştir. Modern açıdan incelendiğinde bunlar orijinal kullanımlarında mecaz ifadeler olarak görülmektedir. Gerçekte Baba erkek ebeveynidir. Halbuki Tanrı ne dişi ne erkektir. Biyolojik farklılığın ötesindeki ruhtur.⁴⁸ Bunun yanı sıra İbranice ruh anlamına gelen *ruah* kelimesi dil bilgisi açısından dişidir. Bu durum tek başına geçerli değildir. Zira bir kelimenin dil bilgisi açısından cinsiyeti o nesnesinin erkekliğini veya dişiliğini göstermemektedir. Ayrıca İncil’de ruh için kullanılan Yunanca terim *pneuma* dil bilgisi açısından ne erkek ne de dişidir. Latince terim olan *spiritus* ise dil bilgisi açısından erkektir. Bu dilsel koşullar bağlamındaki sıfatların Tanrı’ya cinsiyet atfetme durumunu aştığını ve aslında onun Ruh olduğunu iddia edenler de vardır.⁴⁹

Yahudilikte Tanrı tektir. Aynı zamanda başlangıcı ve sonu olmayan, her şeye gücü yeten, her yerde mevcut, her şeyi bilen, adil, iyi, şefkatli, merhametli ve iyilikseverdir. O’nun cinsiyet özelliği yoktur. Bu nedenle Tanrı’nın erkek ya da kadın olduğunu söylemek geleneksel Yahudilik açısından tamamen imkansızdır. Orta çağın en büyük Yahudi filozofu İbn Meymun’un (ö. 601/1204) belirttiği üzere; Tanrı bir beden değildir, ona bedensel nitelikler atfedilemez. O’nun hiçbir benzeri yoktur. Ancak dilsel faktörler, Tanrı’ya bedensel niteliklerin atfedilmesine yönelik teolojik verilere meydan okumaktadır. İbranice’nin doğasında her ismin ya eril ya da dişil cinsiyeti vardır. Tanrı’nın Tevrat’taki iki isminden biri olan Yahveh, saygıdan dolayı Adonai olarak telaffuz edilir. Diğer isim olan Elohim ise eril bir isimdir. Dolayısıyla İbranice konuşan her birey, erken çocukluktan itibaren Tanrı’nın eril ismiyle karşılaşmıştır.⁵⁰

Feminist teologlar Tevrat’ın Tanrı anlayışını eril özelliklerinden daha ziyade dişil nitelikleri olan, insan merkezli bir şekilde tanımlamışlardır. Onların en güçlü iddiaları, erken dönem Tek Ana Tanrıça ve dünyaya yansıyan ruhu *Şekina*’dır. Bu dişil sembolizmin doğmasında Tanah’taki Tanrı’yı, “doğum sancısı çeken kadın...” tasvirinde anneye özgü sıfatlarla nitelmişlerdir.⁵¹ Dolayısıyla Şekina feminist teologların bir kısmının dişil Tanrıça iddialarını desteklemiştir. Orta çağ Kabalistik yazılarında uzun süre kullanılmasıyla aşına olunan Şekina, Kutsal Kitap’ta Tanrı’nın Ruhu anlayışını üzerinde taşıyan, dişil bir terimdir. Erken Hıristiyanlık yüzyıllarında, Tanrı’nın Ruhu’nu karakterize etmek için kadın tasvirlerinin açıkça kullanılması da bu duruma benzerdir.⁵²

⁴⁸ John Hick, *The Metaphor of God Incarnate* (Westminister: John Knox Press, 1993), 43.

⁴⁹ Johnson, *She Who Is*, 86.

⁵⁰ Raphael Patai, *The Hebrew Goddess* (Canada: Wayne State University Press, 1990), 47-48.

⁵¹ Çınar, “Lilith: Yahudi Mitolojisinde Ana Tanrıça’nın Düşüş ve Şeytana Dönüşüm Serüveni”, 385.

⁵² Johnson, *She Who Is*, 89.

Şekina'nın yanı sıra Lilith,⁵³ teistik Feminist hareket tarafından tek Tanrıça olarak yeniden gündeme getirilmiştir. Bu nedenle Yahudi-Hıristiyan kadın hareketleri yüzyıllarca kadını dışı doğası sebebiyle hor gören ataerkil sistemi yıkmaya çalışmışlardır. Annelik özelliği ön planda olan bir tanrıyı benimsemeye başlamışlardır. Diğer bir ifadeyle; Yahudiliğin dışı şeytan olarak sunduğu ve kadın nefretini körüklediği Lilith, feminist ideolojinin anti tezini oluşturmaktadır. Âdem'in ilk eşinin Lilith olduğuna dair iddialar da mevcuttur. Onun da tıpkı Âdem gibi topraktan yaratıldığı söylemiyle her yönden kendisini Âdem ile eşit görmesi durumu söz konusudur. Buna göre Tanrı Âdem'i yarattığında yalnız olmasını uygun görmeyerek, tıpkı erkeği topraktan yarattığı gibi kadını da yaratmıştır. Âdem ona Lilith adını vermiş fakat bu kadın eşitlik vurgusu sebebiyle Âdem'le tartışmaya başlamıştır. Bu tartışmada Tanrı Âdem'in tarafını tutunca, Lilith Tanrı'nın ağza alınamaz adını dile getirmiş ve bulunduğu mekândan ayrılmıştır. Âdem'in şikayetleri üzerine Tanrı üç melek göndererek Lilith'i geri getirmelerini istemiştir. Lilith geri dönme isteğini kabul etmemiş, kendi çocuklarının öldürüleceği haberini aldığında da erkek bebeklerin doğumlarının sekizinci gününden, kız bebeklerin ise yirmi gün sonra zarar vereceğine dair yemin etmiştir. Bu olaydan sonra Lilith Âdem soyuna düşman bir iblise dönüşmüştür.⁵⁴

Plaskow'a göre ise başlangıçta Tanrı, Âdem'i ve Lilith'i yerin toprağından yarattı ve onlara yaşam nefesini üfledi. İkisi de aynı kaynaktan yaratılmış, topraktan oldukları için her bakımdan eşitler. Âdem bir erkek olarak bu durumdan hoşlanmayarak mevcut durumu değiştirmenin yollarını aradı. İddiaya göre; Âdem, Lilit'e kendisine hizmet etmesini emretti ve bahçedeki hayatın günlük işlerini ona bıraktı. Fakat Lilith bir başkaldırı göstererek, Tanrı'nın kutsal adını söyleyerek oradan uzaklaştı. Âdem, bu durumu Tanrı'ya şikâyet edince, O'da elçilerini Lilith'in peşine göndererek, geri dönmesini istedi. Ancak o, Âdem'e geri dönmeyi kabul etmedi. Bunun üzerine Tanrı, Âdem'in kaburga kemiğinden onun için ikinci bir arkadaş olan Havva'yı yarattı.⁵⁵ Plaskow, burada Lilith'i bir nevi haklı görmekte ve Âdem ile eşit olduğu fikrine vurgu yapmaktadır. Bu sebeple Feminist teoloji hareketini ilk yaratılışa, bir diğer ifadeyle Lilith'in yaratılışına kadar götürmek mümkündür.

Teolojinin kültürel ve toplumsal boyutuyla kadın algısı, kültürlerin ve toplumların kadınlara yönelik nasıl bir rol biçtiğiyle ilintilendirilebilir. Özellikle dini metinlerin yorumlanması, inanç, cinsiyet algısı ve değerler teolojinin kültürel ve toplumsal boyutlarının kadın algısını nasıl etkileyebileceğini göstermektedir. Plaskow'a göre Feminist teoloji Yahudi tarihine, ataerkil geçmişi kabul edip yeni, çağdaş değişiklikler getirmelidir. Geçmişin yeniden

⁵³ Tevrat'ta Lilith'e doğrudan atıfta bulunan bir bölüm bulunmamasına rağmen Yahudi mitolojisinde önemli bir figür olarak yer almaktadır. Daha çok Talmud'da yer alan Lilith Âdem'in ilk eşi olarak tasvir edilmektedir.

⁵⁴ Norman Bronznick, "Rabbinic Fantasies: Imaginative Narratives from Classical Hebrew Literature", ed. D. Stern & M. J. Mirsky (Boston: Varda Books, 2001), 183-184.

⁵⁵ Judith Plaskow, *The Coming of Lilith* (Boston: Beacon Press, 2015), 65.

tanımlanmadan bugünkü Yahudiliğin yeniden yapılandırılmayacağını iddia eden Plaskow'a göre bugün geçmişin eseridir. Bugünün ışığında kadınların da deneyimlerini içeren bir geçmiş yapılandırılmalıdır. Ona göre günümüz Yahudi kadınları erkek egemen düşüncenin nesnesi olmaktan ziyade geleneklere şekil veren Yahudi toplumunun aktif bir üyesi olmalıdır. Tarihte erkekler söz sahibi olmuşlar fakat günümüzde kadınlar da erkekler kadar söz sahibi olmalıdır. Ona göre bugünkü Yahudi toplumu, bir bütün olarak kadını ve erkeğiyle tarihi yeniden kazanmalıdır.⁵⁶ Yahudilik bağlamında eril Tanrı anlayışı ve noktada yapılan eleştirilerden sonra şimdi de Hıristiyanlıkta Eril Tanrı Anlayışı incelenecek, ilk olarak kadının Hıristiyanlıktaki konumu ve buna karşı geliştirilen feminist yorumlardan bahsedilecek, daha sonra da feminist teolojinin, teolojik olarak eril tanrı anlayışına karşı geliştirdikleri yorumlara geçilecektir.

3. Hıristiyanlıkta Eril Tanrı Anlayışı

Hıristiyanlıkta eril Tanrı anlayışı bağlamında ortaya çıkan ve feminist teolojinin eleştirdiği asıl mesele; kutsal metinlerin yorumlanmasında, kadınları ikincil bir konumda gösteren yanlış uygulamalardır. Bu bağlamda Elizabeth Cady Stanton⁵⁷ tarafından kaleme alınan *The Woman's Bible* isimli eser etrafında 1895 ve 1898'de birtakım tartışmalar çıkmıştır. Buna göre feminist İncil yorumu gerek siyasi gerekse hermenötik sonuçları eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. *The Woman's Bible*'in önsözünde, feminist teolojik yorum bilim için iki kritik görüşün ana hatları çizilmiştir. Bunlardan birincisi; İncil'in tarafsız bir kitap olmadığı, kadınların kurtuluş mücadelesine karşı politik bir güç olduğu vurgusudur. İkincisi; Hıristiyanlığın kadınların durumu üzerindeki olumsuz etkisidir. Dolayısıyla İncil, yeniden gözden geçirilmeli, incelenmeli ve bir revizyona tabi tutulmalıdır.⁵⁸

Özellikle Hıristiyanlar tarafından Hz. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olarak kabul edilmesi onun eril yönünü gözler önüne sermektedir.⁵⁹ Bu düşünceye bir başkaldırı olarak ortaya çıkan İncil'i, çağlara bir meydan okuma olarak gören, cinsiyet ayrımcılığını reddeden, onun asli mesajına ulaşmaya çalıştığını iddia eden kadın hareketleri de vardır. Bu ikinci tutumu Feminist teoloji hareketlerinde görmek mümkündür. Özellikle 1970'lerden itibaren Batı'da kabul edilen bu düşünce taraftarları, geleneğin ataerkil kalıplarından farklı bir biçimde teolojik alanda kadınları yeniden yorumlamayı bir hedef haline getirmiştir. Onlara göre kadın, annelik özelliğinin yanı sıra peygamber ve yönetici olarak insanları yönetebilen bir varlıktır. Hatta kadın, Âdem'den önce Tanrı'nın kutsal ismini bildiği ve onu dile getirmeye cesaret ettiği için kendisine ölümsüzlük

⁵⁶ Judith Plaskow - Carol P. Christ, *Weaving The Visions: New Patterns in Feminist Spirituality* (New York: Harper Collins, 1989), 41-47.

⁵⁷ Kadın hakları hareketinin temellerini atmış, 1815-1902 yılları arasında yaşamış Amerikalı bir yazardır.

⁵⁸ Fiorenza, *In Memory of Her: A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*, 7.

⁵⁹ Bk. I. Yuhanna, 5/1-5.

bahşedilmiştir.⁶⁰ Bütün bu bilgilerden hareketle Hıristiyan kelamında eril Tanrı anlayışının çağa ve oluşan durumlara göre farklılık gösterdiği, Feminist teolojinin ise birtakım yansımaları olduğu görülmektedir.

Hıristiyanlıkta cinsiyetçilik önyargısı kendisini benzer şekillerde göstermektedir. Tarihin büyük bölümünde kadınlar, teolojik teori ve dini uygulamalarda her fırsatta ikinci plana atılmıştır. Çok yakın zamana kadar sürekli olarak zihinsel, ahlaki ve fiziksel olarak erkeklerden aşağı, yalnızca kısmen Tanrı'nın benzerliğinde yaratılmış, hatta kötülüğün aşağılayıcı bir simgesi olarak tanımlanmışlardır. Katolik cemaatindeki kadınlar ibadetlere katılımdan, dini önemli kararlar almadan, yönetimden ve toplantılardan dışlanmışlardır. Meşru temsilcileri yalnızca erkek olabilen, eril sıfatlara sahip bir Tanrı tarafından gönderilen erkek kurtarıcıyı onurlandırmak için çağrılırlar.⁶¹

Feminist teologlar, Hıristiyan geleneğinde ortaya çıkmakta olan eşitlikçi ve pozitif kadın temalarını geri alarak, bunları toplumsal cinsiyet ilişkilerine uygulanacak yeni yollar geliştirmektedir. Kadınlar, öğrenen, konuşan ve seslerini duyurmalarına izin verilen kişiler olarak kilisede eğitim ve temsilcilik kazanmalıdır.⁶² Feminist teologların iddiasına göre Kitab-ı Mukaddes metinleri ve sonraki teolojik yorumlar Hıristiyan düşüncesinde kadınları olumsuz yönde etkilemiştir. Buna göre kutsal metinler erkek egemen yorumdan kurtarılmalı, kadının teolojik alandaki yerine kavuşması sağlanmalıdır.⁶³

Hıristiyan Feminist teolojisi, kadınların insani gelişmesini önceleyen bir dini düşünce üzerinde durmaktadır.⁶⁴ Metodolojik anlayışın erken Hıristiyanlık döneminde kadınlarla ilgili gelenekler ve kaynaklar için aynı şekilde geçerli olduğu varsayılmaktadır. İlk Hıristiyan toplulukları ve yazarları ağırlıklı olarak ataerkil bir dünyada yaşamaları ve kadınlar hakkındaki bilgi eksikliğinden dolayı bu ayrımcılığın olması muhtemeldir. Bu özellikle Hıristiyanlıkta muteber sayılan İnciller ve Elçilerin İşleri için geçerlidir. Zira bunlar birinci yüzyılın sonuna doğru kaleme alınmıştır. Dolayısıyla içerisinde buldukları dönemden etkilenmeleri olasıdır.⁶⁵

Kadın olarak yazmak ya da düşünmek ne anlama gelir? Kadınlar kendilerine ait bir mekâna, bir geleneğe ve bir sese nasıl sahip çıkabilir? Bunlar 1980'lerin feminizminin temel soruları olmuştur. Yakın tarihli tartışmalarda ise toplumsal cinsiyet, Judith Butler gibi teorisyenler tarafından ve toplumsal cinsiyet kimliklerinin karmaşıklığı ve akışkanlığı konusundaki farkındalığın artmasıyla güçsüzleştirilmiştir.⁶⁶ Bu ifadelerin yanı sıra Adem'in Havva'ya ad verme

⁶⁰ Çınar, "Lilith: Yahudi Mitolojisinde Ana Tanrıça'nın Düşüş ve Şeytana Dönüşüm Serüveni", 395.

⁶¹ Johnson, *She Who Is*, 26.

⁶² Ruether, "The Emergence of Christian Feminist Theology", 4.

⁶³ Batuk, "İsa Mesih Kadınları da Kurtaracak mı?", 44.

⁶⁴ Johnson, *She Who Is*, 17.

⁶⁵ Fiorenza, *In Memory of Her a Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*, 49.

⁶⁶ Nicola Slee, *Faith and Feminism* (London: Darton Longman & Todd, 2003), 20.

metaforu ve kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı düşüncesi Hıristiyan teolojisi tarafından eleştirilen noktalardan biri olmuştur. Çünkü burada erkeğin kadından daha güçlü kılındığının iddia edildiği gerekçesi vardır.⁶⁷ Feminist teolojinin tartışma meselelerinden biri de ataerkil yazarların Havva'yı Meryem'in karşısına yerleştirmeleridir. Havva itaatsizlik, Meryem itaat sembolü olarak görülür. Havva, imandan yoksun, Meryem sadık bir kul olarak kabul edilir. Meryem, Havva'nın da olması gerektiği örnek insan prototipidir. O, ikinci Havva'dır ve ilkinin antitezidir. Meryem, kadınlar için ulaşılamaz bir standarttır.⁶⁸

Hıristiyanlığın başlangıcındaki kadınların hikayeleri ve tarihi, teolojik olarak kavramsallaştırılmadığı sürece, erkekler tarafından formüle edilen İncil metinleri ve gelenekler, kadınlar üzerinde baskıcı olmaya devam edecektir. Erken Hıristiyanlık dönemlerini kadınların tarihi olarak yeniden inşası, tarihsel ve teolojik eleştirel analizin yanı sıra feminist bir kutsal kitap, tarih yorumunun gelişimini de gerektirmektedir.⁶⁹ Hristiyanlıkta feminist teoloji tarafından dile getirilen kadının kilise ve toplumdaki geleneksel rolünün belirlenmesi ile ilgili yaşadığı problemlerden dolayı feminist teologlar, kadının otorite merkezinden dışlanma sebebinin özünde, adaletsiz bir hiyerarşik eril otorite yapısının bulunduğu inanmaktadır. Bu kriz otorite kavramının anlamının yanlış algılanmasından ortaya çıkmaktadır. Feminist teologlar, kadınların bu makamlara alınmamasını adaletsizlik olarak algılar ve bunun tüm insanların eşit olduğunu öğütleyen İsa'nın mesajının özüne aykırı olduğunu düşünürler. Onlara göre kadına karşı bu adaletsizliğin temelinde hiyerarşik yapı olan ataerkillik bulunmaktadır. Bu yöneten ve yönetilenler arasındaki ayrıma dayanan bir güç sistemidir. Kadının liderlik ve otoritesini reddeden kilisenin ataerkil yapısı, erkek merkezci yaklaşımın bir sonucudur.⁷⁰

Erkeğin, Tanrı'nın yüceliğini, kadının ise erkeğin yüceliğini yansıtması⁷¹ kadına karşı ikincil bakış açısını gözler önüne sermektedir. Kadınlar, Hıristiyan teolojisi içinde böyle bir konuma yerleştirilmiş, ayrıca itaatsizliğinden dolayı erkek gibi Tanrı'nın suretinde yaratılmamıştır.⁷² Günümüzdeki pek çok muhalif Hıristiyan düşünür ve feminist teologlara göre Hıristiyanlıkta kadına olumsuz bakışın asıl sorumlusu; kadın konusunda çelişkili ifadeler kullanan Pavlus değil Augustine'dir.⁷³ O, cinsel arzuları aslî günahın bir neticesi olarak kötü bir durum şeklinde kabul etmektedir. Evli bir çiftin eşyle cinsel ilişki yaşaması dahi Pavlus'a göre küçük günahdır.⁷⁴

⁶⁷ Fatmagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın* (İstanbul: Metis Yayınları, 2019), 54.

⁶⁸ Katherine Barker, *The Perception of Women in Late Antiquity and the Impact it had on Female Asceticism* (Sidney: New South Wales Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 25.

⁶⁹ Fiorenza, *In Memory of Her a Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*, 45.

⁷⁰ Özlem Topcan, *Yahudilik, Hristiyanlık ve Hinduizm'de Kadın* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2018), 54.

⁷¹ Bk. I. Korintliler, 11/7.

⁷² Barker, *The Perception of Women in Late Antiquity and the Impact it had on Female Asceticism*, 22.

⁷³ Batuk, "İsa Mesih Kadınları da Kurtaracak mı?", 31.

⁷⁴ Muhammet Tarakçı, *Protestanlıkta Sakramentler* (Bursa: Emin Yayınları, 2012), 256.

Matta ve Luka İncilleri'nde üç kişi göze çarpmaktadır. Bunlardan biri on iki havariden olan, Hz. İsa'ya ihanet eden Yahuda'dır.⁷⁵ Bir diğer kişi Hz. İsa'ya iman eden Petrus'tur.⁷⁶ Üçüncü kişi ise Hz. İsa'yı mesh eden ismi bilinmeyen bir kadındır.⁷⁷ Ancak Yahuda ve Petrus Hıristiyanların hafızasına kazınırken, sözü edilen kadının hikayesi adeta unutulmuştur. İncil'in duyurulduğu ve Efkaristiya töreninde bu anlatım söz konusudur.⁷⁸ Feminist teologların bütün çabası ise kadınları toplumsal alanda görünür kılmaktır.⁷⁹ İncil'de Rahav⁸⁰ ve Yudit⁸¹ gibi kadın örneklerinin çağdaş Hıristiyan kadınlar için öneminin altını çizmektedir. Bu şekilde kadınların sesleri duyulur hale gelmiştir. İncil metinlerini her zaman belirli, çoğunlukla erkek bir bakış açısıyla ve belirli kültürel, dini, sosyal ve politik bağlamlarda okuyan alıcıların önyargılarını yıkmak için adı geçen kadınların etkinliğinden bahsedilebilir.⁸²

Erkek ataerkil yapının ortaya koyduğu dini sistem hiyerarşileri güçlendirmektedir. Bu hiyerarşik sistemde erkekler Tanrı'nın temsilcisi olma rolünü üstlenirken, kadınlar onlara tâbi olmaktan öteye gidememektedir. Tanrı-erkek-kadın şeklinde sıralanan hiyerarşide kadın Tanrı ile yalnızca sayesinde irtibat kurabilmektedir. Bu hiyerarşik düzen Eski Ahit'te ataerkil hukukun yapısında görülürken, Yeni Ahit'te kozmik bir prensip olarak belirlemektedir.⁸³ Feminist teoloji yorumu bağlamında kadın hareketinin başlangıcından bu yana İncil, kadınların özgürleşmesine karşı olan argümanda kilit bir rol oynamaktadır.⁸⁴ Feminist teologların iddiasına göre erkek merkezli bir dünya görüşünde kadının tarihsel olarak marjinal kalması gerekir. Erkek merkezli bilimsel paradigma, kadınların rolünü toplumsal, tarihsel, felsefi ve teolojik bir sorun olarak temalaştırmıştır. Dolayısıyla kadınların tarihsel, teolojik marjinalliği, yalnızca orijinal İncil kaynakları tarafından değil, aynı zamanda İncil biliminin erkek merkezli yorumları ve ataerkil yapılanmaları yoluyla da oluşturulmaktadır. Bu nedenle feminist bir analiz, yalnızca tarihsel metinlerin erkek merkezliliğine değil, aynı zamanda bu metinlerin toplumsal bağlamlarının çağdaş bilimsel yeniden inşalarına da dikkat çekmelidir.⁸⁵

⁷⁵ Bk. Matta, 26/14-15.

⁷⁶ Bk. Matta, 26/31-35; Ayrıca Hz. İsa, Petrus'u bir kayaya benzetmekte ve kilisesini bu kayanın üzerine kuracağını ifade etmektedir. Göklerin egemenliğinin anahtarlarını ona vereceğini belirtmektedir. Bk. Matta, 16/17-19.

⁷⁷ Bk. Luka, 8/2; Luka, 7/41-42.

⁷⁸ Fiorenza, *In Memory of Her a Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*, 43-44.

⁷⁹ Agnethe Siquans, *Biblische Women in Patristic Reception* (New York: Vandenhoeck & Ruprecht, 2017), 26.

⁸⁰ Hz. İsa'nın atalarından biri olduğu kabul edilen kadın bir figürdür. Bk. Matta, 1/5.

⁸¹ Yudit, Hz. Musa'nın yasasını yerine getiren, inancına içtenlikle bağlı bir kadındır. Bk. Yudit, 1-16.

⁸² Siquans, *Biblische Women in Patristic Reception*, 27.

⁸³ Öztürk, "Ekolojik Krizin Sorumlusu Monoteizm mi? Tanrı-Alem İlişkisinin Ekofeminist Tasavvurları", 307.

⁸⁴ Fiorenza, *In Memory of Her a Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*, 7.

⁸⁵ Fiorenza, *In Memory of Her a Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*, 43.

Carol P. Christ,⁸⁶ Amerikan dindar feministler için önemli bir ses olmuştur. Onun bu tutumu kadınların hem kilisede hem de siyasi arenada değişen statülerini, İncil'deki ataerkil unsurları eleştirmelerine yol açmıştır. Bunun yanı sıra kilisenin kadınlarla ilgili uygulamaları da eleştiri konusu olmuştur. Elizabeth Cady Stanton, *The Woman's Bible* isimli eserini on dokuzuncu yüzyılın sonunda bu atmosferde yayımlamıştır.⁸⁷ Coakley, Soskice ve Jantzen gibi feministler, Tanrı'nın ideal erkek niteliklerinin felsefi temsillerinde ve Batılı filozofların saf akılçılık idealinde erkek kimliğinin ayrıcalığını açıkça ortaya koymuşlardır. Pamela Sue Anderson'a göre erkek rasyonalite ve tanrısallık ideali tarafından kadın kimliklerinin ortadan kaldırılması, Hıristiyan teizmin erkek geleneği ayrıcalıklı olduğu sürece devam edecektir.⁸⁸

Mary Daly, Tanrı imgesinin kilise tarafından zihinlere baba figürü olarak yansıtıldığını ifade etmektedir. Bu sebeple ona göre Hıristiyan edebiyatında da ataerkilliğin özeti resmedilmektedir.⁸⁹ Ona göre kadınlar, Tanrı'yı, kendilerini ve dünyayı isimlendirmek üzere sahip oldukları iktidarı kullanmakta özgür olmamışlardır. Nitekim yaratılış kıssasında Âdem'in Havva'ya ad verme⁹⁰ metaforunu eleştiren Daly, günümüz kadınlarının bu evrensel dayatmaların yanlış olduğunun farkına vardığını ifade etmektedir. Ona göre Feminist teologlar, erkek egemen din ve toplum anlayışı tarafından kabul edilen bu adlandırmaların gerçeğin üzerine dayatılan temelde baskıcı ve kabul edilemez olduğu yargısına varmışlardır. Daly'e göre; kadınlar birbirlerinin seslerini işiterek kendi düşüncelerini ve dünyalarını olabildiğince görünür kılmalıdır.⁹¹ Âdem'in Havva'ya ad verme metaforunu eleştiren Daly'nin iddia ettiği gibi bir dayatma söz konusu değildir. Bu durum Âdem'in kendisine Tanrı tarafından verilen görevi yerine getirme şekli olarak tanımlanabilir.

Teolojik açıdan kadınlar üzerinde baskı kuran ve Tanrı'yı simgeleyen eril egemen toplumun oluşturduğu imajı reddeden Daly, Tanrı'nın, kadınları tabi tutan mevcut sosyal, ekonomik ve politik statükoyu meşrulaştırmak için işlev gördüğü iddiasında bulunmaktadır.⁹² Ona göre cinsiyetçi dünyada hiçbir menfaati olmayan kadınların bu varoluş ayaklamansı, bizi Tanrı'nın anne, baba ya da oğul olmadığı bilgisine götürmektedir.⁹³ Daly'e göre, Hıristiyanlığı baskıcı kılan yalnızca cinsiyetçilik değildir. Tanrı'nın eril sembollerle anılmasıdır. Ona göre, cinsler arası sosyal sınıf, kadın ve erkeğe hatalı kimliklerin verildiği ideolojilerin ardındadır. Ataerkil dini düşünce, ilahi düzene göre takdim edilmektedir. Onun iddiasına göre teolojinin ahlak

⁸⁶ 2021 yılında vefat etmiş feminist ilahiyatçıdır.

⁸⁷ Pui-Lan, "Feminist Theology as Intercultural Discourse", 25.

⁸⁸ Pamela Sue Anderson, "Feminist Theology as Philosophy Of Religion", *Feminist Theology*, ed. Susan Frank Parsons (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 48.

⁸⁹ Mary Daly, *Beyond God The Father* (Boston: Beacon Press, 1985), 13.

⁹⁰ Bk. Tekvîn, 3/20.

⁹¹ Daly, *Beyond God The Father*, 8-11.

⁹² Daly, *Beyond God The Father*, 19.

⁹³ Daly, *Beyond God The Father*, 97.

kuralları ve tüm kavramsal sistemi cinsiyetçi toplumun çıkarlarına hizmet eden ataerkil yönetim düzeni altında gelişmiştir. Kadınların devrimini manevi, ontolojik bir değişim olarak isimlendiren Daly'e göre bu durum cinsiyet ayrımcılığı yapan toplumun ötesini vurgulayarak, aşkınlığa yönelen yaratıcı eylemin kılıvcımlarını saçmaktadır.⁹⁴ Oysa Daly'nin düşünceleri objektiviteden son derece uzaktır. Onun bu iddialarını genele hasretmek, dini inancı kadınlar için tamamen bir baskı aracı görmek isabetli bir tutum değildir. Nitekim ilahî din, insan hayatını düzenlemekte, onun onuruna yakışır bir sistemi tavsiye etmektedir.

Ataerkil yapıda ve erkek merkezli düşüncede ifade edilen ve kadınlara yönelik siyasi ve psikolojik hasara neden olan cinsiyetçiliğin feminist teoloji açısından değerlendirmesi, ırkçılık, ekonomik sınıfçılık, militarizm ve kültürel emperyalizm değerlendirmeleriyle ve ekolojik teorinin tanımladığı, dünyadaki yaşam sistemlerinin yok edilmesi problemleri çözüme kavuşabilir.⁹⁵ Erkeğin kadına, beyazın siyaha, zengininin fakire üstünlüğü yoktur.⁹⁶ Bir kültürün tanrısallık fikri yalnızca o kültürün dini yaşamında değil, aynı zamanda onun sosyal, politik, ailevi kurumlarında ve ilişkilerinde de merkezi bir öneme sahip olduğundan, Tanrı'yı nasıl tanımladığımızın sadece ataerkillikler için değil, aynı zamanda bir teolojik boyutları vardır. Kutsal bilgi yalnızca Tanrı hakkındaki görüşlerimizi değil, aynı zamanda kendi ahlaki, sosyal ve öz değerimiz ve ilişkilerimiz hakkındaki görüşlerimizi de şekillendirme gücüne sahiptir. Bu nedenle, kutsal bilgi Tanrı'yı erkek olarak antropomorfize etmek için kullanıldığında, erkeklerin gücü nihai değer kaynağının genellikle antropomorfik imgelerde baba olarak tanımlanması gerçeğinden elde ettikleri ayrıcalıkla kendini gösterir. Gerçekten de feministler, cinsel baskıyı güçlendiren şeyin Tanrı için, insan doğasında ilâhî enkarnasyon kavramı ve Tanrı ile insan ilişkisi için özellikle eril sembolizm olduğuna inanırlar.⁹⁷ İslam'da var olan tevhid inancı Allah'a ortak koşmayı veya Allah'ı baba, oğul, eş veya erkek olarak yanlış tanıtmayı engeller.

Hıristiyan feminist teologlara göre bu sorunun çözümü eril din dilinin ve uygulamalarının ortadan kaldırılmasıdır. Onlara göre Yahudilik ve Hıristiyanlık öğretileri, ataerkil ve erkek merkezli yaklaşım içerir. Bu bağlamda kadının ötelenmesi ve itaatkâr şekilde özel alan ile sınırlandırılması durumu söz konusudur. Bazı feminist araştırmacılar, tarihsel süreçte gelişen kadın karşıtı olumsuz tutumlardan ve kadınların ikinci plana atılmalarından dini metinleri sorumlu tutmaktadır. Eski Ahit'te Yaratıcının daima eril yönlerinin vurgulanması, Baba Tanrı Yehova, efendi, hâkim gibi vurguların görülmesi⁹⁸ ve Eski Ahit'te Yaratıcının eril olarak ifade edilmesi sebebiyle tenkit kapıları açılmıştır. Özellikle Yahudi dini ritüelinde temel figürün erkek

⁹⁴ Daly, *Beyond God The Father*, 3-6.

⁹⁵ Johnson, *She Who Is*, 26.

⁹⁶ Johnson, *She Who Is*, 27.

⁹⁷ Asma Barlas, *Believing Women in Islam* (Texas: University of Texas Press, 2002). 94.

⁹⁸ Aydın, "Kaynaklarına Göre Yahudilik II. Kısım (Talmud Yahudiliği)", 18.

olması, onun önemli ayinleri düzenlemek, dini inançları biçimlendirmek ve ilâhî vahiyleri yazmak üzere etkin bulunduran şahsiyet olması eleştirilerin odağı olmuştur.

Eril Tanrı eleştirisi, özellikle feminist teolojinin bir parçası olarak, geleneksel dini anlayışlarda baskın olan erkek egemenliği ve bu mesnette Tanrı algısına yansımaya yönelik bir eleştiridir. Bu eleştiri, genellikle Tanrı'nın eril özelliklere, güçlülüğe, otoriteye ve baba figürüne indirgenmesini sorgulamaktadır. Eril Tanrı eleştirisi, Tanrı'nın cinsiyetsiz bir varlık olarak düşünülmesini savunabilir. Bu yaklaşım, Tanrı'nın yalnızca erkeklerin değil, her iki cinsin de dahil olabileceği bir evrensel varlık olarak anlaşılmasını teşvik etmektedir. Ayrıca feminist teolojide Tanrı'nın sadece güç, otorite ve ceza gibi eril niteliklerle değil, şefkat, merhamet ve sevgi gibi diğer niteliklerle de ilişkilendirilmesi gerektiğini de öne sürülmektedir. Eril Tanrı eleştirisi, kadınların Tanrı ile olan ilişkilerini ve din içerisindeki rollerini yeniden düşünmeyi teşvik etmektedir.

Sonuç

Feminist teoloji, geleneksel dini öğretileri ve metinleri kadın merkezli bir bakış açısı gözetilmesi gerektiği söylemiyle yola çıkarak, erkek merkezli din yorumunu eleştirel şekilde değerlendirmektedir. Toplumun belirlediği cinsiyet rolleri, kültür, tarih, sosyal normlar ekseninde değişip gelişebilen karmaşık bir konsept şeklinde oluşmaktadır. Feminist teolojiye yönelik birtakım eleştirilerde bulunulabilir. Bunlardan biri; Feminist teologların genellikle dini metinleri cinsiyet eşitliği perspektifinden değerlendirmesidir. Bu yaklaşım metinlerin orijinal anlamından uzaklaştırarak, geleneksel yorumlamalardan uzaklaşabilir. Dini metinlerin tarihsel ve kültürel bağlamını göz ardı etmek, tarafgir bir yorumlamaya yol açabilir. Ayrıca Feminist teolojinin odaklandığı konular, Batı kültüründen kaynaklanan ve genel geçerliliği sınırlayan konulardır. Her çağ ve duruma göre şekil almayacak meselelerdir. Bu, durum farklı inanç sistemlerinin bakış açılarını ihmal edebileceği sorununu ortaya çıkarabilir. Bir bütün olarak algılanan Feminist teolojideki önyargılı kavramlar, semboller ve objektif olmayan gerçekler gözden geçirilmelidir. Buna rağmen Feminist teoloji, kadınların dini deneyimlerini vurgulayan, cinsiyet eşitliğine odaklanan, göz ardı edilmemesi gereken önemli bir alandır.

Feminist teoloji bağlamında eril Tanrı anlayışı, cinsiyetçi olduğu ve kadınları ikincil bir konumda gördüğü yönünde eleştirilebilir. Bu anlayış, kadınların dini alanda etkin olmasını sınırlayabilir. Eril Tanrı anlayışının, erkek egemenliğini desteklediği durumunu da ortaya çıkabilir. Bu tutum, kadınların maruz kaldığı ayrımcılığı güçlendirebilir. Ayrıca eril Tanrı anlayışının odaklandığı güç, otorite ve hükmetme gibi kavramlar, sevgi, şefkat ve anlayış gibi diğer önemli ruhsal niteliklere odaklanan çeşitli duygusal boyutları ihmal edebilir. Bütün bu bilgilerden hareket Feminist teolojide bağlamında eril Tanrı eleştirilerinde Tanrı'nın cinsiyetten uzak olduğu düşüncesini görmekteyiz. Tanrı, insanları sürekli manipüle eden, kontrol eden, baskılayan, dayatmalarda bulunan ve birilerini birilerine üstün kılan da değildir. Özellikle Feminist teoloji bağlamında Tanrı'nın cinsiyetinin olup/olmaması ile ilgili tartışmalar söz

konusudur. Bu sorunun çözümü; İslam'da var olan tevhit inancını benimsemekle mümkün olabilir. Kadınların dini ve sosyal hayatta aktiverilerini örneklendirmek için de Hz. Peygamber dönemine bakmamız son derece isabetli olacaktır. Onların içinde buldukları dönemde İslam'ın yaşanmasında ve yayılmasında aktif rol oynadıkları gibi günümüz Müslüman kadınları da bu noktada çaba sarf etmelidir. Feminist teologların da iddia ettikleri gibi kadın, dini ve sosyal hayattan mahrum bırakılmamalıdır. Erkek merkezli baskıcı tutuma maruz kalmamalıdır. Bunun için mevcut şartlar daha elverişli duruma getirilmelidir.

Kaynakça

- Akay Dağ, Esra. "Ötekinin Ötekisi: Hristiyan Feminist Dinler Teolojileri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (2020), 871-902.
- Aksel, Hesna Serra. "Feminist Perspektiften Yahudilik: Bir Yeniden İnşa Girişimi". *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/1 (2021), 139-166.
- Alıcı, Mustafa. "Mutfakta Pişir Mutfakta Ye: Çağdaş Dinler Tarihi Metodolojisinde Feminist Yaklaşım". *Milel ve Nihal* 1/2 (2005), 81-110.
- Anderson, Pamela Sue. "Feminist Theology as Philosophy Of Religion". *Feminist Theology*. ed. Susan Frank Parsons. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Aydın, Mehmet. "Kaynaklarına Göre Yahudilik II. Kısım (Talmud Yahudiliği)". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/4 (1991), 13-34.
- Baker, Andrienne. *The Jewish Women in Contemporary Society*. London: The Macmillan Press, 1993.
- Barker, Katherine. *The Perception of Women in Late Antiquity and the Impact it had on Female Asceticism*. Sidney: New South Wales Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Barlas, Asma. *Believing Women in Islam*. Texas: University of Texas Press, 2002.
- Batuk, Cengiz. "İsa Mesih Kadınları Da Kurtaracak mı? -Hıristiyanlıkta Kadın Sorununa Genel Bir Bakış". *Dini Araştırmalar* 11/31 (2008), 19-48.
- Berktaş, Fatmagül. *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları, 2019.
- Bronznick, Norman. "Rabbinic Fantasies: Imaginative Narratives from Classical Hebrew Literature". ed. D. Stern & M. J. Mirsky. 183-184. Boston: Varda Books, 2001.
- Çınar, Aynur. "Lilith: Yahudi Mitolojisinde Ana Tanrıça'nın Düşüş ve Şeytana Dönüşüm Serüveni". *Bilimname* 1/35 (2018), 363-395.
- Çınar Köysüren, Aliye. *Kültürel ve Dinî Algıda Toplumsal Cinsiyet*: Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.
- Daly, Mary. *Beyond God The Father*. Boston: Beacon Press, 1985.
- Dölek, İlbey. "Feminist Kristoloji Bağlamında Yeni Ahit Metinlerindeki Kadınların Konumu ve Rolü". *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2019), 190-208.
- Fiorenza, Elisabeth. *In Memory of Her a Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*. New York: The Crossroad Publishing Company, 1994.
- Hick, John. *The Metaphor of God Incarnate*. Westminster: John Knox Press, 1993.
- Hirsch, Luise. *From the Shtetl to the Lecture Hall: Jewish Women and Cultural Exchange*. Lanham: Lanham University Press, 2013.
- Johnson, Elizabeth. *She Who Is*. New York: The Crossroad Publishing Company, 2002.
- Kirsch, Jonathan. *The Woman Who Laughed at God*. London: Penguin Compass Publishing, 2002.

- Öztürk, Sevcin. "Ekolojik Krizin Sorumlusu Monoteizm mi? Tanrı-Alem İlişkisinin Ekofeminist Tasavvurları". *Kader* 21/1 (2023), 301-319.
- Patai, Raphael. *The Hebrew Goddess*. Canada: Wayne State University Press, 1990.
- Plaskow, Judith. *Standig Again at Sinai*. San Francisco: Harper & Row Publishers, 1990.
- Plaskow, Judith. *The Coming of Lilith*. Boston: Beacon Press, 2015.
- Plaskow, Judith - Carol P. Christ. *Weaving The Visions: New Patterns in Femnist Spirituality*. New York: Harper Collins, 1989.
- Pui-Lan, Kwok. "Feminist Theology as Intercultural Discourse". *Feminist Theology*. ed. Susan Frank Parsons. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Ruether, Rosemary Radford. "The Emergence of Christian Teminist Theology". *Feminist Theology*. ed. Susan Frank Parsons. 3. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Siquans, Agnethe. *Biblische Women in Patristic Reception*. New York: Vandenhoeck & Ruprecht, 2017.
- Slee, Nicola. *Faith and Feminism*. London: Darton Longman & Todd, 2003.
- Tarakçı, Muhammet. *Protestanlıkta Sakramentler*. Bursa: Emin Yayınları, 2012.
- Topcan, Özlem. *Yahudilik, Hristiyanlık ve Hinduizm'de Kadın*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2018.
- Turan, Süleyman. "Kadınların Hıristiyan Misyon Tarihindeki Yeri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15 (2009), 157-175.

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 11 (Haziran / June 2024), 79-90

Théodore Flournoy: İnanan Bir Bilim İnsanı

Théodore Flournoy: A Believing Scientist

Rochedieu, Edmond. "Théodore Flournoy Un Savant Croyant: Etude de Psychologie Religieuse".
Revue de Théologie et de Philosophie 33 (1945), 187-201.

Tercüme

Gülhan Lekesiz

Yüksek Lisans, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami Araştırmalar Enstitüsü, Manevi
Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı
Master of Arts, Social Sciences University of Ankara, Institute for Islamic Studies, Department of
Spiritual Counselling and Guidance
Ankara, Türkiye
gulhan.lekesiz@student.asbu.edu.tr
orcid.org/0009-0007-1151-8023
ror.org/025y36b60

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Çeviri Makalesi / Translation Article

Geliş Tarihi / Date Received: 16 Nisan 2024 / April 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Haziran 2024 / June 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Cite as: Rochedieu, Edmond. "Théodore Flournoy: İnanan Bir Bilim İnsanı". çev. Gülhan Lekesiz. *ATEBE* 11 (Haziran 2024), 79-90. <https://doi.org/10.51575/atebe.1469411>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Gülhan LEKESİZ**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Théodore Flournoy: İnanan Bir Bilim İnsanı

Öz

Kıta Avrupa'sında din psikolojisinin kurucuları arasında mümtaz bir yere sahip olan Théodore Flournoy Hristiyan inancına sıkı sıkıya bağlılığıyla tanınan bir bilim insanıdır. Gençlik yıllarında, teolojik eleştiri ve dini bağlılık arasında gidip gelen Flournoy, içsel çatışmaların bile birleşme ve uyum içinde sonuçlanabileceğini göstermiştir. Bu deneyimler, çağının aydınları arasında nadir görülen bir durumdur. Bu anlamda Flournoy'un hayatı, modern dünyanın bilimsel ve dini fikirleri arasındaki gerilimi anlamak için önemli bir vaka çalışmasıdır. İnsan iç dünyasındaki karmaşıklığın altını çizen Flournoy, çelişkili eğilimlerin bile anlamlı bir bütünlük içinde var olabileceğini iddia etmektedir. Derin bir inanca sahip olmasına rağmen, Flournoy dinin gerçek yaşamla bağımlı koparmasını ve kilisenin dar görüşlülüğünü eleştirir. Ayrıca o, dini değerlerin daha derinlemesine anlaşılması için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Bu noktada Flournoy, bilimsel insan deneyimini tam olarak açıklamakta yetersiz kaldığını, bilimsel bilginin dinin yerini alamayacağını ve hayatı ve var oluşu anlamada dinin önemli bir rol oynadığını savunmuştur. Dini inanç itibarıyla Flournoy, kilisenin öğretilerine katı bir şekilde bağlı kalmaktan kaçınmıştır. Ona göre organik ve psikolojik bir olgu olan dini gerçeklik dogmatik yaklaşımlarla anlaşılabilir. Bu nedenle, Flournoy'un yaşamı ve öğretileri, bilimsel düşünce ile manevi inanç arasındaki dengeyi anlamak ve bu ikilinin birbirini tamamladığını göstermek için önemli bir örnek teşkil eder.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Théodore Flournoy, Dindarlık, Nesnellik, Bilimsellik, Bilim ve Din.

Théodore Flournoy: A Believing Scientist

Abstract

Théodore Flournoy, one of the founders of the psychology of religion in continental Europe, was a scholar known for his firm adherence to the Christian faith. In his youth, Flournoy oscillated between theological criticism and religious devotion, demonstrating that even internal conflicts can result in unity and harmony. These experiences were rare among the intellectuals of his time. In this sense, Flournoy's life is an important case study for understanding the tension between scientific and religious ideas of the modern world. Underlining the complexity of the human inner world, Flournoy argues that even contradictory tendencies can exist in a meaningful unity. Despite his deep faith, Flournoy criticises the disconnection of religion from real life and the parochialism of the church. He also made an intense effort for a deeper understanding of religious values. At this point, Flournoy argued that science is insufficient to fully explain human experience, that scientific knowledge cannot replace religion, and that religion plays an important role in understanding life and existence. In terms of religious belief, Flournoy avoided strict adherence to the teachings of the church. According to him, religious reality, which is an organic and psychological phenomenon, cannot be understood with dogmatic approaches. Therefore, Flournoy's life and teachings constitute an important example to understand the balance between scientific thought and spiritual faith and to show that these two complement each other.

Keywords: Psychology of Religion, Théodore Flournoy, Religiosity, Objectivity, Scientificity, Science and Religion.

Hayal gücümüzü kullanarak 1875 yılına, yani 70 yıl öncesine geri dönelim. Romand Zofingensler, Morat'ta bahar bayramını kutluyorlar. Onlardan biri olan Jean-Elie David şöyle anlatıyor: “Bir gün öğleden sonra, yaklaşık elli kişi bir otel odasında bira bardakları etrafında toplandık. Yirmi yaşındaki gençler gibi; politika, sanat, bilim ve din gibi konular hakkında tutkuyla konuşuyorduk. Cenevre Fen Fakültesi’nde altıncı dönemini tamamlayan ve o zamana kadar sessiz kalan biri, pencerenin pervazında oturmuş, kulaklarında kep, bir elinde, işaret parmağıyla bastırıldığı pipo, ayaklarını dayadığı bankın üzerine çıkıp yüksek sesle: “Ben bir Hristiyan’ım, beyler, çünkü Hristiyanlık insanlığa en yüksek ve en saf ahlakı sunar...” dedi. Bu ifade bir anlık şaşkınlığa neden oldu. “Ben bir Hristiyan’ım” ifadesi bir teoloji öğrencisi için daha anlaşılır olabilirdi. Ancak bir bilim öğrencisi için bu ifade şaşırtıcıydı. Carl Vogt’un alaycılığı ve materyalizmi hepimizi etkilemişti. Schopenhauer’i yeni keşfedenler için, *İrade ve Temsil olarak Dünya* karamsarlığı damıtıyordu. Aramızdaki daha saygın kişiler, *Bilinçaltı Felsefesi*’ni okumuş ve içselleştirmişlerdi. Bu eser, o zamanlar kalplerde olmasa da burjuva çevrelerimizin toplumsal geleneklerinde yaygın olan dar görüşlü Ortodoksluk’ a karşı bir direniş olarak görülüyordu. Bir bilim öğrencisi çıkıp geleneksel inancı değil, vicdanını ve İsa’nın sade öğretilerine olan içten bağlılığını vurgulayarak bütün cesaretiyle kendini Hristiyan olarak ilan ediyordu.¹

Bu, 21 yaşındaki genç adam, pozitivist felsefenin karşısına çıkmaktan çekinmeyen Theodore Flournoy’du. Gelecekte Cenevre Üniversitesi’nde deneysel psikoloji profesörü olacak olan Flournoy, bir gün hem keyifli hem de bilimsel bir hassasiyetle yazılmış olan *Des Indes a la planete Mars* (Mars’a Yolculuk) adlı etkileyici bir çalışmayı yayımlayacaktı. Güz döneminde, Flournoy ilahiyat Fakültesi’ ne kaydolur. Aylar boyunca, Louis Segond’un rehberliğinde İbranice’ye giriş derslerine, Oltramare’in Yeni Ahit derslerine ve Auguste Bouvier’nin temel inanç esasları derslerine katılır. Kış döneminin sonlarına doğru bir gün, arkadaşı David onu büyük bir zoolojik sınıflandırma tablosu üzerinde çalışırken bulur. Flournoy, bilim sınavına hazırlanıyordu. Şüphe uyandıran biri olmak istemediği için İlahiyat’ı bıraktığını söyler.

Bu değişim – dönüşümün ne anlama geldiğini merak edebiliriz. Acaba karşımızda, bir gün kendilerini heyecanlandıran şeyleri reddeden kararsız ve dengesiz bir kişi mi var? Yoksa belirgin olarak ayrı eğilimlerin bir arada bulunduğu, ancak bu zıtlığın kişiliği bozmayıp aksine zenginleştirdiği, oldukça nadir rastlanan ilginç bir psikolojik tip mi var? Flournoy’ da durum tam olarak böyle görünüyor. Yirmi bir yaşından itibaren çift yönlü bir tutum belirginleşiyor: Bir yanda son derece sağlam Hristiyan inançlarını ifade etmekten çekinmeyen, diğer yandan ise teolojiye karşı açık bir güvensizlik içeren ikilemlerle bir tutum sergiliyor. Bu iç çatışma, yıllar geçtikçe azalmak yerine, hayatın tüm deneyimlerinden beslenerek büyüyor. Ancak, dikkate değer başka bir diğer nokta daha var; bilim adamlarının inancını kaybettiği veya bilimsel

¹ Edouard Claparede, “Théodore Flournoy”, *Gazette de Lausanne* (7 Kasım 1920), 6.

yöntemlere karşı çıkan inananların sayısının çok olduğu bilinen bir gerçektir. Bu zıt eğilimler, kişide bir çatışmaya veya birinin diğerine baskın çıkmasına neden olabilir. Ancak, Flournoy'da bu eğilimler hiçbir sorun oluşturmadan gelişiyor. Sonunda, bu farklı eğilimlerin her biri kendi meyvesini veriyor ve Flournoy'un kişisel çabasıyla uyum içinde birleşiyor ve acı çeken ruhlara kendi desteğini esirgemiyor.

Henri Bergson, "Ahlak ve Dinin İki Kaynağı" adlı eserinde, medeniyetlerin ve bireylerin manevi gelişimindeki derin nedenleri inceler. Bir şeyin iki parçaya ayrılmasını ifade eden "dikotomi yasası" ile bireylerin ve toplumların manevi gelişimindeki aşırı durumları ifade eden "çifte çılgınlık yasası" gibi kavramları kullanır. Bergson, bir tez ve antitezin birleşerek bir sentezin oluşturduğu Hegelci düşünceyi reddeder. Ona göre, sentez (her ne kadar Bergson terimi kullanılsa da) zıt iki fikrin çatışması yerine zamanla veya düşünce değişiklikleri sonucunda doğar. Toplumların ve bireylerin evrimi, başlangıçta birleşik olan eğilimlerden başlar ve bu eğilimler zamanla ikiye ayrılır ve birbirinden farklılaşır. Bu süreç genellikle belirli bir sırayla ilerler: Lüks ve refah dönemini genellikle bir asketizm ve özveri dönemi takip eder; inançsızlık, inancın geri dönüşüyle kaybolur. Ancak Bergson, her durumun bu şekilde olmayabileceğini, bazen çatışmaların aynı anda var olabileceğini belirtir. Bu durumda, bir birey veya toplum, birbirleriyle hiç kesişmeyen iki farklı yolda ilerleyebilir ve bu paradoksal bir yolculuk olabilir.

Flournoy'un ruhsal gelişimi, Bergson'un evrimsel yasalarının ikinci biçimini yansıtıyor gibi görünüyor. Hayatının başında, henüz gerçekleşmemiş birçok fırsatla karşı karşıya olan Flournoy, bilim ile teoloji arasında seçim yapmak konusunda tereddüt ediyor. Ancak yaşadığı psikolojik bir sarsıntı, zihnindeki karmaşayı netleştiriyor. Eğitim hayatının başlangıcında, yani yirmili yaşlarında bir şüphe dönemi geçiriyor. Bu içsel krizi başarıyla aşıyor ve bu onu olgunlaştırıyor ve dönüştürüyor. "Eski bir arkadaşı, o zamandan beri, fikirlerini değiştirmiş ve yenilemiş olabilir, ancak yaşadığı deneyimlere dayanan temel inançları hiç değişmedi."² diyor. 1904 yılında Sainte-Croix'deki Hristiyan Öğrenci Derneği'nin toplantısında bir konferans verdiği esnada Flournoy, İsa'nın kişiliğini etkileyici bir şekilde tasvir ediyor. En çok sevdiği ve en mükemmel dini deha olarak adlandırdığı kişinin kahramanlığını, zekâsını ve cömertliğini övüyor. Sonunda, "İsa'ya olan inancın gençlik yıllarında onu yol gösterici olarak seçenler için, hayatın en son anına kadar, gençlik pınarı gibi manevi bir yenilenme ve bitmek bilmeyen bir güç kaynağı sunduğunu"³ hatırlatıyor. Bu ifadesinin kişisel bir deneyime dayandığını ve bu durumun, "Gençliğimin inançlarına sadık kaldım." sözleriyle başlayan Ch. Secrétan'ın ünlü bir sayfasının okunmasıyla daha da kesinlik kazanıyor.

² Paul Seippel, *Journal de Genève* (1920).

³ Theodore Flournoy, *Le Génie Religieux* (Lausanne: 1904), 58.

Flournoy, gençlik yıllarında benimsediği inançlara sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Bu durum, onun hem incelikli bir araştırmacı hem de ikna olmuş bir inanan olduğunu gösterir. Her ne kadar çelişkili görünse de Flournoy aynı anda iki farklı yolu takip etmiştir: Bir yanda, teolojik yöntemlerle çatışan bilimsel araştırmalar, diğer yandan, başkalarına hizmet etme, acıyla mücadele etme ve adaletsizlikleri belirleme yeteneği ile kendini gösteren çocuk gibi saf ve samimi bir dindarlık. Bergson'un teorisi, ilk bakışta anlaşılabilir görünen bu durumu anlamamıza yardımcı olur. Flournoy, teolojik yöntemlerle ortaya çıkan sorunları zihinsel bir süzgeçten geçirdiğini iddia etse de hala Hristiyanlığın ateşli bir savunucusudur. Sadece din eleştirilerine karşı çıkmakla kalmaz, aynı zamanda zekasının kaynaklarını kullanarak gençlik günlerinde kendisini sınırsız bir şekilde adadığı Efendi'nin öğretilerini alçakgönüllü ve mütevazı bir şekilde uygular.

Son olarak, Bergson'un varsayımlarını yeniden değerlendirme hakkını kendimizde görerek belirtelim ki teolojik spekülasyonlara eleştiri ve kişisel dini bağlılık gibi iki zıt eğilim, ayrı yollar izlemek yerine sonunda birleşmiştir. Bu birleşme, Flournoy'u yaşamının son yıllarında tanıyanların şaşırarak fark ettiği bir manevi huzur yaratmıştır. Bu bağlamda, Kasım 1920'nin başında, 66 yaşında, önce kendisini ele geçiren hastalığa karşı var gücüyle savaşmış ve ardından uzun süren hastalığı sükûnet ve teslimiyetle kabul ederek huzur içinde uykuya dalmıştır.⁴

Şimdilik, sadece Flournoy'un zengin kişiliği üzerinde ayırım yasaasının olumlu etkisini gözlemleyelim. Bu yasa, onun olağanüstü yeteneklerini sergileme fırsatı sağlar. Büyük ihtimalle, üniversite eğitiminin başında, bu derin eğilimler iki karşıt gruba ayrılmamış olsaydı, birçok yetenek kendini ifade etme fırsatı bulamazdı.

1. Teolojiye Yönelik Eleştiriler

Flournoy'un teolojiye yönelik eleştirileri nelerdi ve bu eleştirileri yıllar içinde nasıl geliştirdi? Kendi zamanındaki dini düşüncede fark ettiği eksiklikler – ve belki de bazı olumsuz değerlendirmelerin, entelektüel nedenlerden çok, tanık olduğu pratik tutarsızlıklardan kaynaklandığı düşünülebilir – bu zayıflıklar üç başlık altında toplanabilir: katı inanç yapısı, yaşanan gerçeklikten kopukluk, öğretilerin ikincil önemi.

1.1. Katı İnanç Yapısı

Flournoy, abartısız bir şekilde, her türlü katı inanç sisteminden nefret etmiştir. Teolojiye karşı eleştirilerin çoğu kilisenin dar görüşlülüğüne veya hoşgörüsüzlüğüne yöneliktir. Ancak, bu katı düşünce yapısı, bilim insanının araştırmalarını çarpıtıp dini tecrübeye sağır olmalarını da aynı şekilde eleştirilmiştir. “Fanatizm ve hoşgörüsüzlük, o kadar yaygın insan kusurudur ki en

⁴ P. Seippel, A. Reymond ve G. Berger, Flournoy'un kişiliği ve eserlerine özel bir sayı, içerisinde Flournoy'un Kant üzerine daha önce yayımlanmamış sayfaları da bulunmaktadır (La Revue de Théologie et de Philosophie, 1921).

kültürlü kişilerin bile bunlardan arınması gerekmektedir. Ancak, bu kusurlar yüksek bilimsel kültüre sahip bireylerde bulunduğu, değerlerine değer katmak yerine gülünç görümlerine sebep olur.”⁵

Ancak, dini dar görüşlülük çok ciddi bir durumdur. Tanık olduğu itiraflardan, aşırı dini otorite özellikle hassas kişiliklerde ne kadar yıkıcı olabileceğine şahit olabilmektedir- ve bu konuda “Modern bir Mistik” adlı dini psikoloji monografisinin etkileyici sayfalarında, bazen yazarımız öfkelenir ve “basit ruhları, onlara uygun olmayan bir sistemde zorla tutmaya çalışmanın hem aptalca hem de zalimce olacağını” açıkça belirtir. Sonra, sevdiği hafif alaycı ve sevimli tonuyla devam ederek “Kuşkusuz, hayatları boyunca hazır buldukları dogmatik kabuklardan başka entelektüel sığınakları olmayan dini bireyler var. Ayrıca, ruhani varlıkların korumaya ihtiyaç duymuyor gibi görünenler de mevcut. Ancak, salyangozun kendi kabuğunu oluşturduğu gibi, kendi entelektüel sığınağını ve anlayışlarını inşa etmek zorunda olanlar da inkâr edilemez. Onları yabancı bir entelektüel kabuğa sokmaya çalışmak veya hayatları boyunca oluşturdukları kabuklarını tarumar etmek dayanılmaz acılar yaşatabilir.”⁶ Bu nedenle, kişisel deneyimlerinden yola çıkarak öğrencilere şu tavsiyeleri verir: “Dinimiz, bir konfeksiyon butiğinde hazır bir ceket alır gibi dışarıdan gelen bu veya şu düşünce akımını pasif ve ilgisiz bir şekilde kabul etmekten ibaret olmamalıdır; gerçekten canlı, özümsemiş ve ruhani varlığımızın bir parçası olmalıdır... Önemli olan, Tanrı’nın veya vicdanımızın önünde olabildiğince dürüst olmamız ve inançlarımızda, şüphelerimizde ve hatta inançsızlıklarımızda samimi olmamızdır.”⁷

1.2. Teoloji Gerçeklikten Uzak

Teolojiye yönetilen ikinci eleştiri, gerçek yaşamla bağlantısını kaybetmiş olmasıdır. Bu, Flournoy’un sürekli vurguladığı bu eleştiri olup beklenmedik faktörler ve durumlarla tekrar su yüzüne çıkar. İlk olarak, psikolog bakış açısından birçok teoloğun yaptığı gibi dini deneyimin “tek, sabit, tek meşru ve kanonik olarak yetkili tip’e tabi olduğunu, bu gruba ait olmayan diğer tüm ruhların çaresiz yanlış yola sapacağını ve inançsızlık çöllerinde, günahların çamurlarında kaybolacağını” varsaymalıyız. Ancak, ön yargısız bir şekilde sorgulanan gerçeklik, dini mizaçlar arasında belirgin farklılıklar olduğunu bize gösterir. Bununla birlikte, teoloji birliği dayatan bir tutum sergiler ve “bireysel çeşitlilikleri dogmatik bir formülün buhar silindiri altında ezme”⁸ hayalini kurar. Ayrıca, “Tanrı’nın iradesi ile Mesih’in iradesi arasında var olabilecek temel

⁵ Theodore Flournoy, *Esprits et Mediums* (Genève: 1911), 234.

⁶ Theodore Flournoy, *Observations de Psychologie Religieuse* (Archives de Psychologie, 1945), 349.

⁷ Flournoy, *Le Génie Religieux* (1945), 9.

⁸ Theodore Flournoy, *Les Principes de la Psychologie Religieuse* (1945), 13.

ilişkileri incelemek yerine”⁹, İsa'nın psikolojik ve insani özelliklerini, yani kahramanlığını, zekasını ve cömertliğini anlamak daha anlamlı olabilir.

Psikolojik bilgiyle donanmış bir bilim insanı kısa süre sonra, sıkıntı çekenlerin huzurunda manevi anlayış ve rehberlik bulduğu bir gönül insanı haline gelir. Flournoy, bir papazın ölümcül sonuçlara yol açan ve zorlu mücadelelerin yaşandığı bir itirafa tanıklık ettiğini öğrenir. Papaz, kişinin olayda sorumluluğu olmadığını öğrenmesine rağmen, manevi rehberliğini kınamaktan yana kullanır. Tanrı'nın affedilmesi gereken böylesine büyük bir suç olmasaydı, bu tür acılara izin vermeyeceğini ifade ederek hitabet yeteneği ile cezanın suçluluğunu kanıtlar. Ancak bu psikoloğun anlayışı ve duyarlılığı, bir kişinin umudunu yeniden kazanmasına ve hayatta bir amaç bulmasına yardımcı olmuştur. Flournoy'a ulaşan mesajlar, teologların gerçeklikten ne kadar uzak olduklarını göstermektedir: “Olayların ciddiyetini göz ardı etmeden, siz farklı bir yaklaşım sergilediniz. Bana gösterdiğiniz saygı ve verdiğiniz değer, söylediklerinizin içeriğinden çok yardımcı oldu. Durumu bilmenize rağmen ne bakışınızda ne tavrınızda bir küçümseme veya bir kınama izine rastlamamış olmam, kendime olan güvenimi yeniden kazanmama ve cesaretimi toplamama yardımcı oldu.”¹⁰

Flournoy, teologların genellikle yürüttükleri manevi rehberliğin, yaşam problemlerinin tıbbi yönlerini bilinçli bir şekilde göz ardı ettiğini iddia eder. Bedensel ve sinir sistemi hastalıkları, irade zayıflığı, korku veya zararlı görüntülerden kaynaklanan rahatsızlıklar gibi konular, göz ardı edilmesi tehlikeli olan gerçeklerdir. Ancak teologlar bu sorunların sadece dini yönüne odaklanırlar ve içsel bir dönüşüm beklerler. Oysa ilk adım, iradenin normal kullanım sürecini zorlaştıran ya da imkânsız kılan olumsuz etkilerin ortadan kaldırılmasıdır. Flournoy, manevi rehberlik uygulamalarının sonuçları sayesinde, psikolojik açıklamaların, yalnızca ahlaki ıstırapların çeşitli tezahürlerini değerlendirdiğimiz bakış açısını bile değiştirebileceğini bilmektedir. Bunlar arasında, mücadele etmenin kesinlikle zorunlu olduğu, ancak ahlaki bütünlüğü hiçbir şekilde etkilemeyen geçici ve hastalıklı aşamalar bulunmaktadır.

Kısacası, Flournoy'a göre teoloji, deneyim verilerinin bir kısmını feda ederek ve dolayısıyla gerçekliği görmezden gelerek kaçınmayı başaran metafizik gibi görünmektedir.

1.3. Doktrinler İkincil Öneme Sahiptir

Teolojiye ya da daha doğrusu onun oluşturduğu dogma ve doktrinlere yönelik üçüncü bir eleştiri bulunmaktadır: Bu entelektüel yapılar, ne kadar önemsenirse önemsenirse sonuçta, yan ürünlerdir. Din psikoloji prensiplerinde düşüncelerini açıkça ifade eden Flournoy, “Bir psikolog için din, aslında bireyin organik ve psikolojik varlığının içsel bir durumu veya sürecidir. Bu,

⁹ *Ibid.*, 33.

¹⁰ Theodore Flournoy, *Une Mystique Moderne* (1945), 13.

bireyselliğin en derin katmanlarından kaynaklanan duygusal ve iradi olaylarla kendini gösteren, kendiliğinden bir değişim veya içgüdüsel bir itme türüdür. Bu olaylar, zekayı ve hayal gücünü harekete geçirerek bireyin iç dünyasında hissettiği ve deneyimlediği şeyler hakkında daha az veya daha çok uygun açıklayıcı fikirler, temsiller ve kavramlar oluşturur. Sonuç olarak bu düşünme sürecinden doğan dogmalar ve teolojik kavramlar, dini bilincin temel verileri üzerinde sonradan yapılan düşünme çalışmasından kaynaklanıyorsa, psikoloji açısından bir değere sahiptirler. Ancak bu değer, görünmez dünyanın doğası hakkında iddia edilen kesin gerçekler olarak değil, derin ve doğrudan yaşanan bireysel deneyimleri zihinsel olarak ifade etme ve duygusal imajlara veya sözlü kavramlara çevirme çabaları olarak görülür. Ancak bu deneyimler, her türlü kesin tanımlamaya karşı direnç gösterir ve somut gerçekliklerinde tam olarak ifade edilemezler.”¹¹

Flournoy’un doktrinlere karşı bir bakış açısına sahiptir ve dogmatik sistemlere karşı herhangi bir sempatisi beslemez, ancak bunların kaçınılmaz olduğunu kabul eder. Ona göre, bu sistemler “canlı özünün buharlaştığı kurumuş bir kalıntıdan”¹² başka bir şey değildir. Gelgelelim ki doktrinlere karşı olan antipatisi ciddi nedenlere dayanır, çünkü ona göre dogmatik çalışma samimiyeti zedeler. Yaşam ve evrenle ilgili somut eylemler ve deneyimler, teorik kavramlar ve formüllerle yer değiştiriyor mu? “Bu, fikirleri netleştirebilir ve tartışmaları teşvik edebilir, ancak aynı zamanda, dünyada var olma ve ona tepki verme şeklimizi belirleyen temel ve canlı gerçeği bozar. Örneğin, bir botanistin çiçeği incelemek için parçalara ayırması gibi bu süreç de yaşamın ve evrenin doğal ve organik yapısını bozar.”¹³

Bir doktrinden beklenen şey, bireyin çok sayıda hayati ihtiyaçlarına yanıt vermek olmalıdır, değil midir? Bu nedenle, bu koşul yerine getirildiği ölçüde, metafizik veya teolojik sistemleştirme girişimlerine içerdikleri tutarsızlık nedeniyle eleştiri getirmek tamamen anlamsızdır. Bu görüşe dayanarak Flournoy, dogmatiklerin çalışmalarına pek fazla ilgi göstermez. Cenevreli psikolog, dini düşüncelerin sistemli bir şekilde düzenlenmesine karşıdır. Yirmi yaşındaki içsel krizden bu yana, başlangıçtaki ivme iki zıt akıma ayrılmıştır. Bu, bir yandan dini düşüncenin sistemli bir şekilde düzenlenmesine karşı çıkan bir akımı, diğer yandan ise doğruluk arayan ve sadece verimli keşiflere izin veren yöntemlere sadık olan bir bilim insanının yolunu izleyen bir akımı temsil eder.

Bu tür dini düşüncelere yönelik eleştirilere karşı, Hristiyanlık ve onun temsilcilerine karşı bilinçli bir düşmanlık duygusu oluşabilir. Ancak, Flournoy’un ruhundaki Hristiyan yaşam pratiğine duyduğu karşı konulmaz ilgiyi anlamaya çalışalım.

¹¹ Flournoy, *Les Principes de la Psychologie Religieuse* (1945), 15.

¹² Flournoy, *Le Génie Religieux* (1945), 28.

¹³ *Ibid.*, 27.

2. Dinin Savunulması

Genç bir öğrenci olan Flournoy, bilim adına nesillere aşılana materyalizme karşı isyan edip ateist pozitivizme karşı kararlı mücadelesini hiçbir zaman bırakmaz. Paul Seippel'in bir nekroloji makalesinde mükemmel bir şekilde ifade ettiği gibi: "Bize sistemli bir felsefe değil, modern düşünceye yönelik bazı hayati sorunları çözme yöntemini öğretti. Bu sayede bize büyük bir hizmet sundu. Bizi dini inançlar ile bilimsel gerçeklik arasındaki acı çatışmalardan korudu."¹⁴

Flournoy, kendi zamanının manevi durumu konusunda endişeliydi. Bilimsel determinizmin, aslında bir araştırma yöntemi olması gerekirken bilime dayalı bir metafizik açıklamaya dönüşmesi onun rahatsız ediyordu. William James hakkındaki kitabında, bilimin yeni bir evrimi sayesinde, gelecek nesillerin bugün şüphe duyulan birçok temel konuda, beklenmedik buluşlar veya yorumlarla belki de kesinlik kazanabileceğini belirtti. Ancak bugün, bu durumun oldukça belirsiz ve özellikle uzak olduğunu, bu yüzden bu sürecin bizi zorlayacağını ifade eder.¹⁵

Flournoy, sadece rahatsızlığı teşhis etmekle kalmaz, aynı zamanda harekete geçer. Psikoloji uzmanlığı ile başlar ve bunu teolojiyle birleştirmeyi hedefler. Yeniliklere açık olan Flournoy, din psikolojisine ilgi gösteren ilk kişilerden biridir. Ancak, bu yeni bilim dalının çekiciliği, sadece Claparede'in belirttiği gibi beklenmedik bir şekilde hızla büyümesi ve daha önce zayıf ve verimsiz olan bir dalın güçlü bir dal haline gelmesi değildir; daha çok, bu dalın kırılmadan vaat ettiği tüm meyveleri taşıyabilmesi için gerekli desteği sağlama görevi olmuştur.

Flournoy kendini agnostik olarak görüyordu ve gerçekliklerin bilinemez olduğuna, Tanrı kavramının ise anlayışımızın ötesinde olduğuna inanıyordu. William James'in felsefesini anlatırken aslında kendi düşüncelerini ifade ediyordu. Yalnız bu agnostik kişi, teolojinin sınırlarını zorlayan sorular sormaktaydı. O, içtenlikle inandığı Tanrı'nın en azından bilinçli, bireysel ve ahlaki bir varlık olması gerektiğini düşünüyordu.¹⁶ Bir kişinin bilinci, deneyimlerinden elde ettiği veriler arasında yaptığı seçim, kişinin içindeki en mükemmel gerçekliği, hatta daha fazlasını ortaya çıkarır.¹⁷ Düşünceleri zamanla gelişir ve değişir; ancak Tanrı'nın metafizik niteliklerini reddetmeye devam eder çünkü bunlarda inanan bir kişi için pratik bir değer veya somut bir etki bulamaz.¹⁸ Gördüğü veya yaşadığı acılar ve adaletsizliklerden dolayı mustarip olur ve yakınlarının trajik ölümüyle sarsıldığı bir dönemde Flournoy, Tanrı'nın sonsuz sevgisine olan inancını korumak için artık onun her şeye gücünün yettiğini iddia etmekten vazgeçer. Onu Maniheizm'le suçlasalar bile önemli değildir! Tanrı'nın iktidarsızlığına inanmak onun için huzur

¹⁴ Seippel, *Journal de Genève*. (7 Kasım 1920).

¹⁵ W. James, *La Philosophie de William James*. Saint-Biaise, (1911), 162.

¹⁶ Bk. *La Philosophie de William James*, 145.

¹⁷ Bk. *Les Principes de la Psychologie Religieuse*, 25.

¹⁸ Bk. *La Philosophie de William James*, 127.

vericidir. Daha sonra, bu konuları tekrar ele alır ve Tanrı'nın en yüksek metafizik düşünceleri ve en temel teolojik sorunları birleştiren bir kavram olduğunu düşünür.¹⁹ “Belki bir gün, insan aklı, Tanrı hakkında daha üst düzeyde bir sentez bulmayı başarabilir. Bu Tanrı ne tamamen soyut yasalar veya bilinçsiz güçler gibi kişisiz ne de kabaca antropomorfik anlamdan kişisel, ama hem kalbin ihtiyaçlarını karşılayan hem de zihnin alışkanlıklarını tatmin eden süper kişisel bir varlıktır. Ancak bu, bir tür uç kavramdır ve birçok insan için anlaması zor olabilir.”²⁰

Teologlardan öğrendiği birçok inanca duyarsız değildir, tam aksine. Kant'ın öğrencisinin etkisini gördüğümüzde, aklın ulaşamayacağı gerçekler, ona göre tek gerçeklerdir. Bu nedenle, kendisi için hayati önem taşıyan bu inançların, bir hastalık araştırması, istatistiksel bir inceleme veya bir medyum oturumu sırasında askıda alınması fikri onda rahatsızlık yaratır. “Bana öyle geliyor ki, onları bu şekilde tüm risklere maruz bırakarak bugün kabul edilen ve belki yarın çürütülebilecek olan bilimsel yorumlara veya sonuçlara bağlı kılarak varlığının en mahrem kaynaklarına yapılan bir saldırıdır.”²¹

Onun inancı, gerçekten sağlam temellere dayanmaktadır. Bu inanç, ona İsa Mesih'in vicdanların Efendisi ve ruhların Kurtarıcısı olduğunu gösteren kişisel ve yaşanmış bir deneyimdir. Kendi gözlemleri ve deneyimlerinden kaynaklanan heyecanını aşağıdaki satırlarda hissedebiliriz: “[Tanrı]'nın özel müdahaleleri, mantığın veya pozitif bilimin öngöremeyeceği durumlarda ortaya çıkar, ahlaki kişilikleri çöken ve hayatın gücü tarafından ele geçirilen bireylerin örneğidir. Bu bireyler, bu güçle birlikte yükselir ve umutsuzluk uçurumundan kurtuluşu bulurlar.”²²

Gençlik yıllarının en eski dostlarından biri olan Pastör Henry Berguer, onun hayatını şöyle tanımlıyor “Bu güzel, bütünleştirici, zengin, doğru, yükselen ve iyiliksever ömrün, birçok kişinin bilmediği bir kaynağı var. Bunun bir tanığı olarak bu kaynağın İsa Mesih olduğunu söyleme hakkım ve görevim var. Tüm yaşamı boyunca o, sadece bir Hristiyan oldu, ancak her zaman daha bilinçli ve daha derin bir şekilde. Onun inancı, diğer Hristiyanların Mesih hakkında inandıkları şeylere inanmak değildi. Onun inancı, kendi iç dünyasında, bilincinde hissettiği ve kabul ettiği bir varlık üzerine kurulu. Onu Tanrı'ya götüren birçok sebepler oldu. Ancak Tanrı'ya olan kesin inancını İsa vermiştir.”²³

Flournoy' un kilisesine olan bağlılığı, birçok özelliğiyle belirginleşmiştir. Örneğin, bulunduğumuz tapınakta düzenlenen ve halka açık bir konferansta, Protestan Kilisesi'nin yeni

¹⁹ Bk. *Le Génie Religieux*, 52. Claparède, E., Théodore Flournoy. Not: I, 100.

²⁰ Flournoy, *Une Mystique Moderne*, 223.

²¹ F.W.H. Myers, Ölümünden sonra yaptığı çalışmalar, *Arşivler*, cilt. II, 285. *Ruhlar ve Medyumlar*, 256'da yeniden üretilmiştir.

²² James. *La Philosophie de William James*, 136.

²³ *La Semaine Religieuse*, (1920).

anayasası üzerine yapılan konuşmalar sırasında, kendine özgü tutumuyla dikkat çekmiştir. Ayrıca, Saint-Pierre'deki Pazar ayinlerine düzenli olarak katılımı, bağlılığını ve tutkusunu daha mütevazı bir şekilde göstermiştir.

Sonuç

Flournoy'un izlediği ikinci yol, bir inanç insanının yoludur ve teolojiye karşı gösterdiği çaba, dini duygularını açığa çıkardığı gayret kadar önemlidir. Bergson, dikotomi ve çifte çılgınlık yasalarını formüle ederken aynı ilkel dürtüden doğan ve birbirinden sonsuza dek uzaklaşan, kendi sonuçlarının gelişiminde her biri güç kazanan ardışık ve farklı eğilimler olduğunu, bu eğilimleri taşıyan ivmenin sona ermesine kadar bu sürecin devam edeceğini belirlemiştir. Bu düşünce toplumun gelişimi veya bireyin toplum içindeki dönüşümü için bir yerde doğru kabul edilebilse de dini yaşamda farklı bir seyrin mümkün olduğunu, yani bu iki alanın yakınlaşarak uyumlu bir bütünlük oluşturabileceğini gösterir. Bir kişi inancıyla denge sağladığında, acı dolu krizlerde tüm olanakları, deneyimler sonra zıt eğilimleri bir araya getirerek yeni bir bütünlük oluşturur. Bu noktada en yüksek nitelikler, zihnin ve kalbin iş birliği ile huzuru içinde gelişir. Bu bağlamda, dikotomi ve çifte çılgınlık yasalarına, yeniden sağlanan uyum yasasını eklemek uygun olacaktır.

Flournoy'un son yıllarda ruh doktoru olarak yürüttüğü manevi misyon, bunun kanıtı değil midir? Bilim insanı olarak manevi yaşamla ilgili sorunlar hakkındaki derin bilgisini acı çekenlerin hizmetine sunar. İşte bu, birçok düşünürün başaramadığı ve birçok inançlı entelektüelin umutsuzca ulaşmaya çalıştığı bilgi ve iman bütünlüğü değil midir?

Yakın arkadaşlarından biri, bize şöyle anlatıyor: "Onunla uzun ve sık yaptığımız görüşmelerimizde, bana sıkça şöyle derdi: "Başkalarını çok eleştiriyoruz. Hatta zor durumda olanları bile çok fazla eleştiriyoruz; yargılamaya hakkımız yok, anlamak içinse sevmeliyiz, ama asla yargılamamalıyız."²⁴ Bu, çağdaşlarına göre her şeyi anlama konusunda çok yetenekli olanlardan biri olarak bilinen bir adamdan kalan önemli bir derstir. Ancak, kendi değerlendirmesine göre, gerçekten anlamak için hata ve haksızlık yapmadan, en keskin zekayı en saf sevgiyle birleştirmek gerekir!

---

²⁴ A. de Morsier, *L'essor*. Alıntı: Ed. Claparède, *Théodore Flournoy* (1920), 112.

Kaynakça

- Claparede, Edouard. "Théodore Flournoy". *Gazette de Lausanne* (7 Kasım 1920).
- Flournoy, Theodore. *Le Génie Religieux*. Lausanne: 1904.
- Flournoy, Theodore. *Esprits et Mediums*. Genève: 1911.
- Flournoy, Theodore. *Observations de Psychologie Religieuse*. Archives de Psychologie, 1945.
- Flournoy, Theodore. *Les Principes de la Psychologie Religieuse*. 1945.
- Flournoy, Theodore. *Une Mystique Moderne*. 1945.
- James, William. *La Philosophie de William James*. Saint-Biaise, 1911.
- Rochedieu, Edmond. "Théodore Flournoy Un Savant Croyant: Etude de Psychologie Religieuse". *Revue de Théologie et de Philosophie* 33 (1945), 187-201.
- Seippel, Paul. *Journal de Genève*. 1920.

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 11 (Haziran / June 2024), 91-100

**Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi, yazar Taha Abdurrahman, çev.
Kürşat Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2022), 72 Sayfa, ISBN: 9789753526302**

*Language Matters: A Dialogue on Language and Logic by Taha Abdurrahman, translator Kürşat
Atalar (İstanbul: Pınar Publications, 2022), 72 pages, ISBN: 9789753526302*

İsa Güceyüz

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı
Anabilim Dalı

Assistant Professor Dr., Social Sciences University of Ankara Faculty of Theology, Department of
Arabic Language and Rhetoric
Ankara, Türkiye

isa.guceyuz@asbu.edu.tr

[orcid.org/ 0000-0001-7488-6914](https://orcid.org/0000-0001-7488-6914)

<https://ror.org/025y36b60>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 30 Nisan / Nisan 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Haziran / June 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Cite as: Güceyüz, İsa. "Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi, yazar Taha Abdurrahman, çev.
Kürşat Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2022), 72 Sayfa, ISBN: 9789753526302". ATEBE 11 (Haziran 2024), 91-
100. <https://doi.org/10.51575/atebe.1475842>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article
has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve
yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical
principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have
been properly cited (**İsa GÜCEYÜZ**)

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This
work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi, yazar Taha Abdurrahman, çev. Kürşat Atalar
(İstanbul: Pınar Yayınları, 2022), 72 Sayfa, ISBN: 9789753526302

Öz

Asrımızın önemli düşünürlerinden Taha Abdurrahman'ın *Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi* adlı eseri, yazarın dil ve felsefeye dair farklı bakış açılarını içermektedir. Söyleşi türünde kaleme alınmış eser bir bölümden oluşmaktadır. Bu yönüyle dil, dilbilim, mantık ve felsefe etrafında şekillenen sorulara ve bunlara verilen cevaplara dayanmaktadır. Eser, İngilizceden Türkçeye çevrilmiş olup orijinal ismi *Language Matters: A Dialogue on Language and Logic*'tir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâğatı, Taha Abdurrahman, Dil, Mantık, Söyleşi.

Language Matters: A Dialogue on Language and Logic by Taha Abdurrahman, translator Kürşat Atalar (İstanbul: Pınar Publications, 2022), 72 pages, ISBN: 9789753526302

Abstract

The work titled *Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi* by Taha Abdurrahman, one of the important thinkers of our century, contains the author's different perspectives on language and philosophy. The work, written in the form of an interview, consists of one chapter. In this respect, it is based on questions shaped around language, linguistics, logic and philosophy, and the answers given to them. The work has been translated from English into Turkish, and its original name is *Language Matters: A Dialogue on Language and Logic*.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric (al-Balâğah), Taha Abdurrahman, Language, Logic, Interview.

Asrımızın önemli düşünürlerinden Taha Abdurrahman'ın "*Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi*" adlı eseri yazarın dil ve felsefeye dair farklı bakış açılarını içermektedir. Söyleşi türünde kaleme alınmış eser, tek bölümden oluşmaktadır. Bu yönüyle çalışma, Abdurrahman'ın öğrencilerinin dil, dilbilim, mantık ve felsefe konusunda kendisine yönelttiği sorular ve bunlara verilen cevaplar etrafında şekillenmektedir. Eser, İngilizceden Türkçeye çevrilmiş olup orijinal ismi *Language Matters: A Dialogue on Language and Logic*'tir ve 2010 yılında Abu Dabi'de basılmıştır (s.3,9-10). Abdulsamet Şentürk tarafından, eserin İngilizcesinden hareketle kapsamlı bir değerlendirme yazısı yazılmıştır.¹ Bu çalışmada ise eserin Türkçe çevirisi esas alınmış olup Taha Abdurrahman'ın İslam düşüncesine bakışının bütüncül bir yöntemle ele alınması hedeflenmiştir. Ayrıca eserin Türkçe çevirisi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Taha Abdurrahman, İslam dünyasında son iki yüzyıldan beri süregelen tartışmalar içinde gündeme gelen yeni ve eski sorunları cevaplayan bütünlüklü bir felsefi sistem kurmayı hedeflemektedir. İslam aleminin karşılaştığı entelektüel ve yapısal sorunların temelindeki taklitçi modernliğe dikkat çeker (s.10). Ona göre Müslümanların karşılaştığı bu sorunlar İslam'dan değil dış etken ve güçlerden kaynaklanmaktadır. Felsefe bir nebze istisna tutulabilir ama dilbilim ve

¹ Abdulsamet Şentürk, "Taha Abdurrahman, *Language Matters: A Dialogue on Language & Logic*. Abu Dhabi, 1. Basım, 2010", *Din ve Felsefe Araştırmaları* 6/2 (2023), 117-124.

mantık, -üstelik derinlemesine tartışmalar yapıyorsa- okuyucunun ilgisini çekmek konusunda avantajlı olmamaktadır (s.11).

Muhammed Âbid Câbirî ile Muhammed Arkun'un görüşleri -Abdurrahman'a kıyasla- sadece İslami camiada değil seküler çevrelerde de gündem olabilmıştır. Söz konusu yazarlar sadece tarihselci ruhun hâkim olduğu metinleri nazarıtibara alındığında "modernist" diye tanımlanabilecek görüşleriyle bilinmektedir. Taha Abdurrahman ise bu duruma karşıdır. Burada Abdurrahman'ın adı geçen kişilerin modernist olarak bilinmesine değil onların modernist olarak bilinmesine neden olan görüşlerine ve bu görüşlerin Müslümanlar için bir çözüm olarak sunulmasına karşı olduğu söylenebilir. Özellikle de ithal fikirlerin Müslüman vicdanında tutunamayacağı yönünde ısrarlı iddiaları vardır. Okur bu metinden/kitaptan yazarın genel düşünce çerçevesini rahatlıkla çıkarabilir. Fakat detay bilgi için elbette müellifin düşünce dünyasının derinliklerine dalmak, dolayısıyla diğer eserlerine yönelmek gerekir (s.11-12).

Taha Abdurrahman'ı Batılı okurlarla tanıştıran Wael b. Hallaq, Abdurrahman'ın çalışmalarında ahlâkın İslam düşüncesinin merkezinde yer aldığını belirtir (s.12). Bu bağlamda Taha Abdurrahman'ın eserlerinin Hallaq'ın kitaplarıyla eş zamanlı okunması daha faydalı olabilir. Taha Abdurrahman'ın "*Modernitenin Ruhü*" adlı eserine takriz yazan Hallaq, onunla ilgili şöyle demektedir: *Abdurrahman Taha, sömürgecilik Afrika ve Asya'ya ayak bastığından beri İslam dünyasının yetiştirdiği en önemli filozoflardan biridir. Onun hâlâ ilerleme halindeki projesi modern Müslüman aydınların büyük çoğunluğunun kendi sözde reform programlarını dayandırdıkları epistemolojik temellerden hareket eder ama bu temelleri geride bırakır* (s.13).

Abdurrahman, sağlam ve kesin bilgiye dayanan ve modern öznenin "varoluşsal küstahlığı" yerine ahlâki çizgiyi merkeze alan eksiksiz bir hayat tarzı sunuyor. Çünkü bakış açısı ve eylemleri ahlâkla şekillenen insan, yaratılan her şeye alçakgönüllülükle saygı duyar (s.13). Çoğunlukla ahlâk araştırmaları ve modernite eleştirisi ve bu bağlamda dil, mantık ve felsefe odaklı çalışmaların her biri, alt savlar zincirine bölünen belli bir fikir/sistem etrafında oluşturulmuştur. Çok farklı konuları ele almasına rağmen düşüncesinin bütününde dil, mantık ve felsefe formasyonu daima öne çıkar. Abdurrahman; kelâm ilminin, dinî amel ve aklın yenilenmesine ve ahlâka vurgu yapmaktadır. Eser, Abdurrahman'ın düşüncelerinin izinin takibini, argümanlarını hangi çerçevede ortaya koyduğunu ve incelikli yöntemiyle meseleleri nasıl ele aldığını belirgin kılmaktadır. İslam'ın felsefe, kelâm ve fıkıh alanındaki entelektüel geleneğinin, o dönemin yaygın mantık ve diyalektik bilgisiyile dopdolu olduğuna, mantık ve diyalektiğin araçlarında ustalaşmadan bu geleneğe tümünden vakıf olmanın mümkün olmadığına dikkat çekmektedir (s.14).

Zorlu uğraş gerektiren araştırma işini aceleye getirerek, gelenek karşısında ideolojik pozisyonlar benimsemenin yanlışlığını vurgulayan *Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi*, müellifin entelektüel projesinin önemli bir bileşeni olarak dilbilime ve dille ilgili diğer konulara dair yeni bakış açılarına ve anlayışlara ışık tutmayı amaçlıyor. En seçkin çağdaş düşünürlerden

biri olarak, önde gelen öğrencilerinden ve meslektaşlarından bazılarının kendisine yönelttiği seçme sorular, ona siyaset, din ve ilahiyatla ilgili konuları özet bir biçimde ele alıp, mantık ve felsefeye ilişkin meseleleri daha ayrıntılı bir biçimde değerlendirme imkânı veriyor. Müellifin felsefe ve kelâm tartışmalarında edimbilimselci² yaklaşım öne çıkıyor. Eserin hacmi küçük olsa da dilbilim, mantık ve felsefeyle ilgili birçok önemli meseleye temas ediliyor (s.14-17).

Abdurrahman'a göre geleneği incelemek için yapılan çalışmalar, bazı sorunlu metodolojiler içermektedir: 1. Bunlar ithal edilmiş ve gelenekle bağı bulunmayan yöntemlerdir. Bu metodolojiler uygulandıkları sahaya ters düşmektedir. Geleneği güçlendiren ve onun yorumunu değiştirebilen nedensel unsurlardan kopukturlar. 2. Geleneğe yabancı metodolojilerdir. Yazılı metnin ihtiyaçlarını karşılayamadıkları gibi İslami metinlerin ihtiyaçlarını da karşılayamazlar. Bu metodolojiler her türden kuramsal ve mantıksal eğitimden vazgeçilebileceği inancını yaygınlaştırır ki bu sav bazı yöntem hatalarını beraberinde getirir. Abdurrahman, kurduğu metodoloji ile nakil (ithal edilmişlik) ve dahl (dışarıdan alınmış olma) kusurlarından arınmayı hedeflemektedir (s.19-21).

Abdurrahman, geleneksel metinlerin dilbilim ve mantığa dayalı bir bakış açısıyla inşa edildiğini ifade etmektedir. O, basit bir gelenek methiyesine kapılıp onu içselleştiren ya da onu kötüleyip terk eden çoğu gelenek araştırmacısından tamamen farklı bir yol haritası takip etmiştir. Nitekim o, felsefi anlayışların altında yatan dilsel ilkeleri öne çıkaran yaklaşımını şu şekilde ifade etmektedir: *Çok sayıda dille hemhal oluşumuz ve onları günlük yaşamda kullanmamız, filozofun konuştuğu dilde saklı yapılardan yararlanarak onun entelektüel ve teolojik yöneliminin geride bıraktığı belirgin izleri bulma noktasında çok önemli etken olagelmıştır.* Başka bir ifadeyle nesilden nesile geçerek bize ulaşan farklı fikirler, ait oldukları dünya görüşlerinin damgasını taşırlar. O nedenle aceleyle bunları benimseme veya savunmaya yeltenmeden önce o dilin özel bağlamının boyutlarının açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu model Arabî ve bilimsel bir yöntemdir. Bu yöntem, modern dilbilimin imkânlarından yararlandığı gibi Arap dilinin zengin sözbilim (belâgat) ve deyişbilim imkânlarını da sonuna kadar kullanır. Bununla birlikte Arapçanın sözbilim imkânlarına uygun düşecek şekilde diyalektik kuramları yeniler (s.25).

Müellif, modern Arapçanın geleneksel Arapçayı aştığı, dolayısıyla da artık klasik Arapçaya ihtiyaç kalmadığını iddia eden yaklaşımı eleştirmiştir. Dilbilim alanında çalışan ilim adamı hem klasik Arapça dilbilgisinden hem de modern dilbilim yöntemlerinden haberdar olmalıdır. Kuramsal donanıma da sahip olmakla birlikte benzer modelleri bağımsızca üretebilecek beceriye sahip olmalıdır. Abdurrahman'a göre modern dilbilim imkânları oldukça gelişmiş olmasına

² Edimbilim: Söylem analizi. Kişiler arası iletişim ve etkileşim. Konuşmacı, dinleyici ve bağlamı hesaba katarak dilin kullanım boyutu ve dilsel aktivitenin birtakım eylemler gerçekleştirilmesiyle ilgilenen bir alan.

rağmen klasik Arapça bilginlerinin kuram üretme yetenekleri modern muadillerinden çok daha üstündür (s.34-36).

Taha Abdurrahman, modern dilbilimi de tamamen reddetmemiştir. Modern dilbilime topyekûn karşı çıkmanın araştırmacıyı, Arapça dilbilgisiyle ilgili düşünceleri yenileme fırsatından yoksun bırakabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca modern dilbilimin Batılı dilbilim teorilerinin tahakkümünden kurtarılması gerektiğini belirtir. Geleneği savunmakla birlikte modern dilbilimin imkân ve sorunlarından haberdar olmayan bir araştırmacının dillere nezdinde güven kazanamayacağını niteler. İnsan nefsinin yeni olana karşı zaafı vardır ve modern dilbilimin belli orandaki çekiciliği de bundan kaynaklanmaktadır (s.37).

Yazar, *belâğî* ve *usûlî* gelenekle irtibata geçmek isteyen bir araştırmacının bazı adımları izlemesi gerektiğinden bahsetmiştir. Bunlardan ilki; araştırmacının yerleşik, klişeleşmiş ve sabitesi olmayan yargılardan uzak olmasıdır. İkincisi; *belâğî* ve *usûlî* geleneği, ayrı alan ve bölgelere ayırmaktan kaçınmalıdır. Başka bir ifadeyle bir alanı çalışmaya değer görüp diğer alanları dışlamamalıdır. Nitekim modern dönemde bazı alanlarla -durağan olduğu veya dinamizmini yitirdiği gerekçesiyle- ilişki koparılmaktadır. Ancak Taha Abdurrahman'a göre geleneği parçalarına ayırmayı öneren bir kuramın -yaygın popülaritesine rağmen- değeri yoktur. Bu bağlamda zorlu uğraş gerektiren araştırma işini aceleye getirmek ve gelenek karşısında ideolojik pozisyonlar almak sorunlu bir yaklaşımdır. Üçüncüsü; araştırmacı, kendinden önceki âlimlerin kullandığı yöntemleri çok iyi bilmelidir. Bununla birlikte modern dönemde edimibilim alanında uzmanlaşmış ilim adamlarının kullandıkları yöntemlere de vâkıf olmalıdır. Aksi takdirde ilmi ve akli temele dayanmayan övücü veya yerici yargılarda bulunma yanlısına düşer. Dördüncüsü ise -değeri herkesçe kabul edilsin veya edilmesin- araştırmacının yararlı ve uygun modern yöntemleri geleneğin her alanında kullanabilmesidir. *Belâğî* ve *usûlî* geleneğin meseleleri genellikle söylemle ilgili olduğundan ona uygun olan yöntem doğal olarak edimibilimsel yöntemler olacaktır (s.38-40).

Abdurrahman, *belâğî* ve *usûlî* gelenekten ihtiyaca binaen, yatay ve dikey olmak üzere iki şekilde yararlanılabileceğini ifade etmiştir. İlkinde gelenekten kavram ve ilkeler çıkarılır, böylelikle edimibilimsel sistemimiz zenginleşir. Bu, yatay düzlemdeki gelişmedir. Burada gelenekten çıkarılan araçların yöntemsel boyutlarının tanımı kesin olarak bize ait olmalıdır. Bu tanımlar zamanla kurallara dönüşür ve onlar sayesinde bu araçların yeni sistemdeki işleyişi denetlenebilir. İkincisinde ise gelenekten çıkarılan kategori ve kurallar aracılığıyla, güncel edimibilimsel yöntemleri içeren bir model kurulur. Bu model aynı zamanda teorik bakımdan geleneğin dilsel ve kuramsal ihtiyaçlarına uygun düşecek şekilde bu yöntemlerin yönünü belirler. Bu da dikey düzlemdeki gelişmedir (s.40-41).

Müellife göre edimbilimin toplumsal unsurlar içermesi oldukça doğaldır. Çünkü edimbilim dilbilimin bir dalıdır. Dilbilim de herkesin bilip paylaştığı bilgi, bağlam, konuşanla dinleyenin hak ve görevleriyle ilgili alanları söz konusu eder (s.42).

Taha Abdurrahman, modern mantık verilerinden yararlanmanın araştırmacıyı incelediği şey hakkında genel ve toptancı yargılara varmaktan koruduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte bilim adamına araştırdığı meseleyi doğrulama ve aslına uygunluğunu kanıtlama yetisi de kazandırdığını ifade etmiştir (s.46).

Abdurrahman'a göre çağdaş Arap felsefi yazılarında mantık-dilbilim temelli araştırmalardan çıkarılan herhangi bir bilgiye aşına olunduğuna dair bir işaret bulunmamasının üç temel nedeni vardır: İlki; tarihsel, toplumsal ve siyasal metodolojilere takılıp kalmak; bunların her birinin çok sayıda metodolojik tercihten sadece biri olduğu gerçeğine gözleri kapatmaktır. İkincisi; -özellikle Mağrip coğrafyasında- konuları Fransızca yazılmış eserlerden çıkarılmış bilgiyle yetinmektir. Oysa Fransızca yazılmış felsefi eserlere tarihselci ruhun hâkim olduğu ve bunların yön ve kapsamını filoloji yönteminin belirlediği iyi bilinmektedir. Fransızca eserler konusundaki ısrar, Almanca ve İngilizce gibi diğer eserlere açık olma noktasındaki isteksizlik genelde Arap, özelde ise Faslı araştırmacılara olumsuz etkide bulunmuştur. Bu etki, araştırmaların kesinlikten uzaklaşıp muğlak genellemelere boğulmuş filolojik ve edebi çabalar şeklinde ilerlemesini sağlamıştır. Üçüncüsü ise ancak bir Arap felsefesi öğrencisi düzeyinde mantık ve dilbilim alanlarına hâkim olmaktır. Nitekim bugüne değin birçok Arap felsefecisi yeterli bir mantık bilgisine sahip olmanın gerekliliğini kavrayamamıştır. Oysa onların selefleri bu konuda farklı düşünmüş ve bu ilimlerden bir şekilde yararlanmışlardır (s.52-53).

Yazar, Dekartçı bir akılcılığa fanatizm derecesinde bağlanmayı tenkit etmiştir. Bu anlayışın, Fransız kültürünün büyümesine kapılan Taha Hüseyin'le yaygınlaşmaya başladığını ifade etmiştir. Abdurrahman'a göre "akılcılık", kendi doğup geliştiği coğrafyada bile muhalefetle karşılaşım sınırlandırılmasına rağmen bazı çağdaş Arap ilim adamları bu fanatik bağlılığı sürdürmüştür. Bu kişiler İslami geleneğe kıymet biçerken akılcılıktaki bu revizyonu göz önünde bulundurmamıştır. Böylelikle fikir önderlerinin dahi terk ettikleri bir anlayışa sıkı sıkıya bağlanmayı sürdürmüşlerdir. Abdurrahman, Dekartçı akılcılığın nesnel nedenlerinin ortadan kalktığını söylemiştir. Böylelikle akılcılığın sürekli ve ısrarlı biçimde nihai hakikat olduğunu iddia etme hakkı ve İslami geleneğe değer biçip yargılamaya yeterliliği kalmamıştır. Ayrıca Dekartçı akılcılık, bizzat Dekart tarafından bile sadece diyalektik münazara ve konuşma iletişimi alanına ait kriterlerin uygulandığı bir söylem olarak sunulmaktadır. Bu yönüyle mantık ve münazara kuramı bağlamında edimbilimsel dilbilim, Dekartçı akılcılığın ve materyalist felsefe anlayışının karşısında konumlanmaktadır (s.53-54).

Taha Abdurrahman, ortaya koydukları bilimsel metodolojileri mantıki tutarsızlıklar içerdiği gerekçesiyle Muhammed Arkun ve Muhammed Âbid Câbirî'yi de eleştirmektedir.

Dolayısıyla Abdurrahman, bu kişilerin İslami metodolojiye yönelttikleri eleştirilerin çok daha fazlasının kendi metodolojilerine yöneltilmesinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Örneğin Câbirî *burhân* ile uğraşması gereken yerde *beyâna* kalkışmaktadır. Arkun ise akılcılaştırmaya taban tabana zıt bir yöntem çağrısında bulunduğu yerde bizzat kendisi akılcılaştırma (*ta'kîl*) yapmaktadır (s.56-58). Abdurrahman, burada kelâm ve usûl ilkelerine dayalı bir araştırma modeli tercih ettiğini belirtmiştir (s.59).

Abdurrahman, Aristocu meşşâî felsefeye de bazı tenkitler yöneltmiştir. Bu eleştirilerin meşşâî geleneğin Yunan bağlamı için değil Arap bağlamı için geçerli olduğunu ifade etmiştir. Araplardaki bu düşünce tarzı “Öteki”nden ithal edilmiş olup şu gerekçelerle dilbilimsel ve mantıksal ihtiyaçlara tam olarak cevap veremez: Müslüman filozofların dilbilimsel ifadeleri, Arapların ifade tarzını yansıtan edimbilimsel taleplere uymadığı için insanlar onların -dilbilimsel kuruluşları zayıf olan- yazılarını anlamakta zorlandılar. Onlar; ötekilerin, yani fakîhler, kelâmcılar ve sûflerinin maruz kaldığından daha fazla bir engelleme ve sınırlamaya maruz kalmadılar. Nitekim onlar arasında kırbaçlanmış, yakılmış veya çarpmıha gerilmiş bir filozof bilinmemektedir. Arapların dilbilimsel adetlerinden saptıkları, mantıksal ve “tanıtlayıcı” olduğu gerekçesiyle Yunanlıların dilbilimsel yöntemlerini ısrarla izledikleri için bu yöntemlerden yararlanma konusunda daha az başarılı olmuş olabilirler. Bu bağlamda Abdurrahman, filozofların mantığın yöntemlerine daha fazla bağlı kaldığı argümanına da karşı çıkmaktadır. Ona göre filozofların mantık bilgisi, özü itibarıyla diğer insanlarınkinden daha sağlam değildir. Nitekim bazı Müslüman fakîh ve kelâmcılar mantığın mahiyet, boyut ve kapsamını anlama noktasında onlardan fersah fersah ileridedir. Örneğin, mantığın özerk bir disiplin olduğunu savunanlar (ki bu filozofların açık bir şekilde telaffuz etmedikleri bir tezdır) ve ardından onu felsefi olmayan diğer alanlara dâhil edenler (yani onu felsefi olmayan diğer alanlarda uygulayanlar) fakîhler ve kelâmcılardır. Filozoflar ise bu konuda geri kalmıştır. Ayrıca filozoflar felsefi iddiaların mantıksal iddialardan farklı olduğunu hiçbir zaman net olarak görememiştir. Meseleyi iyi anlayamadıkları için kafa karışıklığı meydana gelmiş ve öncekilerin ihtiyaç duyduğu yöntemleri sonrakine uygulamaktan öteye geçememişlerdir. Öte yandan Müslüman fakîh ve kelâmcılar ise bilinçli bir şekilde bunlar arasında sistematik ve metodik bir ayırım yapmayı hedeflemiş ve mantığı, metafizik karakterli Yunan bağlamından koparıp çıkarmak için yoğun çaba sarf etmişlerdir (s.59-61).

Abdurrahman, dilbilim ve mantığın şartlarının -Müslüman filozoflar örneğinde- Aristocu düşünceyi değerlendirirken kullanılacak ölçütler olarak görülmesi durumunda *kelâmî* ve *usûlî* düşünceyi değerlendirirken de aynı ölçütlerin kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Bu kabul edildiğinde şu îmâ edilmiş olmaktadır: Kelâmî ve usûlî gelenek, Arap dilinin iletişimsel ve dilbilimsel araçlarını sadece kullanmakla yetinmemiş, bu araçları ithal edilmiş şeyleri değerlendirirken de kullanmıştır. Öyle ki ithal edilen bu konuları, kendi yerli malzemesini nasıl değerlendirdiyse ona benzer şekilde değerlendirmiştir. Dolayısıyla içerikte değişiklik yapmış ve ona yeni bir biçim vermiştir. Yapılan bu değişiklik ve yeniden biçimlendirme cehaletin ürünü

olmadığı gibi ithal edilene bir saldırı anlamına da gelmemektedir. Bilakis, filozoflarınkinden çok daha üstün bir bilgi ve bilinç temelinden kaynaklanmaktadır. İthal edilen bilgi, İslami edimbilimsel alanın sahih ürünü olabilmesi için hem biçim hem de içerik yönünden aslına uygunluk (*asâle*) denetimine tabi tutulmuştur. Böylece ithal edilen bu bilgi, -ondan nasıl yararlanılması gerektiğini anlayamayan filozoflar örneğinde görüldüğü gibi- sürgüne gönderilip hapsedilmiş bir tutsak olarak kalmamıştır. Bununla birlikte kelâmî ve usûlî gelenek, konusuna ve iddialarına uygun mantıksal ihtiyaçları mükemmel şekilde karşılamıştır. Müslüman kelâmcı ve fakihler; mantık, matematik ve mühendislerinkine özdeş bir mantıksal tanıtlama yaptıkları iddiasında olmamışlardır. Abdurrahman'a göre onlar, doğal söylemde mantıksal tanıtlamanın nasıl yapılacağı hususunda filozoflara göre daha ferasetlidir. Dahası başka şeye değil sadece tutarlı bir münazara kuramı inşa etmeye odaklanmışlardır. Onların diyalektik tartışma ile ilgili ortaya koyduğu kuramlar (*mebhasu'l-münâzara*), tanıtlayıcı akıl yürütme alanında filozofların erişemeyeceği bir konumdadır (s.62-63).

Müellif, dine karşı eleştirel yaklaşım sergileyenlere üç yönden cevap vermektedir: Bunlarda ilki *temel mantıksal* yöndür. Dine karşı eleştirel yaklaşanların tezleri genel anlamda; akılcı delil sunma, deneysel kanıtlama ve pratik kurallara sahip olma bakımından dinin kendisinden daha güçlü değildir. Dine yöneltilen itirazlar öncüllerinin zayıflığı bakımından aynı şekilde eleştirinin sahibine de yöneltiler. İkincisi *dönemsel tarihsel* yöndür. Dine eleştiri yöneltenlerin bugüne dek, bir dine bağlı olanların ürettiği şekilde kültür ve medeniyet üretmediği gerçeğidir. Aynı şekilde "*dinî fanatizm*"in kaynağının din olduğu yönündeki iddia da iki yönden geçersizdir. İlk olarak, dinine bağlı inanmış her kişi, zorunlu olarak fanatizme saplanmaz. Tarih boyunca dinle ilişkisi taraftarlık veya savunuculuk şeklinde tezahür eden pek çok kimse "sizin dininiz size benim dinim bana" kuralına uymuş ve bunu pratiğe dökmüştür. İkinci olarak, dini eleştiren herkes fanatizmden kurtulur diye de bir şey yoktur. Tıpkı bir mümin gibi, dine eleştirel yaklaşan kişi de fanatizme kapılabilir ve aynı ölçüde ona yenik düşebilir. Eleştirel tutum sahibi kişi, fikir ve inançlarını temellendirirken öyle bazı tutumlar takınabilir ki bunlar başkalarını rahatsız edebilecek boyutlar içerebileceği gibi onları kendisiyle aynı fikirde olmama hakkından yoksun bırakabilecek bazı pratik uygulamalar da içerebilir. Üçüncüsü *pratik, gerçekçi* yöndür. Din eleştirisiyle uğraşmak artık popüleritesini kaybettiği gibi dinî faaliyet bilinci artık öncekinden daha derindir. Günümüzde *dini eleştiren felsefelerin* devamına değil *dinî felsefelerin* ortaya çıkışına daha yakın bir zemin bulunmaktadır. Abdurrahman'ın öngörüsüne göre önümüzdeki on yıllarda dinî araştırmanın canlanışına şahit olunacaktır. Bu canlanışın önderliğini de yine din ve inanca dayanan felsefeler yapacaktır (s.64-66).

Abdurrahman, tasavvufa yöneltilen eleştirilerle ilgili ayrı bir çalışma yapmayı planladığını ifade etmiştir. Bununla birlikte konuya kısaca değinmiştir. Tasavvufa yöneltilen eleştirilerin Selefler'e ve onların dışındaki diğer kimselere de yöneltilebileceğini belirtmiştir. Ona göre şu üç özellik hem tasavvuf taraftarlarında hem Seleflik savunucularında hem de materyalizm,

tarihselcilik veya pozitivizm savunucularında aynı derecede bulunabilir: Bunlardan ilki *yeniliktir*. Her dinî hareket zamanla ilerleme, çevrenin değişmesi ve kişisel eğitim faktörlerinin etkisi altında az veya çok onu köklerinden ya da orijinlerinden uzaklaştıran değişimlere açıktır. İkincisi *esnemezliktir*. Her dinî eğilim mecburen iki safhadan geçer ve bunlar birbiri ardı sıra veya biri diğerinden çok sonra gelir. İlkinin karakteristik özelliği *yenilikçilik (içtihâd)* ve *yenilenme (tecdîd)*dir. İkincisinin karakteristik özelliği ise *esnemezlik* veya *taclittir*. Üçüncüsü *düşmanla karşılaşmadır*. Her dinî hareket mesajını yaymaya çalışırken, hasımlarına karşı üstünlük kurmaya çalışır, bunu yaparken de düşmanını en büyük hatayı işlemekle itham eder (s.66-67).

Taha Abdurrahman'ın metinleriyle uğraşmak aynı zamanda yeni bir felsefi lügatçeyi hesaba katmak demektir. Abdurrahman, klasik İslam düşüncesindeki pek çok terimin içeriğini kendi tezi doğrultusunda yeniden anlamlandırmıştır. Batılı terminolojiyle fikirlerini desteklemiş, bunların yeterli gelmediği durumlardaysa yeni terimler teklif etmiştir (s.16).

Kitabın çevirmeni, metnin aslına bağlı kalmaya çalışmakla birlikte bazen tercihlerde bulunmaktadır. Kelime kullanımında anlamı değiştirmeyen aksine belirginleştiren bazı uygulamalar yapmaktadır. Aynı şekilde anlaşılma ihtimali olan teknik terimleri dipnotta açıklamaktadır (s.22,25,47). Maksadın anlaşılması için tedavülde olan kelimeleri kullanmaya gayret etmektedir. Dil, felsefe ve mantık terminolojisine uygun kelimeler seçmektedir. “Kelâm”, bazı yerlerde “spekülatif ilahiyat” bazı yerlerde ise “diyalektik teoloji” diye çevrilmektedir (s.14-16,31,46,63). “Belâgat” da “sözbilim” olarak karşılık bulmaktadır (s.38). “İlmü'l-usûl” ise “skolastik fıkıh metodolojisi” olarak Türkçeye aktarılmıştır (s.56). Bu tür terimler Türkçede de kullanıldığı için çevrilmeden aynı şekilde kullanılmasının kavramsal örgüye daha uygun olacağı söylenebilir. Mütercim tarafından translitere edilen bazı Arapça eserlerin yazımında gramer hatalarına rastlanmaktadır. Abdurrahman'ın *Fî usûli'l-hivâr ve tecdîdi ilmi'l-Kelâm* şeklinde yazılması gereken eserinin *Fî usûlü'l-hivâr ve tecdîdu ilmi'l-Kelâm* olarak yansıtılması bu bağlamda zikredilebilir (s.38,41,47).

Taha Abdurrahman dilden felsefeye, mantıktan ahlak ve moderniteye birçok alanda önemli bir külliyat meydana getirmiştir. Mantık ve dil felsefesini büyük oranda eylem ve tasavvuf felsefesi ile birleştirmiştir. Bununla birlikte İslam geleneğine bütüncül bir bakış açısıyla bakamayanların iddialarını tenkit etmektedir. Düşünürü henüz tanımayanlar için güzel bir tanışma vesilesi olan kitap “iyi bir söyleşinin hiç bitmemesini istersiniz” sözünü bir kere daha doğruluyor.

Çıkar Çatışması: Yazarlardan İsa Güceyüz ATEBE dergisi editör kurulunda görevlidir. Ancak yazarın kitap değerlendirmesinin yayımlandığı bu sayıda alan editörlüğü görevi askıya alınmış ve editör yetkileri kaldırılmıştır. Bu bağlamda çift taraflı kör hakemlik ilkelerine uyulmuştur.

Kaynakça

Abdurrahman, Taha. *Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi*. çev. Kürşat Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, 2022.

Şentürk, Abdulsamet. "Taha Abdurrahman, Language Matters: A Dialogue on Language & Logic. Abu Dhabi, 1. Basım, 2010". *Din ve Felsefe Araştırmaları* 6/2 (2023), 117-124.

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 11 (Haziran / June 2024), 101-108

Tefsir İlminin Mahiyeti Sorunu, yazar Enes Büyük (İstanbul: Ensar
Neşriyat, 2019), 232 sayfa, ISBN: 9786057619501

*The Problem of the Nature of the Science of Tafsir by Enes Büyük (İstanbul: Ensar Publications,
2019), 232 pages, ISBN: 9786057619501*

Samir Abdou

Yüksek Lisans, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami Araştırmalar Enstitüsü, Temel İslam
Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı

Master of Arts, Social Sciences University of Ankara, Institute of Islamic Sciences,

Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir

Ankara, Türkiye

sameer_11001@hotmail.com

[orcid.org\0000-0002-6514-1731](https://orcid.org/0000-0002-6514-1731)

<https://ror.org/025y36b60>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 4 Ocak / January 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Mayıs / May 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Cite as: Abdou, Samir. "Tefsir İlminin Mahiyeti Sorunu, yazar Enes Büyük (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 232 sayfa, ISBN: 9786057619501". ATEBE 11 (Haziran 2024), 101-108.
<https://doi.org/10.51575/atebe.1414687>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Samir ABDU**)

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

**Tefsir İlminin Mahiyeti Sorunu, yazar Enes Büyük (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 232 sayfa,
ISBN: 9786057619501**

Öz

Bu eser, tefsir ilminin mahiyetindeki karmaşıklığı ele almaktadır. Eserde; tefsir usulünün ilkelerinin belirlenmesi ve tefsir rivayetleri çerçevesinde tefsirin işlevi tartışılmaktadır. Kitabın tefsir ilmine katkısı, konunun anlaşılması ve ele alınması için gerekli detayları vermeyi amaçladığının altı çizilerek ve klasik ve modern tefsir anlayışları karşılaştırılarak vurgulanmaktadır. Ayrıca tefsirin ilmi değeri ve diğer İslami ilimlerle ilişkisi incelenmektedir. Çalışma, öncelikle İslam düşüncesindeki tefsir mahiyetine ilişkin tartışmaları belirlemeye ve analiz etmeye odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Mahiyet, İşlev, Tanım, Kitap Değerlendirmesi.

**The Problem of the Nature of the Science of Tafsir by Enes Büyük (İstanbul: Ensar Publications,
2019), 232 pages, ISBN: 9786057619501**

Abstract

This article focuses on the intricate nature of the science of tafsir. It discusses the function of tafsir within the framework of identifying the principles of tafsir methodology and tafsir narrations. The book's contribution to the science of tafsir is emphasized by underlining that it aims to provide essential details for understanding and addressing the subject and comparing classical and modern understandings of tafsir. In addition, the scientific value of tafsir and its relationship with other Islamic sciences is examined. The work primarily focuses on identifying and analyzing the discussions regarding the nature of tafsir within Islamic thought.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Essence, Definition, Function, Book Review.

The question of whether the activity of understanding and interpreting the Holy Qur'an and the general name of the literature written in this context, known as "tafsir" constitutes a genuine science, and whether it has principles and needs to be studied. This book, which we will review, has been written by Enes Büyük aims to seek answers to this issue. The book consists of five main chapters, which are: Chapter 1: The Problem of Defining Tafsir. Chapter 2: The Problem of the Scientific Nature of Tafsir. Chapter 3: The Problem of the Knowledge Value of Tafsir and Its Formation Depending on Human Effort. Chapter 4: The Problem of the Function of Tafsir. Chapter 5: The Problem of the Sciences Related to Tafsir. In this book, the author explores the nature of the science of tafsir, examines the possibility of defining tafsir at its utmost limit, and discusses the function of tafsir. The study titled 'The Problem of the Nature of the Science of Tafsir' is significant because it is the first detached book that deals with the nature of the science of tafsir and its related topics collectively that are mentioned above. In the introduction, concise definitions of concepts such as science, expertise, and miscellaneous sciences under the issues of the science of logic are given succinctly. The fifty-eight definitions of tafsir identified within the tradition of exegesis at the end of the book, with careful attention to the chronologies of authors, are highly functional for researchers in the field. This breakdown elucidates the multifaceted

benefits of presenting authors' interpretations and definitions together in scholarly discourse: Clarity and Coherence as readers grasp the context of defined terms more clearly, thereby enhancing comprehension and coherence of the text. Additionally, it fosters engagement by encouraging readers to engage more deeply with the text when they understand the authors' interpretations, thereby fostering critical thinking and analysis. Moreover, it streamlines the reading experience by simplifying the process, as the proximity of interpretations and definitions eliminates the need for readers to search for contextual meanings elsewhere in the text. Furthermore, it facilitates discussion, as readers can readily reference authors' interpretations to support arguments or seek clarification, thereby fostering richer and more informed discussions around the text.

With the acceptance of the science of logic as a tool science for Islamic sciences, particularly through the influential efforts of al-Ghazālī (d. 505/1111) during this process, the definition, subject, issues, principles, and utility of science that constitutes the framework the classical philosophy of science, began to be taken into consideration in the evaluations of nature of religious sciences. The articulation of nature has brought up specific issues, such as how a science will be defined in terms of its limits and scope and whether a complete description is possible. The science of tafsir also had its share of these debates and faced the problem of its essence and definition. In this context, the author starts by presenting approaches and evaluations concerning the nature of the science of tafsir. This is done by introducing the definitions within the Islamic intellectual tradition related to the science of tafsir.

The author subjects these definitions to various classifications and, as a result, highlights two definitions of tafsir that gained prominence, particularly among commentators in the later period. The writer in this context provides an overview of general definitions about interpretation, delineating them into classifications based on the classical era. These classifications encompass definitions accentuating narration, those emphasizing knowledge, and those encapsulating the amalgamation of both narration and discernment. In the second section, he mentioned definitions from modern times and highlighted the changes that have occurred in defining the interpretation of the Holy Quran. These definitions, primarily associated with the authors of commentaries and glosses, are attributed to Quṭb al-Dīn al-Rāzī (d. 766/1364) and al-Taftāzānī (d. 792/1390). The author notes that Mollā Fanārī (d. 834/1431) and al-Bābartī (d. 786/1384) raised various objections to these definitions, and these objections were criticized by some Ottoman scholars like Sheikh Alī al-Bistāmī Musannifak (d. 875/1470). While the issue of defining tafsir remained somewhat limited to certain commentators in the classical period, the situation appears to be more problematic when examining the contemporary era. In this period there has been more of a transfer of definitions rather than the creation of new ones, Mollā Fanārī's well-constructed definition has been almost entirely overlooked, and some individuals

have considered any effort to define tafsir as futile. From this point of view, it has been emphasized that, with few exceptions, there hasn't been sufficient effort, both in the classical and modern periods, to define tafsir. The most competent definitions made so far have been made by Abdallāh b. ʿUmar al-Bayḍāwī (d. 685/1286), Abū Ḥayyān (d. 745/1344), al-Taftāzānī, and Mollā Fanārī. It is suggested that clearer definitions can emerge by eliminating the ambiguities.

As a result of the debates that emerged in the definitions of tafsir, the question of whether tafsir is an affirming science or a conceptual knowledge involving the perception of meanings has come to the forefront. In order to examine this question/problem, the author has written the second chapter. First and foremost, it should be recognized that there is a direct connection between the issue of whether tafsir is a science and whether it has a basis or not. From this point of view, scholars such as Musannifak, and Ibn ʿĀshūr (d. 1393/1973) have asserted that tafsir has rules and, therefore, can be seen as "confirmatory science." On the other hand, many commentators and researchers such as Mollā Fanārī, Ṭarsūsī Meḥmed Efendī (d. 1145/1732), Abū Saʿīd al-Khādīmī (d. 1176/1762), ʿAbd al-Ḥakīm Siyālkūti (d. 1067/1657), Hüseyin Atay, Ömer Türker, and Mustafa Öztürk, emphasize that tafsir does not have the quality of being a confirmatory science due to its lack of sufficient principles. Enes Büyük, based on this, draws attention to the fact that numerous contemporary studies have been conducted to identify and establish the principles of tafsir and that these studies are very important steps towards establishing tafsir as a science.

Another issue in the debates on the definitions of tafsir is the epistemic value of tafsir. Arising from the objections of Mollā Fanārī, the question of whether the interpretations and explanations expressed in tafsir are definitive or speculative constitutes the subject of the third chapter of the study. Some possible situations, such as the fact that language and narrative materials are of the type of ḥadīth "khabar al-āḥād", the conflict between reality and metaphor in speech, the presence of abrogation (Naskh), and the possibility of generality-specificity (al-ʿāmm wa-l-khāṣṣ), are potential factors that tend to make the epistemic value of tafsir speculative. On the other hand, factors like the possibility of sometimes arriving at certain rulings intellectually, the information conveyed through language and narration that comes through Mutawātir transmission, and the possibility of achieving certainty through inductive inference are elements that solidify the science of tafsir.

It should also be underlined that in some definitions "in proportion to human capacity" is included. Indeed, it is expressed that the placement of this principle is grounded in the Qur'anic imagination of the commentators. According to this conceptualization, since the Qurʾān is the word of Allah and one of His attributes, and due to the boundlessness of the knowledge of the Almighty, the meanings of the Qurʾān are limitless. With this feature, the Qurʾān encompasses the

rulings of every legal issue that the ummah needs until the Day of Judgment. The principle of "in proportion to human capacity" has been introduced to acknowledge that the commentator can only explore all these meanings within the limits of their own human capability. However, the author, in this context, Emphasizes that other religious sciences such as Islamic theology (*Kalām*), Islamic jurisprudence (*Fiqh*), and Sufism (*Taşawwuf*) also investigate the Qurʾān. Additionally, the responsibility of exploring all layers of meaning in tafsir is not clearly defined. To discuss this question, the author dedicates the fourth chapter to the issue of the function of tafsir.

The function of a science is what distinguishes it from other sciences. Therefore, the issue of function can be considered the most crucial aspect in determining the nature of tafsir. In the classical period, two functions were assigned to tafsir: researching the Qurʾān in terms of its essence and researching the Qurʾān in terms of its signification of the purpose." The subject being the Qurʾān, tafsir cannot differentiate itself from other sciences. However, it can distinguish itself from other sciences based on its approach to the subject (the Qurʾān) and the honor associated with it. In the contemporary period, there are three different approaches to the function of tafsir: Firstly, tafsir only determines the primary or original meaning. Secondly, tafsir not only determines the primary meaning but also interprets it. And thirdly, tafsir is only concerned with explaining the words and providing contextual information. The first approach criticizes the second approach for expanding the scope of tafsir, evaluating it within the domains of *fiqh* and *kalām*. The second approach does offer a serious response to this criticism and reviews the first approach by stating that limiting tafsir solely to determining the primary meaning would lead to stagnation and the loss of its dynamism. Apparently, the author positions himself in favour of the second approach on this matter, emphasizing that due to the unique nature of any type of interpretation, the commentator's original interpretations differentiate tafsir from other disciplines. In general, while the first two approaches seem to assign a function to tafsir that could allow it to be considered a science, the third approach claims that tafsir is merely a compilation activity and lacks a distinct quality beyond serving as a supplier. According to this view, the commentator's role is perceived as not extending beyond narrating the issues presented in jurisprudence and theology under the verses. Thus, it does not attribute a mission to the commentator beyond conveying what is stated in the verses. However, as the author has pointed out, the fact that most commentators adopt a critical stance, either confirming or negating the relevant issues under the verses, and the potential for unique interpretations that can arise from considering tafsir as an art and application field, make the mentioned approach problematic.

In our perspective, Tafsir can be a distinct discipline from other religious sciences by combining the first two approaches and focusing on the activity of understanding and interpreting within the field. In other words, tafsir stands out from other disciplines due to its

focus on determining the primary meaning of the Qurʾān and exploring the nature of meaning, interpretation, and language. It involves elucidating the intricate relationship between the Qurʾān and the commentator, requiring a dedicated effort to understand the extent to which Allah's intent can be known. Tafsir's engagement in discussions on the philosophy of language and hermeneutics distinguishes it from other Islamic sciences.

The essence of understanding and tafsir is fundamentally interconnected, as underscored in contemporary hermeneutic discussions. In modern hermeneutical discussions, it is stated that the activity of understanding and tafsir has a nature that cannot be separated from each other. Within this process, three pivotal elements author, reader, and text coexist, leading to three distinct hermeneutical perspectives: author-centered, reader-centered, and text-centered. The commentator should focus on determining whether there is a difference in understanding and tafsir between texts authored by humans and text considered to be divinely sent by Allah (the Qurʾān). It is crucial for them to invest effort in unravelling the intent of Allah and exploring the feasibility of ascertaining that divine intent. Additionally, it is significant to highlight the importance of assessing the quality of identifying the original and objective meaning. The concept of an objective meaning, which exists independently and awaits discovery, should be a subject for thoughtful search. Only in this case, the commentator distinguishes themselves from experts in theology and jurisprudence by grappling with an issue that these specialists have not addressed but cannot ignore. Moreover, these unique issues within the field of tafsir may elevate it to a level where it not only stands alone but also contributes foundational principles to other Islamic sciences.

In the last part of the book, attention is turned to the relationship between tafsir and other sciences. The author collectively presents the essential knowledge required for the practice of tafsir, encompassing both classical and modern periods. Within this framework, it is noted that disciplines such as the Arabic language, *ḥadīth*, *fiqh*, *kalām*, and *taṣawwuf* hold precedence. Notably, Niẓām al-Dīn al-Nīshābūrī (d. 730/1329) stands out for emphasizing the necessity of commentator utilizing the science of logic in tafsir. In contrast, al-Suyūṭī (d. 911/1505) takes a different stance, asserting that applying logical principles to the Qurʾān is haram and forbidden. This difference in views on the role of logic in tafsir is noteworthy. Specifically, understanding the reasons behind al-Suyūṭī's position and the general tendency of many scholars, who do not mention the science of logic among the sciences that tafsir depends on, and discussing the issue in detail requires separate studies. Indeed, it is clear that this situation is conducive to identifying the relationship between reason and revelation, as well as the connection between religion and philosophy.

The author's central claim in his book is to address questions and problems related to the nature of tafsir, actively contribute to ongoing discussions on this subject, and stimulate further

advanced research in the field. Looking at the chapters and the issues covered in the book, it can be stated that the topics are adequately addressed in line with the book's goal. The work appears to largely identify and to some extent analyze the discussions on the nature of tafsir within Islamic thought. Given the topics explored by the author and the central thesis in this context, the work can be characterized as a well-qualified study within the realm of academic tafsir research. It offers a comprehensive evaluation of the nature of tafsir, making a valuable contribution to the present literature on the subject. In addition to specific commentaries like the introduction of Mollā Fanārī's "Ayn al-a'yān" and Musannifak's gloss on al-Kashshāf, contemporary studies such as the writings of Mehmet Paçacı and Öztürk, which directly delve into the subject, can be identified as primary sources for the book. From this point of view, it should be stated that the author predominantly relies on primary sources, complemented by secondary sources. In terms of its subject matter, it is clear that the intended audience for the book is scholars and academicians specializing in tafsir. However, the author's approach, style, and the simplicity and fluency of the narrative have turned the work into a text that can also benefit the general reader. The issues discussed in the book could be further detailed in separate articles and theses. Specifically, the differentiation of tafsir from other Islamic sciences, the identification of the principles/methods of tafsir, and presenting it as a certifiable science are among the aspects that could be developed in the work.

References

Büyük, Enes. *Tefsir İlminin Mahiyeti Sorunu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

ATEBE Dergisi / Journal of ATEBE
Sayı: 11 (Haziran / June 2024)

YAYIN ESASLARI

ATEBE Dergisi, ilahiyat ve İslami ilimler alanında yayın yapan hakemli akademik bir dergidir.

2019 yılında Kisbu İlahiyat Dergisi (e-ISSN: 2667-4602) adıyla yayın hayatına başlayan derginin adı 2020 yılı 4. Sayıdan itibaren ATEBE Dergisi (e-ISSN: 2757-5616) olarak değiştirilmiştir.

Dergimiz Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi tarafından 30 Haziran ve 31 Aralık tarihlerinde olmak üzere yılda 2 sayı olarak yayımlanmaktadır. Haziran sayısı için makale kabul tarihleri **01 Ocak-30 Nisan**; Aralık sayısı için **01 Temmuz-31 Ekim** tarihleri arasındadır.

Dergimiz, ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip özgün makale, tenkitli metin neşri, derleme makale, çeviri makale, yayım değerlendirmesi, bilimsel toplantı çalışmaları ve biyografiler yayımlayarak dinî araştırmalar alanında ulusal ve uluslararası bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Dergimizin kapsamına Tefsir, Hadis, Kelam, İslam Hukuku, İslam Mezhepleri Tarihi, Tasavvuf, Arap Dili ve Edebiyatı, İslam Felsefesi, Din Felsefesi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Din Eğitimi, Dinler Tarihi, Mantık, İslam Tarihi, İslam Sanatları Tarihi, Türk-İslam Edebiyatı, Dini Musiki ve Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Eğitimi alanında yapılmış bilimsel çalışmalar girmektedir.

Dergimizde yayın dili Türkçe'nin yanı sıra İngilizce ve Arapça dillerinde yapılan çalışmalara da yer verilmektedir.

Dergimizde yayınlanmak üzere gönderilen makaleler, en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur. Ayrıca intihal tespitinde iThenticate yazılımı aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir.

Yazım Kuralları

ATEBE Dergisi, 30 Haziran ve 31 Aralık tarihlerinde yılda 2 sayı olarak yayımlanan ulusal hakemli akademik bir dergidir. Dini Araştırmalar/İslam Araştırmaları alanında alanına dair özgün makale, tenkitli metin neşri, derleme makale, çeviri makale, yayım değerlendirmesi, bilimsel toplantı çalışmaları ve biyografiler gibi bilimsel çalışmaları yayımlar. Dergimizin kapsamına Tefsir, Hadis, Kelam, İslam Hukuku, İslam Mezhepleri Tarihi, Tasavvuf, Arap Dili ve Edebiyatı, İslam Felsefesi, Din Felsefesi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Din Eğitimi, Dinler Tarihi, Mantık, İslam Tarihi, İslam Sanatları Tarihi, Türk-İslam Edebiyatı, Dini Musiki ve Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Eğitimi alanında yapılmış bilimsel çalışmalar girmektedir.

ATEBE, [İsnad Atıf Sistemi 2. Edisyonu](#) (İSNAD-Metiniçi ve İSNAD-Dipnotlu) kullanmaktadır. Bilim dalında, dipnotlu veya metiniçi sistemden hangisi yaygın kullanılıyor ise o tercih edilebilir.

Dergiye gönderilen yazıların ilk sayfasında yazarın ismi ve kurum bilgileri İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun olarak yazılmalıdır. Bk. <https://www.isnadsistemi.org/guide/akademik-yazim/3-yazar-ve-kurum-bilgisinin-yazimi/>

Dergiye gönderilen yazılar daha önce başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere kabul edilmiş olmamalıdır. Lisansüstü tezlerden üretilen yazılar ile sempozyum bildirileri ise makale başında etik beyana yer verilerek dergi sistemine yüklenebilir.

Örnek: Bu çalışma ... tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız ... başlıklı yüksek lisans tezi/doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. /This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled "...", (Master Thesis/PhD Dissertation, ... University, Ankara/Turkey, 2021).

Etik kurul izni gerektiren araştırmalarda etik kurul onayı alınmalı ve bu onay (kurul adı, tarih ve sayı no) çalışmanın ilk sayfası ile yöntem kısmında zikredilmelidir. Etik kurul izni gerektiren araştırmalar için derginin [Etik İlkeler ve Yayın Politikası'nı inceleyiniz](#).

Dergide Türkçe, Arapça ve İngilizce yazılar yayımlanabilmektedir. Bir sayıda aynı yazara ait aynı türden en fazla bir çalışma yayımlanabilmektedir. Farklı türlerden olmak kaydıyla aynı yazarın birden çok çalışması yayımlanabilir.

Makalelerin hacmi en az 3.000, en fazla 10.000 kelime olmalıdır (öz, abstract, kaynakça ve ek hariç). 10.000 kelimeyi geçen makaleler Yayın Kurulu tarafından uygun görülmesi halinde hakem sürecine alınır. Makalenin başında 350-400 kelimelik Türkçe Öz ve İngilizce Abstract, 5-8 kelimelik Türkçe anahtar kelime ve İngilizce keywords ile Türkçe ve İngilizce başlıklara yer verilmelidir.

Öz/Abstract kısmında; araştırmanın konu, kapsam, önem, amaç ve yöntem gibi temel metodolojik çerçevesi belirtilmeli, ulaşılan sonuç ve yararlanılan kaynaklara ise değinilmemelidir. Öz/Abstract tek paragraf hâlinde yazılmalıdır. Öz kısmında yer alan Arapça özel isim (din, mezhep, şahıs, süre vb.), kitap adı ve kavramların yazımında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin (Bk. <https://islamansiklopedisi.org.tr>) kullanımına uyulmalıdır. İngilizce (abstract ve keywords) metninde yer alan özel isimler, kitap adları ve kavramların yazımında ise Encyclopaedia of Islam'ın 3. edisyonu dikkate alınmalıdır.

Metin içinde atıf yapılan eserler, KAYNAKÇA başlığı altında aşağıdaki formatta metnin sonuna eklenmelidir. Arapça makalelerin sonunda latin harfleriyle KAYNAKÇA bulunmak zorundadır.

Dergimiz makale yazımında uluslararası uygunluk açısından Zotero, Mendeley ya da Endnote kullanımını önermektedir.

Hakem süreci tamamlanan birden fazla yazarlı çalışmaların sonunda katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çatışma beyanına yer verilmelidir.

Dergiye gönderilen yazılarda şekil özellikleri şöyle olmalıdır:

Microsoft Office Word programında yazılmalıdır.

Sayfa Boyutu: A4 ebatlarında olmalıdır.

Yazı Tipi: Metin yazı tipi ISNAD Font ve boyutu 10 punto, dipnotlar ise 9 punto olmalıdır. “Tek” satır aralıklı olarak yazılmalıdır.

Makalede kullanılan atıf sistemi, İsnad Atıf Sistemi 2. edisyona uygun olmalıdır. İsnad Atıf Sistemi için tıklayınız.

Sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

ATEBE Dergisi makale şablonunu indirmek için [tıklayınız](#).

Başlıklar

Makalenin başında Türkçe ve İngilizce başlık bulunmalıdır. Başlıklar mümkün olduğunca kısa ve konuyu yansıtacak şekilde olmalıdır. Metin içi başlıklar ondalık sistemde yazılmalı, “1. 2. 3.; 1.1., 1.2.; 1.2.1.” şeklinde rakam ve sonrasında nokta kullanılarak manuel olarak oluşturulmalıdır. Otomatik başlık kullanılmamalıdır. Birinci derece başlıklarda her kelimenin ilk harfi büyük olmalı ve bold karakterde yazılmalıdır.

Bk. İSNAD: <https://www.isnadsistemi.org/guide/akademik-yazim/2-yayinin-adi-ve-basliklandirma/>

Etik İlkeler

ATEBE Dergisinde uygulanan yayın süreçleri, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, okuyucular ve araştırmacılar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır. ATEBE yayın etiği kapsamında tüm paydaşların aşağıdaki etik sorumlulukları taşımasını beklenmektedir.

Aşağıda yer alan etik görev ve sorumluluklar, açık erişim olarak [Committee on Publication Ethics](#) (COPE) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır (Bk. [COPE Yönerge](#)).

Makalelerde kullanılan verilerin manipüle edilmesi, çarpıtılması ve uydurma verilerin kullanılması gibi durumlar tespit edilirse, makale yazarının çalıştığı kuruma bu durum resmi yollardan bildirilecek ve makale reddedilecektir. ATEBE Dergisi, editör ve/veya hakemler tarafından verilen dönütlere göre yazarlardan analiz sonuçlarına ilişkin çıktı dosyalarını isteme hakkına sahiptir.

Yayına hazırlanan çalışma; kitap bölümü, yayınlanmamış tebliğ metni ile yüksek lisans veya doktora tezinden üretilmiş ise mutlaka çalışmanın ilk sayfasında Türkçe ve İngilizce olarak bu husus belirtilmelidir.

<https://dergipark.org.tr/pub/atebe>

Örnek: Bu çalışma ... tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız ... başlıklı yüksek lisans tezi/doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. /This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled "...", (Master Thesis/PhD Dissertation, ... University, Ankara/Turkey, 2021).

Bu makale, ... Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "...” adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir. /This paper is the final version of an earlier announcement called "...”, not previously printed, but orally presented at a symposium called "...”, the content of which has now been developed and partially changed.

Tebliğden üretilen makalelerin değerlendirmeye alınabilmesi için yazarın makalesini, “Çalışmam, daha önce yayımlanmamıştır ve yayımlanmayacaktır.” şeklinde ıslak imzalı taahhütname ile birlikte göndermesi gereklidir. Zira duplication/tekrar yayın/bilimsel yanıltma/çoklu yayın suçtur. TÜBİTAK Yayın Etik Kurulu'na göre tekrar yayın, aynı araştırma sonuçlarını birden fazla dergiye yayım için göndermek veya yayımlamaktır. Bir makale önceden değerlendirilmiş ve yayımlanmışsa bunun dışındaki yayınlar tekrar yayın sayılmaktadır.

Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi için [tıklayınız.](#)

Tübitak Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği için [tıklayınız.](#)

Hakemli dergide bir makalenin yayımlanması uyumlu ve saygı duyulan bilgi ağının gelişmesinde gerekli bir temel yapı taşıdır. Bu, yazarların ve onları destekleyen enstitülerinin çalışmalarının kalitesinin doğrudan yansımasıdır. Hakemli makaleler bilimsel metotları destekler ve şekillendirir. Bu yüzden beklenen etik davranışların standartlarında anlaşmaya varmak yayımlama ile ilgili tüm taraflar, yazar, dergi editörü, hakem ve yayımcı kuruluşlar için önemlidir:

Bilim araştırma ve yayım etiğine aykırı eylemler şunlardır:

a) İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,

b) Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayımlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

ç) Tekrar yayım: Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak,

d) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak,

e) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dahil ettirmek.

Yazarların Sorumlulukları

1. Raporlaştırma standartları: Orijinal araştırmanın yazarları, yapılan çalışmanın ve sonuçların doğru bir şekilde sunulmasını ve ardından çalışmanın öneminin objektif bir şekilde tartışılmasını sağlamalıdır. Makale önerisi yeterli detay ve referans içermelidir.

2. Veri erişimi ve saklama: Yazarların, çalışmalarının ham verilerini saklamaları gerekmektedir. Gerektiğinde, dergi tarafından talep edilmesi durumunda editör incelemesi için sunmalıdırlar.

3. Özgünlük ve intihal: Yazarlar, tamamen orijinal eserler göndermelidirler ve başkalarının çalışmalarını veya sözlerini kullanmışlarsa, bu uygun şekilde alıntılanmış olmalıdır. İntihal, tüm biçimlerinde etik olmayan yayıncılık davranışını oluşturur ve kabul edilemez. Bu nedenle dergiye makale gönderen tüm yazarlardan benzerlik oranı raporu istenmektedir.

4. Birden çok, yinelenen, yedekli veya eşzamanlı gönderim / yayın: Yazarlar başka bir dergide daha önce yayınlanmış bir makaleyi değerlendirilmek için göndermemelidir. Bir makalenin birden fazla dergiye eşzamanlı olarak sunulması etik olmayan yayıncılık davranışdır ve kabul edilemez.

5. Makalenin yazarlığı: Sadece yazarlık kriterlerini yerine getiren kişiler, yazının içeriğinde yazar olarak listelenmelidir. Bu yazarlık kriterleri şu şekildedir; (i) tasarım, uygulama, veri toplama veya analiz aşamalarına katkı sağlamıştır (ii) yazıyı hazırlamış veya önemli entelektüel katkı sağlamış veya eleştirel olarak revize etmiştir veya (iii) makalenin son halini görmüş, onaylamış ve yayınlanmak üzere teslim edilmesini kabul etmiştir. Sorumlu yazar, tüm yazarların (yukarıdaki tanıma göre) yazar listesine dâhil edilmesini sağlamalı ve yazarların makalenin son halini gördüklerini ve yayınlanmak üzere sunulmasını kabul ettiklerini beyan etmelidir.

6. Beyan ve çıkar çatışmaları: Yazarlar, mümkün olan en erken aşamada (genellikle makale gönderimi sırasında bir bildirme formu sunarak ve makalede bir beyanı dâhil ederek) çıkar çatışmalarını açığa çıkarmalıdır. Çalışma için tüm mali destek kaynakları beyan edilmelidir (varsa hibe/fon numarası veya diğer referans numarası dâhil).

7. Hakem değerlendirme süreci: Yazarlar hakem değerlendirme sürecine katılmakla yükümlüdürler ve editörlerin ham veri taleplerine, açıklamalara ve etik onayının kanıtlarına ve telif hakkı izinlerine derhal yanıt vererek tam olarak iş birliği yapmakla yükümlüdürler. İlk olarak

"gerekli revizyon" kararı verilmesi durumunda, yazarlar hakemlerin yorumlarına sistematik bir şekilde verilen son tarihe kadar yazılarını gözden geçirip yeniden ibraz etmelidir.

8. Yayınlanan eserlerde temel hatalar: Yazarlar kendi yayınladıkları çalışmalarında önemli hatalar veya yanlışlıklar bulduklarında, dergi editörlerini veya yayıncılarını derhal bilgilendirmek ve makale üzerinde bir dizgi hatası (erratum) düzeltmek veya makaleyi yayımdan çıkarmak için dergi editörleriyle veya yayıncılarıyla işbirliği yapmakla yükümlüdür. Editörler veya yayıncı, yayınlanan bir çalışmanın önemli bir hata veya yanlışlık içerdiğini üçüncü bir şahıstan öğrenirse, yazarın makaleyi derhal düzeltme veya geri çekme veya derginin editörlerine kâğıdın doğruluğuna dair kanıt sunma yükümlülüğünü almalıdır.

Hakemlerin Sorumlulukları

1. Editoryal kararlara katkı: Editör kararlarında editörlere yardımcı olur ve editoryal iletişim yoluyla yazarlara makalelerini iyileştirmede yardımcı olur. Makale ile ilgili diğer makale, eser, kaynak, atıf, kural ve benzeri eksiklerin tamamlanmasını işaret edilmelidir.

2. Sürat: Makale önerisini incelemek için yeterli nitelikte hissetmeyen veya makale incelemesinin zamanında gerçekleşmeyeceğini bilen herhangi bir hakem, derhal editörleri haberdar etmeli ve gözden geçirme davetini reddetmeli, böylece yeni hakem atamasının yapılması sağlanmalıdır.

3. Gizlilik: Gözden geçirilmek üzere gönderilen tüm makale önerileri gizli belgelerdir ve bu şekilde ele alınmalıdır. Editör tarafından yetkilendirilmedikçe başkalarına gösterilmemeli veya tartışılmamalıdır. Bu durum inceleme davetini reddeden hakemler için de geçerlidir.

4. Tarafsızlık standartları: Makale önerisi ile ilgili yorumlar tarafsız olarak yapılmalı ve yazarların makaleyi geliştirmek için kullanabileceği şekilde öneriler yapılmalıdır. Yazarlara yönelik kişisel eleştiriler uygun değildir.

5. Kaynakların kabulü: Hakemler, yazarlar tarafından alıntılanmayan ilgili yayınlanmış çalışmaları tanımlamalıdır. Hakem ayrıca, incelenen yazı ile başka herhangi bir makalenin (yayınlanmış veya yayınlanmamış) herhangi bir önemli benzerliğini editörüne bildirmelidir.

6. Çıkar çatışmaları: Çıkar çatışmaları editöre bildirilmelidir. Hakemler ile değerlendirme konusu makalenin paydaşları arasında çıkar çatışması olmamalıdır.

Yayın Politikası

Makale Kabul

ATEBE Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Makalelerin dergide yayımlanabilmesi için, daha önce başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir. Makale adı Türkçe ve İngilizce olarak yazılmalı; yazarların adları, soyadları, akademik unvanları, çalıştıkları kurum ve [ORCID](https://orcid.org/) bilgileri belirtilmelidir. Ayrıca

yazarların iletişim bilgileri (e-posta adresleri) tam olarak verilmelidir. ATEBE Dergisi'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin 1/3'ünü geçmeyecek şekilde İngilizce ve Arapça ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. İngilizce ve Arapça yazıların Türkçe başlık, öz ve abstract içermesi; Arapça yazıların ayrıca Latin Alfabesi kullanılarak yazılmış kaynakça içermesi gereklidir. Makalenin derginin yazım kurallarına uygun olarak hazırlanıp sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Araştırma makalelerinin hacmi en az 3.000, en fazla 10.000 kelime olmalıdır (öz, abstract, kaynakça ve ek hariç). 10.000 kelimeyi geçen makaleler Yayın Kurulu tarafından uygun görülmesi halinde hakem sürecine alınır. Makalenin başında 350-400 kelimelik Türkçe Öz ve İngilizce Abstract, 5-8 kelimelik Türkçe anahtar kelime ve İngilizce keywords ile Türkçe ve İngilizce başlıklara yer verilmelidir. Bir sayıda aynı yazara ait aynı türden en fazla bir çalışma yayımlanabilmektedir. Farklı türlerden olmak şartıyla aynı yazarın birden fazla çalışması yayımlanabilir. Haziran ve Aralık ayında yayımlanan dergiye makale kabul tarihleri Haziran sayısı için 1 Ocak – 30 Nisan; Aralık sayısı için ise 1 Temmuz – 31 Ekim arasındadır.

Makale Değerlendirme Süreci

Yayımlanmak üzere gönderilen yazılar Ön Kontrol ve Hakem Değerlendirme süreçlerinden geçirilmektedir.

Gönderilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.

Yazılar, önce Editör Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından (Ön Kontrol) incelenir. Daha sonra [iThenticate](#) yazılımı aracılığıyla intihal kontrolünden geçirilir. Dergimizde maksimum benzerlik oranı, %20 olarak kabul edilmektedir. Ön kontrol sürecinde yetersiz görülen çalışmalar hakem sürecine alınmadan Yayın Kurulu tarafından yazara iade edilir. Ön kontrol sürecinde yeterli görülen çalışmalar değerlendirmeleri için hakem sürecine alınır veya eksiklikleri gidermesi için yazara gönderilir.

Ön Kontrol sürecinde üç defa incelendiği halde bu süreçten geçemeyen çalışma, yazara iade edilir ve aynı yayın döneminde tekrar işleme alınmaz.

Ön Kontrol sürecini geçen çalışmalar ise çift taraflı kör hakemlik ilkesine uygun olarak en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Editör Kurulu hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve Editör Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler.

Atıf ve Referans Sistemi

ATEBE Dergisi, atıf ve kaynakça yazımında [İsnad Atıf Sistemi 2. edisyonu](#)nun kullanılmasını şart koşmaktadır.

İntihal Tespit Politikası

İntihal tespitinde iThenticate yazılımı aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir. Dergimizde maksimum benzerlik oranı, %20 olarak kabul edilmektedir.

Yayın ve Değerlendirme Ücreti

ATEBE Dergisi yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmemektedir.

Çıkar Çatışmaları

ATEBE Dergisi yazarlara ve hakemlere derginin yayın sürecinin bağımsız ve tarafsız bir şekilde sürdürüleceğini garanti eder. Birden fazla yazarlı çalışmalarda, hakem süreci tamamlanan çalışmanın sonunda katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çatışma beyanına yer verilmelidir. (bkz. [Makale Yazım Şablonu](#)) Ayrıca hakem süreci tamamlanınca yazarlardan çıkar çatışması beyan formunu doldurup sisteme yüklemeleri istenir.

Açık Erişim Politikası

ATEBE Dergisi'nde yayımlanan her bir çalışma Creative Commons Uluslararası Lisansı (CC-BY-NC 4.0) ile lisanslanmıştır. Açık erişim politikası sayfası için [tıklayınız](#).

Telif Hakkı Bildirimi

Yazarlar, ATEBE Dergisi'nde yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası \(CC BY-NC 4.0\)](#) olarak lisanslıdır. Yazarlar, ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisi'ne gönderdikleri yazılarda telif hakkı bildirim metnini kabul etmiş sayılır.

Ücret Politikası

ATEBE Dergisinin tüm giderleri Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergimiz yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmemektedir. Dergide makalesi yayımlanan yazarlara herhangi bir ücret ödenmemektedir.

PUBLICATION POLICY

ATEBE Journal is a peer-reviewed academic journal that publishes in the field of theology and Islamic sciences.

The name of the journal, which started its publication life in 2019 with the name KİSBU İlahiyat Dergisi (e-ISSN: 2667-4602) has been changed to ATEBE Journal (e-ISSN: 2757-5616) as of the 4th issue in 2020.

Our journal is published by Social Sciences University of Ankara twice a year, on 30 June and 31 December. Article acceptance dates for the June issue are 01 January-30 April; for the December issue, it is between 01 July-31 October.

Our journal aims to contribute to national and international knowledge in the field of religious studies by publishing original articles, critical texts, review articles, translated articles, reviews, scientific meeting studies and biographies with scientific qualifications at national and international level.

The scope of our journal includes scientific studies in the field of Tafsir, Hadith, Kalām, Islamic Law, History of Islamic Sects, Sufism, Arabic Language and Literature, Islamic Philosophy, Philosophy of Religion, Psychology of Religion, Sociology of Religion, Religious Education, History of Religions, Logic, History of Islam, History of Islamic Arts, Turkish-Islamic Literature, Religious Music and Religion Culture and Ethics Education. In addition to Turkish, which is the language of publication, English and Arabic studies are also published in our journal.

English and Arabic studies are also published in our journal in addition to Turkish ones.

Articles submitted for publication in our journal are subject to double-blind peer-review evaluation by at least two referees. In addition, it is confirmed that the articles have not been published before and do not contain plagiarism, through a special program used in plagiarism detection.

Author Guidelines

ATEBE uses the [Isnad Citation System 2nd Edition](#) (ISNAD Author-Title and ISNAD Author-Date). Whichever of the footnote or in-text system is widely used in the relevant science, can be preferred.

The name of the author and the institution information should be written in accordance with the ISNAD Citation System on the first page of the articles sent to the journal. See. <https://www.isnadsistemi.org/en/guide/isnad2-2/academic-writing/3-author-name-and-institution-information/>

Manuscripts submitted to the journal must not have been previously published elsewhere or accepted for publication. Articles produced from graduate theses and symposium papers can be uploaded to the journal system by including the ethical statement at the beginning of the article.

Sample: This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled "...", (Master Thesis/PhD Dissertation, ... University, Ankara/Turkey, 2021). Ethics committee approval should be obtained for studies that require ethics committee approval and this approval (committee name, date, and number) should be mentioned on the first page of the study and in the method section. Please review the Journal's Ethical Principles and Publication Policy for research that requires ethics committee approval.

Turkish, Arabic and English articles can be published in the journal. ATEBE does not publish more than one research paper of the same author in a single issue. More than one work of the same author can be published, provided that they are in different categories.

The volume of the articles should be at least 3,000 and at most 10,000 words (except for the abstract, bibliography and appendix). All articles should include an abstract both in English and in Turkish of 350-400 words and 5-8 keywords.

In the Abstract section; the main methodological framework of the research, such as the subject, scope, importance, purpose and method, should be specified, and the results and sources used should not be mentioned. The abstract should be written in a single paragraph. The use of the Turkish Diyanet Foundation's Encyclopedia of Islam (See. <https://islamansiklopedisi.org.tr>) should be followed in writing the Arabic proper names (religion, sect, person, surah, etc.), book titles and concepts in the Turkish abstract. The 3rd edition of Encyclopedia of Islam should be taken into account when writing proper names, book titles and concepts in the English (abstract and keywords) text.

The works cited in the text should be added to the end of the text under the REFERENCES title. REFERENCES should be written in Latin letters at the end of Arabic articles. Our journal recommends the use of Zotero, Mendeley or Endnote in terms of international compatibility in article writing.

At the end of the manuscripts with more than one author whose peer-review process has been completed, a statement of contribution rate, a statement of support and acknowledgment, if any, and a conflict statement should be included.

The format of the manuscripts sent to the journal should be as follows:

It must be written in Microsoft Office Word. Page Size: It should be in A4 size. Font: Manuscripts should be written with the Cambria font in 10,5 point size and footnotes should be 9 point. The citation system used in the article should be in accordance with the Isnad Citation System 2nd edition. Click for the Isnad Citation System. Details such as page numbers, headers and footers should not be included. [Click](#) to download the ATEBE Journal article template.

Titles

There should be a Turkish and English title at the beginning of the article. Titles should be as short as possible and reflect the subject. In-text headings should be written in the decimal system, for example "1. 2. 3.; 1.1., 1.2.; 1.2.1." It should be created manually using a number and

then a dot. Automatic captions should not be used. In first-degree titles, the first letter of each word should be capitalized and written in bold.

See ISNAD: <https://www.isnadsistemi.org/en/guide/isnad2-2/academic-writing/2-titles/>

Ethical Principles

Publication processes of ATEBE Journal are based on producing, developing and sharing knowledge objectively within scientific methods. The processes implemented in this direction are directly reflected in the quality of the works of the authors and the institutions that support the authors. Peer-reviewed articles are studies that ensure the application of scientific method and impartiality. In the realization of scientific production, all components of publication process (authors, readers and researchers, publisher, reviewers and editors) should comply with ethical principles. In this context, the publication ethics and open access policy of ATEBE Journal require that all components of publication process comply with the ethical principles below:

The ethical duties and responsibilities listed below have been prepared as open access, taking into account the guidelines and policies published by the [Committee on Publication Ethics](#) (COPE) ([See](#) COPE Flowcharts).

If situations such as manipulating and distorting the data used in the articles and using fabricated data are detected, this situation will be officially reported to the institution where the author of the article works and the article will be rejected. ATEBE Journal has the right to request the output files related to the analysis results from the authors according to the feedback given by editors and/or reviewers.

When the study prepared for publishing is produced from a book chapter, an unpublished report, and master thesis or doctorate dissertation, it should certainly be stated in Turkish and English on the first page of the study.

Example: This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled “...”, (Master Thesis/Ph.D. Dissertation, ... University, Ankara/Turkey, 2021).

This paper is the final version of an earlier announcement called “...”, not previously printed, but orally presented at a symposium called “...”, the content of which has now been developed and partially changed.

In order for the articles produced from reports to be evaluated, the author should send his/her articles together with a contract with a wet signature stating that “My study has not been published previously and will not be published”. The reason is that duplication/ republishing/ scientific deception/multicast is a crime. According to the TUBITAK Committee on Publication Ethics, republishing is to publish or send the results of the same research to more than one journal for publishing. If an article has been evaluated or published previously, the publications apart from this are regarded as republishing.

[Click](#) here for the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive.

[Click](#) here for TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics Regulation.

The publication of an article in a peer-reviewed journal is an essential building block in the development of a coherent and respected knowledge network. This is a direct reflection of the quality of the work of the authors and their supporting institutions. Peer-reviewed articles support and shape scientific methods. Therefore, it is important for all parties involved in publishing, authors, journal editors, referees and publishing organizations to agree on the standards of expected ethical behaviour:

General Actions Against Scientific Research and Broadcasting Ethics

a) Plagiarism: To show others' original ideas, methods, data or works as their own work, partially or completely, without reference to scientific rules,

b) Fraud: To produce data that is not based on research, to edit or change the presented or published work on the basis of untrue data, to report or publish these, to present an unstudied research as if it has been done,

c) Distortion: Falsifying the research records or the data obtained, showing the devices or materials not used in the research as being used, not evaluating the data that is not suitable for the research hypothesis, manipulating the data and/or results in order to fit the relevant theory or assumptions, falsifying or shaping the research results in line with the interests of the people and organizations,

ç) Republishing: Presenting more than one work containing the same results of a research as separate works in academic appointments and academic promotions,

d) Slicing: Dividing the results of a research into pieces in a way that disrupts the integrity of the research and is inappropriate, and publishing in more than one issue, and presenting these publications as separate publications in academic appointments and promotions,

e) Unfair authorship: Including persons without active contribution among the authors or not including those who have active contribution, changing the author's order in an unjustified and inappropriate manner, removing the names of those who have active contribution from the work in subsequent editions, having their names included among the authors by using their influence even though they have no active contribution,

Authors' Responsibilities

1. Reporting standards: The authors of the original research should ensure that the work done and the results are presented accurately, followed by an objective discussion of the significance of the work. The article proposal should contain sufficient details and references.

2. Data access and retention: Authors are required to keep the raw data of their studies. When necessary, they should submit it for editorial review if requested by the journal.

3. Originality and plagiarism: Authors must submit entirely original works and if they have used the work or words of others, this must be appropriately cited. Plagiarism constitutes

unethical publishing behaviour in all its forms and is unacceptable. For this reason, a similarity rate report is requested from all authors who submit an article to the journal.

4. Multiple, duplicate, backup or simultaneous submission / publication: Authors should not submit an article previously published in another journal for consideration. Submitting an article to more than one journal simultaneously is unethical publishing behavior and is unacceptable.

5. Authorship of the manuscript: Only those who fulfil the authorship criteria should be listed as authors in the content of the manuscript. These authorship criteria are as follows; (i) contributed to the design, implementation, data collection or analysis phases (ii) prepared the manuscript or made significant intellectual contribution or critically revised it; or (iii) saw the final version of the manuscript, approved it and agreed to be submitted for publication. Corresponding author should ensure that all authors (according to the definition above) are included in the list of authors and declare that they have seen the final version of the article and agree to be submitted for publication.

6. Statement and conflicts of interest: Authors should reveal conflicts of interest at the earliest possible stage (usually by submitting a disclosure form at the time of submission and including a statement in the article). All sources of financial support for the study must be declared (including the grant / fund number or other reference number, if applicable).

7. Peer review process: Authors are responsible for participating in the peer review process and are obliged to fully cooperate by responding promptly to editors' requests for raw data, explanations and evidence of ethical approval, and copyright permissions. If a "required revision" decision is made first, the authors should review and re-submit their manuscript until the deadline given to the reviewers' comments in a systematic manner.

8. Fundamental errors in published works: When authors find material errors or inaccuracies in their own published work, they are obliged to inform the journal editors or publishers immediately and to cooperate with the journal editors or publishers to correct a typo in the article (erratum) or remove the article from publication. If editors or publisher learn from a third party that a published work contains a material error or inaccuracy, the author must take the responsibility of correcting or withdrawing the article immediately or providing the journal's editors with evidence of the paper's accuracy.

Responsibilities of Referees

1. Contribution to editorial decisions: Assists editors in their editorial decisions and assists authors in improving their articles through editorial communication. Indicates the completion of other articles, works, sources, citations, rules and similar deficiencies related to the article.

2. Speed: Any referee who does not feel qualified to review the proposal of the article or knows that the article review cannot take place on time should immediately notify the editors and reject the invitation to review, thus ensuring the appointment of a new referee

3. Confidentiality: All article suggestions submitted for review are confidential documents and should be handled as such. It should not be shown or discussed to others unless authorized by the editor. This also applies to referees who decline the invitation to review.

4. Impartiality standards: Comments on the proposal of the article should be made impartially and recommendations should be made in a way that the authors can use to improve the article. Personal criticism of the authors is not appropriate.

5. Acceptance of references: Referees should describe relevant published works that are not cited by the authors. The referee should also inform the editor of any significant similarities between the manuscript reviewed and any other manuscript (published or unpublished)

6. Conflicts of interest: Conflicts of interest should be reported to the editor. There should be no conflict of interest between the referees and the stakeholders of the article that is the subject of evaluation.

Publication Policy

Article Acceptance

The articles to be sent to ATEBE Journal should be original articles filling a gap in the related field or analyses evaluating previously published studies and presenting new and significant opinions about this issue.

In order for the articles to be published in the journal, they should not be previously published or accepted for publication elsewhere. Reports presented previously at a scientific meeting may be accepted on condition that this is clearly indicated.

Title of the article should be written in Turkish and English, and the authors' names, surnames, academic titles, institutions they work in, and [ORCID](#) information should be specified. Additionally, the authors' contact information (e-mail addresses) should be given completely.

The language of the ATEBE Journal is Turkish. However, not exceeding 1/3 of the journal, manuscripts written in English and Arabic may also be included in each issue. English and Arabic manuscripts should include Turkish titles, Turkish and English abstracts, and Arabic manuscripts are also required to include bibliography written using the Latin Alphabet.

The article should be prepared in accordance with the writing rules of the journal and uploaded to the system. The volume of research articles should be at least 3,000 and at most 10,000 words (excluding abstract, bibliography and appendix). Articles exceeding 10,000 words are included in the referee process if deemed appropriate by the Editorial Board. At the beginning of the article, 350-400 words of Turkish Abstract and English Abstract, 5-8 words of Turkish keywords and English keywords, and Turkish and English titles should be included.

At most one work of the same genre by the same author can be published in any issue. More than one work of the same author can be published, provided that they are of different

genres. Article acceptance dates for the journal published in June and December are January 1 – April 30 for the June issue; 1 July - 31 October for the December issue.

Article Evaluation Process

The articles sent to be published are gone through the Pre-Control and Peer-Review Processes.

In the evaluation of the submitted articles, academic objectivity and scientific quality are the most important criteria.

The articles are first examined with respect to compliance with the principles of the journal (Pre-control) by the Editorial Board. Then, articles are passed through the plagiarism control process through iThenticate software. The similarity rate in the plagiarism detection policy for our journal is 20%. The studies that are considered as inadequate in the pre-control process are returned to the author by the Editorial Board before the peer-review process. For the studies that are considered as adequate in the pre-control process, the peer-review process is initiated or these studies are sent to the authors to correct the deficiencies.

A study that cannot pass through this process even though it is examined three times during the pre-control process is returned to the author and does not put into the process again in the same publication period.

Studies that pass the Pre-Control process are evaluated by at least two referees in accordance with the principle of double-blind refereeing. The names of the reviewers are kept confidential. If one of the reviewer reports is positive and the other is negative, the article may be sent to a third reviewer/ referee or the Editorial Board may make a final decision by examining the reviewer reports. The authors consider the criticism and suggestions made by the reviewer and Editorial Board. If there are issues that they do not agree with, they have the right to object together with their reasons.

Citation and Reference System

ATEBE Journal requires the Isnad Citation Style 2nd edition for writing, citation and reference.

Plagiarism Detection Policy

In detecting plagiarism, it is confirmed with the iThenticate software that articles have not been published before and do not include plagiarism. The similarity rate for our journal in the plagiarism detection policy is 20%.

Publication and Evaluation Fee

ATEBE Journal does not charge any fee from the authors for the article evaluation and publication process.

Conflict of Interest

ATEBE Journal ensures that the publishing process is carried out objectively and independently for the authors and reviewers. In studies with more than one author, the contribution rate statement, if any, support and acknowledgment statements, and conflict statements should be included at the end of the review process. ([See](#). Article Writing Template) Also, it is demanded from the authors to fill out the form for [declaration of conflict of interest](#) and upload to the system when the process of peer-review is ended.

Open Access Policy

Every single study published in ATEBE Journal has been licenced by Creative Commons International Licence (CC-BY-NC 4.0). [See](#) open access policy.

Copyright

Authors publishing with ATEBE Journal retain the copyright to their work, licensing it under the [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License \(CC BY-NC\)](#). Authors are deemed to have accepted the text [Copyright & Author Rights](#) they sent to ATEBE Journal for Religious Studies.

Price Policy

All expenses of ATEBE Journal are covered by the Social Sciences University of Ankara. Our journal does not charge any fee from the authors for the article evaluation and publication process. No fee is paid to the authors whose articles are published in the journal.

